

Vlada
Crne Gore

Platforma ekonomskog oporavka

2022 - 2026. godine

Ministarstvo
ekonomskog razvoja

Nacrt za javnu raspravu

DIO I

Dijagnoza stanja crnogorske ekonomije

Nacrt za javnu raspravu

Sadržaj

1. Izvršni rezime	9
Finansijski plan za realizaciju Platforme ekonomskog oporavka, kumulativno za period 2022-2026. godina, iznosi 4,35 milijardi eura.	15
2. Kratak presjek zatečenog stanja u državi.....	18
3. Usklađivanje Platforme ekonomskog oporavka sa strateškim okvirom u Crnoj Gori	25
3.1. Pregled strateških dokumenata	26
3.2. Kratak opis glavnih strateških dokumenata	28
3.3. Pregled sektora i politika koji se tiču Platforme ekonomskog oporavka i njihova povezanost sa SDG UN i pregovaračkim poglavljima EU	33
Međunarodni kontekst ekonomskog oporavka Crne Gore	34
4.1. Programi ekonomskog oporavka na globalnom nivou	34
4.2. Klimatske promjene	35
4.2.1. Klimatski izazovi za Evropu.....	36
4.2.2. Klimatski izazovi za Mediteran	36
4.2.3. Spremnost za 55%	37
4. Ekonomska konvergencija Crne Gore ka Evropskoj uniji.....	39
5.1. Međunarodno preuzete obaveze Crne Gore	39
5.2. Izvještaj Evropske komisije o Crnoj Gori za 2020. godinu	40
5.3. Pregled poglavlja sa mapom statusa, izvještaj o napretku 2020. godine	42
5.4. Ekonomski i investicioni plan za Zapadni Balkan	43
5.5. Finansijska perspektiva 2014–2020 (IPA II).....	47
5.6. Ekonomski benefiti od članstva u NATO savezu	49
5. Glavni problemi crnogorske ekonomije.....	50
6.1. Siva ekonomija u Crnoj Gori	52
6.2. Suzbijanje korupcije i implementacija strukturnih reformi u kontekstu ekonomskog oporavka	53
6.3. Makroekonomski indikatori crnogorske ekonomije	53
6.3.1. BDP i stopa rasta BDP-a	53
6.3.2. Odnos BDP-a sa dugoročnom i nezaposlenosti mladih	54
6.3.3. Javni dug i BDP	54
6.3.4. Javni dug u kontekstu pandemije	54
6.3.5. Plaćena kamata na javni dug.....	55
6.3.6. Prosječna ročnost državnog duga i prosječna ponderisana kamatna stopa u % (2017-2020. godina).....	55
6.3.7. Odnos javnog duga i neto zarade	55

6.3.8. Kreditni rejting Crne Gore	56
6.3.9. Međunarodna investiciona pozicija Crne Gore i finansijski račun države	56
6.3.10. Deficit budžeta	57
6.3.11. Deficit robnog bilansa	57
6.3.12. Deficit tekućeg računa (2010 – 2020. godina)	57
6.3.13. Prosječna plata i minimalna potrošačka korpa	58
6.3.14. Ukupan iznos duga po osnovu koga je izvršeno blokiranje računa izvršnih dužnika	58
6.4. Nezaposlenost.....	58
6.5. Struktura zaposlenih po sektorima privrede i poređenje sa EU i regionom.....	59
6.6. Demografija, stopa siromaštva, nejednakost	60
6.6.1. Stopa nataliteta i stopa mortaliteta.....	60
6.6.2. Unutrašnje migracije.....	61
6.6.3. Spoljašnje migracije	61
6.6.4. Starenje populacije	62
6.6.5. Stopa siromaštva.....	62
6.6.6. Nejednakost: GINI koeficijent Crna Gora vs EU	63
6.6.7. Neadekvatan razvoj poljoprivrede.....	63
6.6.8. Nedovoljna sredstva za agrobudžet.....	64
6.7. Nepravilnosti u ekonomskom sistemu Crne Gore: Izveštaji Državne revizorske institucije (DRI)	65
6.8. Investiciono razvojni fond.....	67
6.9. Izazovna situacija u Fondu PIO.....	69
6.10. Projekcije deficita Fonda PIO u narednih 35 godina.....	70
6.11. Odnos broja zaposlenih, nezaposlenih, i korisnika prava iz Fonda PIO	70
6.12. Potreba za poreskom reformom za finansiranje ekonomskog oporavka.....	71
6.13. Uvezena inflacija	72
6.14. Regionalni dispariteti	74
6.14.1. Broj privrednih društava po regionima	75
6.14.2. Neto rezultat iz poslovanja po regionima	75
6.14.3. Poslovni prihod po regionima	76
6.14.4. Broj zaposlenih po regionima.....	76
6.14.5. Broj nezaposlenih po regionima	77
6.14.6. Broj penzionera po regionima.....	78
6.14.7. Realizacija Strategije regionalnog razvoja Crne Gore 2014-2020. godine ...	79
6.14.8. Egalizacioni fond	82

6.14.9. Problematika podataka i metodologija za njihovu izradu.....	84
7. Strane direktne investicije (SDI).....	85
8. Poslovanje kompanija u Crnoj Gori.....	87
8.1. Poslovanje u 2020. godini	87
8.2. Analiza finansijskih iskaza crnogorskih kompanija 2015 – 2020. godine	89
8.3. Analiza sektora crnogorske privrede sa rastom prihoda	91
9. Infrastrukturni projekti	93
9.1. Stagnacija infrastrukturnih projekata sa jedinstvene liste prioriternih projekata.....	93
9.2. Detaljni podaci	94
9.3. Pregled promjena zrelosti projekata u svim godinama	95
9.4. Kapitalni projekti koji se realizuju	97
9.5. Investicije u fiksni kapital iz javnih izvora	101
9.6. Projekat izgradnje prioritetne dionice autoputa Bar Boljare.....	101
10. Sektorska analiza crnogorske privrede	102
10.1. Poljoprivreda.....	104
10.2. Šumarstvo	104
10.3. Industrija.....	105
10.4. Građevinarstvo	106
10.5. Spoljna trgovina	106
10.6. Turizam	108
10.7. Saobraćaj, skladištenje i veze	108
10.8. Obrazovanje.....	109
10.9. Kultura i informisanje	110
11. Izazovi turizma kao strateške grane crnogorske ekonomije.....	112
11.1. Uticaj COVID-19 na turističku industriju	114
11.2. Poslovanje sektora koji se odnosi na turizam.....	114
12. Realizacija Strategije razvoja energetike do 2030. godine	116
13. Bankarski sektor.....	117
13.1. Indikatori finansijske stabilnosti	117
14. IKT sektor	119
14.1. Uloga IKT u istraživanju, razvoju i inovacijama i podsticanju preduzetništva	121
14.2. IT obrazovanje i vještine	123
14.3. Ključni izazovi i njihovo rješavanje.....	125
15. <i>Nearshoring</i> sa kompanijama iz Zapadne Evrope – velika šansa za Crnu Goru.....	127
16. Rodna ravnopravnost u kontekstu ekonomskog oporavka	128
16.1. Indeks rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori	129

16.2. Domen rada	131
16.3. Domen novca	131
17.Principi Platforme ekonomskog oporavka.....	132
17.1. Građani Crne Gore na prvom mjestu	132
17.2. Stabilizacija demografske krize	132
17.3. Oporavak javnih finansija	133
17.4. Odgovorna socijalna politika	133
17.5. Smanjenje nezaposlenosti.....	133
17.6. Vladavina prava i nulta tolerancija na korupciju.....	134
17.7. Zelena i digitalna tranzicija.....	134
17.8. Ohrabivanje i njegovanje privatne inicijative.....	135
17.9. Ravnomjeran regionalni rast i razvoj na inovativnim osnovama.....	135
17.10. Ekonomija zasnovana na inovacijama i znanju	135
17.11. Pozicioniranje Crne Gore kao destinacije održivog turizma.....	135
17.12. Privlačenje stranih direktnih investicija	136
17.13. Jačanje sistema kontrole, unaprijeđena koordinacija i planiranje infrastrukturnih projekata.....	136
17.14. Regionalna saradnja u kontekstu ubrzanog pridruživanja EU	136
18.SWOT analiza crnogorske ekonomije	137
19.Crna Gora i Ciljevi održivog razvoja Ujedinjenih nacija (SDG UN)	140
19.1. Pregled ciljeva održivog razvoja sa podciljevima	141
20.Koordinacija i praćenje strateških dokumenata i projekata	142
21.Tranziciona faza oporavka ekonomije	143
22.Komplementarni strateški planovi i programi	144
22.1. Evropa sad!.....	144
22.2. Fiskalna strategija Crne Gore za period 2021 – 2024. godine.....	146
22.2.1. Makroekonomske projekcije za period 2022-2024. godine.....	148
22.2.2. Fiskalni okvir sa projekcijama za period 2021 – 2024. godine	148
22.2.3. Projekcije kretanja duga u periodu 2021-2024. godine.....	149
23.Metodologija uključivanja <i>stakeholdera</i> za izradu Platforme ekonomskog oporavka	151
23.1. Struktura predloženih projekata po izvoru finansiranja i godinama.....	151
23.2. Struktura predloženih projekata u kontekstu zelene i digitalne komponente po sektorima i podsektorima javnih politika.....	152
23.3. Predloženi projekti po sektorima, podsektorima (iznosi po godinama)	153
24.Monitoring	154
Liste tabela, grafika i slika	155

Lista fusnota.....	158
Lista <i>web</i> izvora podataka.....	160

Nacrt za javnu raspravu

Lista skraćenica

ARS	<i>Anketa o radnoj snazi</i>	MKI	<i>Ministarstvo kapitalnih investicija</i>
ASK	<i>Agencija za spječavanje korupcije</i>	MPŠV	<i>Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede</i>
BDP	<i>Bruto društveni proizvod</i>	MZ	<i>Ministarstvo zdravlja</i>
BDV	<i>Bruto dodata vrijednost</i>	MMSP	<i>Mikro, mala i srednja preduzeća</i>
CBCG	<i>Centralna banka Crne Gore</i>	MONSTAT	<i>Uprava za statistiku Crne Gore</i>
DRI	<i>Državna revizorska institucija</i>	MSP	<i>Mala i srednja preduzeća</i>
EIGE	<i>Evropski institut za rodnu ravnopravnost</i>	MVP	<i>Masovna vaučerska privatizacija</i>
EIS	<i>European Innovation Scoreboard</i>	NPL	<i>Nekvalitetni krediti</i>
EK	<i>Evropska Komisija</i>	NVO	<i>Nevladina organizacija</i>
EPCG	<i>Elektroprivreda Crne Gore</i>	OECD	<i>Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj</i>
ETF	<i>Evropska fondacija za istraživanja</i>	PDV	<i>Porez na dodatu vrijednost</i>
EU	<i>Evropska unija</i>	PEFA	<i>Javni rashodi i finansijska odgovornost</i>
EUROSTAT	<i>Uprava za statistiku EU</i>	PEO	<i>Platforma ekonomskog oporavka</i>
EUSDR	<i>Strategija EU za Dunavski region</i>	PER	<i>Program ekonomskih reformi</i>
EUSAIR	<i>Strategija EU za jadransko-jonski region</i>	PIO	<i>Penzijsko-invalidsko osiguranje</i>
FAO	<i>Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija</i>	PPOV	<i>Postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda</i>
FTE	<i>Stalno zaposleni radnik</i>	PU	<i>Poreska uprava</i>
FZZO	<i>Fond za zdravstveno osiguranje</i>	R & D	<i>Istraživanje i razvoj</i>
G7	<i>Grupa 7 najrazvijenijih država svijeta liberalne demokratije</i>	S & P	<i>Standard & Poor's – američka agencija za kreditni rejting</i>
HUPX	<i>Mađarska berza električne energije</i>	SAD	<i>Sjedinjene američke države</i>
IKT	<i>Informaciono-komunikacione tehnologije</i>	SDG	<i>Ciljevi održivog razvoja</i>
IPA	<i>Instrument za pretpisupnu pomoć</i>	SDI	<i>Strane direktne investicije</i>
IPCC	<i>Međuvladin panel o klimatskim promjenama</i>	SDT	<i>Strategija digitalne transformacije</i>
IRF	<i>Investiciono-razvojni fond</i>	UAE	<i>Ujedinjeni arapski emirati</i>
IT	<i>Informacione tehnologije</i>	UN	<i>Ujedinjene Nacije</i>
JLS	<i>Jedinice lokalne samouprave</i>	UNESCO	<i>Organizacija UN-a za obrazovanje, nauku i kulturu</i>
KS	<i>Ključni sadržaj</i>	WB EDIF	<i>Zapadnobalkanski fond za razvoj preduzetništva i inovacija</i>
MMF	<i>Međunarodno monetarni fond</i>	WBIF	<i>Investicioni okvir za Zapadni Balkan</i>
MJUDDM	<i>Ministarstvo javne uprave, digitalnog društva i medija</i>	WIPO	<i>Svjetska organizacija za intelektualnu svojinu</i>
MEPPU	<i>Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma</i>	ZZZCG	<i>Zavod za zapošljavanje Crne Gore</i>
MER	<i>Ministarstvo ekonomskog razvoja</i>		
MFSS	<i>Ministarstvo finansija i socijalnog staranja</i>		

1. Izvršni rezime

Potreba za izradom cjelovite Platforme ekonomskog oporavka proizašla je iz procjene aktuelne Vlade Crne Gore da je postojeće stanje i nagomilani problemi u privredi, uz prateće ukupne ekonomske anomalije, nemoguće riješiti bez dubljih i korjenitih promjena kako bi se ostvarili opipljivi ekonomski rezultati, čime bi se osigurao ubrzan razvoj Crne Gore.

Pod pojmom ekonomskog oporavka nikako ne treba shvatiti promjene koje treba da poremećene tokove privrede vrata u stanje prije krize izazvane pandemijom virusa COVID19. Naprotiv, s obzirom da je zatečeno stanje izuzetno složeno i odslikava veoma tešku društveno - ekonomsku situaciju čije uzroke treba razmatrati u njihovoj ukupnosti i međuzavisnosti, neophodne su odlučne aktivnosti svih ključnih aktera društva za koje treba pažljivo pripremiti reforme, primjerene takvoj situaciji. Stoga, bilo je neophodno napraviti dubinsku analizu uzroka trenutne situacije u društvu na osnovu kojih treba predložiti konkretne mjere za početak oporavka uzdrmanog ekonomskog sistema Crne Gore.

Dosadašnji model ekonomskog razvoja bio je lišen holističkog pristupa vođenja ekonomske politike i mahom se vezivao samo za jednu varijablu, stopu rasta BDP. Druge varijable, poput rasta zarada, penzija, snižavanja stope siromaštva i stope nejednakosti, demografski problem i ostali indikatori, gotovo su u potpunosti bile zanemarivane, zbog čega imamo *de facto* neravnomjeran regionalni razvoj i upadljivu nejednakost, koje prati intenzivno društveno raslojavanje. Predimenzioniran urbani razvoj nije pratio razvoj ukupne infrastrukture, zbog čega imamo brojne negativne posljedice na životnu sredinu, koje su posebno izražene na primorju tokom ljetnje turističke sezone.

Politika ekonomskog razvoja Crne Gore bazirala se na kvantitativnom rastu koji je uzrokovan uvezenom potrošnjom sa pratećim efektom neproduktivnog zaduživanja države, privrede i građana, prvenstveno za finansiranje te potrošnje. Očekivano, ovakav model razvoja jeste doveo do rasta BDP-a na kratak i srednji rok, ali je nepovoljno uticao na već izražene ranjivosti koje su vezane za javni dug, nejednakost, povećanje siromaštva i regionalne disparitete, dok su, iako obećani, izostali multiplikativni efekti u državi sa posebnim naglaskom na teško stanje u sjevernom regionu.

U privredi i privrednim tokovima Crne Gore vlada velika neuravnoteženost koja se ogleda u krizi likvidnosti koja prijeti da se pretvori u krizu solventnosti. Zbog povećanja cijena inputa na globalnom nivou i naslijeđene strukture naše ekonomije koja je izrazito uvozno orijentisana, uvezena inflacija koja pogađa građane i privredu predstavlja teško rješiv problem. Veliki dio privredne aktivnosti se odvija kroz kompenzacije, što u svojoj suštini znači da su robno-novčani odnosi temeljno poremećeni te da nedostaje zdrava cirkulacija novca.

Kada se posmatra zaposlenost na kraju 2006. i na kraju 2020. godine, zaposlenih građana 2006. godine bilo je svega 10.000 manje nego na kraju 2020. godine, što je jasna potvrda koliko je ekonomski model na kome se zasnivao rast, bio suštinski neadekvatan.

Privatni sektor, kao najžilaviji dio ekonomskog sistema, snažno je opterećen raznim fiskalitetima i parafiskalitetima kako bi se finansirala glomazna javna uprava. Zarade u javnom sektoru uglavnom su veće nego u privatnom sektoru, dok se poslovi smatraju sigurnijim, zbog čega najveći broj ljudi traži posao u javnom sektoru. U takvim okolnostima, privatni sektor na duži rok gubi na produktivnosti, ima nisku akumulaciju kapitala, te postaje regionalno nekonkurentan.

Stope siromaštva i nejednakosti veće su u odnosu na prosjek Evropske unije. Ove kategorije su posebno uočljive u sjevernom regionu, koji uprkos značajnim investicijama, bilježi pad zaposlenosti, povećanje broj penzionera kao i odlazak stanovništva, mahom mladih ljudi. U 2019. godini, mogućnost spajanja "kraja sa krajem" uz poteškoće ima 89% građana.

Medijalni godišnji ekvivalentni raspoloživi dohodak u Crnoj Gori na kraju 2019. Godine je pet (5) puta manji u odnosu na prosjek 28 članica EU.

Realizacija projekata u prethodnom je bila slaba. U periodu 2016–2020. godine, realizovano je svega 30% investicija u energetiku, dok prioritetni infrastrukturni projekti stagniraju.

Uočljiva je kontradiktornost između niske akumulativne sposobnosti privrede koja gotovo da ne proizvodi finalni proizvod (zapravo, u najvećoj mjeri se zasniva na uvozu istih), na jednoj, i orijentacije na finansiranje deficita kroz zaduživanje, i za Crnu Goru predimenzionirana investiciona ulaganja koja ugrožavaju javne finansije (prvenstveno u izgradnju finansijski neisplative prioritetne dionice autoputa), na drugoj strani. Ovakav razvoj je balansiran prvenstveno kroz intenzivno uvećavanje zavisnosti od prekomjernog zaduživanja svih aktera u privrednom sistemu sa jedne strane, dok su se povećavali prihodi od turizma, prilivi dijaspore i strane direktne investicije (mahom u interkompanijski dug i građevinski sektor) sa druge strane. Kao rezultat takvog ekonomskog modela, životni standard najvećeg broja građana Crne Gore je suštinski stagnirao, dok je kupovna moć opadala zbog uvećane inflacije.

Snažna vladavina prava i beskompromisna borba protiv korupcije nijesu pratile narasle ekonomske i društvene anomalije koje sa sobom nosi tranzicija. Vladavina prava i dalje zaostaje za državama članicama EU; uprkos reformama koje za cilj imaju usklađivanje sa pravnom tekovinom EU, postojalo je evidentno nesprovođenje zakona i selektivna pravda, što u krajnjem ima uticaj na slabo povjerenje poslovne zajednice iz zemalja članica EU zbog čega izostaju kvalitetnije SDI. Izvještaj Evropske komisije za 2021. godinu jasno ukazuje na potrebu za dinamičnije iskorake Crne Gore u pregovorima sa EU.

Crnogorsko društvo ubrzano stari. Povećava se broj starijeg stanovništva u odnosu na mlađe stanovništvo. Stopa mortaliteta je u 2020. godini bila veća od stope nataliteta; isti trend se nastavio i u 2021. godini, dok je u sjevernom regionu broj penzionera veći od broja zaposlenih u kompanijama koje su dostavile finansijske izvještaje.

Regionalni dispariteti u Crnoj Gori su izraženi. Prema nedavno usvojenom Završnom izvještaju o realizaciji strategije regionalnog razvoja Crne Gore za period 2014-2020. godine, Strategija nije uspjela da odgovori na problem depopulacije, gdje je nastavljen trend

smanjenja broja stanovnika sjevernog regiona. Dodatno, Strategijom nijesu značajno smanjene razlike u stepenu razvijenosti jedinica lokalnih samouprava. Iako je između pojedinih JLS smanjena razlika u razvijenosti, i dalje su gotovo sve JLS Primorskog regiona značajno iznad prosjeka, izuzev Ulcinja.

U godini kada se dogodila pandemija izazvana virusom COVID-19, pokazalo se pravo stanje crnogorskog ekonomskog sistema. U 2020. godini zabilježili smo pad ekonomije od 15,3% (među najvećima na svijetu), deficit budžeta je iznosio 10%, što je pratilo neminovno povećanje dugoročne i nezaposlenosti među mladima, povećanje nejednakosti, te dodatno pogoršana nelikvidnost privrede.

ICT sektor u Crnoj Gori je nedovoljno razvijen i nije konkurentan na regionalnom nivou. Napredak u promociji digitalizacije poslovanja i e-trgovine je spor. Većina crnogorskih startapova stvorenih posljednjih godina napustila je zemlju da bi nastavila razvoj. Izražen je nedostatak adekvatnog IT profila stručnjaka kao jedno od osnovnih ograničenja razvoja IT industrije. Postoje poteškoće u sistemu rada koje utiču na sposobnost privlačenja i zadržavanja potrebnih IT stručnjaka. Mali broj IT firmi koje rade na razvoju softvera je okrenut izvozu na strano tržište koje nudi mogućnost ostvarivanja većeg profita. Postojeći školski programi uopšte, kao i IKT obrazovni programi u Crnoj Gori, ne prate dovoljno razvoj IKT-a. U Privatne kompanije preuzimaju inicijativu sa organizovanjem programa edukacije, što u narednom periodu treba intenzivnije i konkretno podržati sa nivoa Vlade.

Crna Gora je u prethodnom periodu zaostajala u inovacijama. Prema podacima Programa digitalnih inovacija Crne Gore, od 88 patenata koje su držali nacionalni izumitelji u 2018. godini, samo šest je digitalnih. Razvojni kapacitet kompanija je nizak. Naučnoistraživačka zajednica proizvodi nizak nivo akademskih i naučnih doprinosa. Saradnja između privrede i naučnoistraživačkih institucija nije dovoljno razvijena. Čitav sistem visokog obrazovanja je pretežno orijentisan ka izvođenju nastave, a ne ka istraživanju. Napredak u zapošljivosti nedavno svršenih studenata nije postignut. U 2018. godini zapošljivost studenata iznosila je 61% u Crnoj Gori, dok je prosjek EU 80%. Tek nedavno je formiran Fond za inovacije, dok izgradnja Naučno tehnološkog parka kasni zbog neadekvatnog projekta.

Crna Gora nema registar imovine. Prema nalazu Državne revizorske institucije iz 2019. godine,¹ *“nadležni državni organi nijesu preduzeli dovoljne organizacione, tehničke i kadrovske mjere kako bi se uspostavila odgovarajuća evidencija imovine koju koriste i sa kojom upravljaju državni organi”*. Naime, Skupština Crne Gore donijela je Zakon o državnoj imovini (ZDI), koji je stupio na snagu u martu 2009. godine, prema kome je registar državne imovine trebalo je da bude u funkciji do kraja 2010. godine. Isti još uvijek nije uspostavljen

* * *

¹ http://www.dri.co.me/1/index.php?option=com_k2&view=item&id=638:objavljen-izvje%C5%A1taj-o-reviziji-uspjeha%E2%80%9Euspje%C5%A1nost-uspostavljanja-vo%C4%91enja-i-kontrole-evidencije-dr%C5%BEavne-ime-ine-kod-dr%C5%BEavnih-organa%E2%80%9C&lang=sr

Ovo su krupna pitanja koja se otvaraju u veoma teškoj naslijeđenoj situaciji u kojoj se Crna Gora nalazi. Prije nego oporavak krene, potrebno je da situaciju sagledamo onakvom kakva jeste, kao i da se podvuče jasna crta o zatečenom stanju i na osnovu te analize predlože aktivnosti za oporavak privrede.

Ova Vlada ima nezahvalnu ulogu da je od svog izbora 4. decembra 2020. godine pod konstantnim nerealnim očekivanjima brzog oporavka naslijeđenog teškog stanja crnogorske ekonomije. Paradoksalno, u domenu ekonomske politike, Vladu najviše kritikuju one strukture koje su decenijama baštinile prakse koje su Crnu Goru dovele do ovog stanja. Zbog toga se mora jasno naglasiti da će trebati puno vremena da se apsorbuje zatečeno stanje, analiziraju uzroci i posljedice dosadašnjeg načina vođenja ekonomske politike, kako bi se mogle predlagati konkretne mjere i rješenja.

Od početka mandata, pregled najznačajnijih ostvarenja Vlade Crne Gore su sljedeća:

Ostavaren je potpuni opravak BDP. Crna Gora je bila među najteže pogođenim državama na svijetu u 2020. godini: pad BDP-a u 2020. godini je iznosio 15,3% ili 765 miliona eura. U 2021. Godini, zahvaljujući pametnim odlukama Vlade, nastavku investicija i snažnom oporavku, očekujemo rast BDP-a od preko 10% dok se snažan oporavak očekuje i u 2022. godini.

Državni dug u odnosu na BDP je smanjen. Državni dug je 2006. godine iznosio 710 miliona eura ili 38,3% BDP-a. Na kraju 2020. godine, državni dug je iznosio 4,4 milijarde eura ili 105% BDP-a. Kada je nova vlada u 2021. godini preuzela brigu o javnim finansijama, situacija je zahtijevala emisiju obveznice od 750 miliona eura, čime je stabilizovana ekonomija i stvorene pretpostavke za implementaciju nužnih reformi. Na kraju trećeg kvartala 2021. godine, državni dug iznosi 4,08 milijardi eura i čini 83,5% BDP-a (bez depozita). Ukoliko se uključe depoziti, državni dug iznosi 3,56 milijardi eura ili 72,8% BDP-a što ukazuje na jasan trend pada.

Dostignut je niži deficit budžeta u skladu sa međunarodnim standardima. Deficit budžeta 2020. godine je bio rekordan i iznosio je preko 10% BDP-a. Deficit za 2021. godinu je projektovan na 3% BDP-a, što je u skladu sa kriterijumima iz Mastrihta. Treba istaći da je ostvaren suficit u budžetu tri mjeseca zaredom (jun, jul i avgust), kao i primarnog ostvarenog u septembru.

Izvršena je u spješna emisija obveznica koja je spriječila bankrot zemlje. U decembru 2020. Godine, Crna Gora je emitovala obveznice na međunarodnom tržištu kapitala u iznosu od 750 miliona eura čime je spriječen bankrot države. Dodatno, postignuta cijena obveznice se realizovala se po najnižoj kamatnoj stopi za kreditni rejting države kaka vim Crna Gora.

Implementirane su fokusirane mjere podrške privredi i građanima. U prvom i drugom kvartalu 2021. Godine, podržane su ranjive kategorije stanovništva kroz jednokratnu novčanu pomoć za lica koja se nalaze na evidenciji Zavoda za zapošljavanje, korisnike materijalnog obezbjeđenja i prava na lične invalidnine, penzionere, koji su korisnici minimalne penzije.

U istom periodu, privreda je snažno podržana i to kroz sljedeće mjere:

- targetirana subvencija zarada;
- reprogram plaćanja poreza i doprinosa na dohodak;
- novo zapošljavanje kroz izmjene seta zakona;
- jednokratna podrška privredi za uspostavljanje sistema za elektronsku fiskalizaciju;
- Povećan limit ostvarenog prometa sa 18.000 EUR na 30.000 EUR kao uslova za obaveznu PDV registraciju;
- smanjeni su troškovi zakupa prostora u državnom vlasništvu i odlaganje ovih obaveza;
- skraćen rok povraćaja PDV-a;
- umanjena je godišnja naknada za korišćenje morskog dobra;
- Subvencionisani su turoperatori;
- Omogućeni turistički vaučeri za prosvjetne i zdravstvene radnike kod izdavaoca privatnog smještaja;
- Implementiran Program intervencija na tržištu poljoprivrednih proizvoda, ribarstva i akvakulture;
- Podržana kupovina domaćih proizvoda;
- Produžen rok za realizaciju „Covid državne pomoći“;
- povećan maksimalni limit za državnu pomoć ;
- poslodavci su podržani za ostvarivanje osnovnih materijalnih davanja;
- Obezbijedena je jednokratna podrška prevoznicima koji obavljaju javni prevoz putnika u drumskom saobraćaju;
- Vraćen je dio plaćene akcize za nabavku gasnih ulja koja se koriste kao motorno gorivo,
- Podržani su turistički vodiči
- Omogućen neselektivan privredi pristup kreditnim linijama IRF
- Stvorili pretpostavke za nove kreditne linije IRF

Ostvaren je snažan oporavak turizma. Prihodi od turizma se godine projektuju na 800 miliona eura. Treba podsjetiti da su prihodi od turizma 2020. godine, iznosili 140 miliona eura u manji su za 87% u odnosu na 2019. Godinu.

Značajno su povećani prihodi države. Prihodi budžeta su iznosili 1,5 milijarde eura. Posebno treba naglasiti naplatu PDV-a, koja je u ljetnjoj turističkoj sezoni bila veća nego u 2019. Godini, koja je bila rekordna po prihodima od turizma.

Snažan oporavak broja zaposlenih. Zahvaljujući proaktivnim mjerama Vlade tokom ljetnje turističke sezone, efekat povećanja broja zaposlenih je evidentan. Na kraju oktobra 2021. godine, u Crnoj Gori je zaposleno 202.981 lica, što je preko 37.000 više zaposlenih nego u novembru 2020. godine, kada je u Crnoj Gori bilo zaposleno 165.961 lica.

Značajno je povećana minimalna zarada. Nakon 10 godina, minimalna zarade se povećava sa 223 eura na 250 eura. Programom Evropa sad!, predviđa se povećanje minimalne zarade na 450 eura, što je ogromno povećanje za manje od godinu dana rada nove Vlade.

Vođena je odgovorna socijalna politika. Direktnu korist od rasta ekonomije osjetili su brojni građani: obezbijedili smo dječiji dodatak za svu djecu i omogućili besplatne udžbenike, dok su radnicima iz metalnog sektora su isplaćene otpremnine.

Smanjeni su neproductivni rashodi u budžetu. Prehodni period je karakterisalo trošenje novca iz budžeta na neproductivne rashode. Takva praksa je zaustavljena; pad neproductivnih rashoda iznosio je preko 150 miliona eura.

Depoziti u bankama su na rekordnim nivoima. Na kraju oktobra 2021. godine, depoziti u bankama su dostigli rekordne nivoe i iznosili su 4,06 milijardi eura. Poređenja radi, na kraju oktobra 2020. godine, depoziti su iznosili 3.3 milijardi eura. Povećanje depozita u posmatranom periodu je iznosilo 757 miliona eura i poslije godine u kojoj je obnovljena nezavisnosti, bilježi najveći porast depozita.

Ostvarene su mnoge druge aktivnosti:

- Uspješno je realizovan Expo Dubai uz manje potrošenih sredstava;
- Realizovane su brojne promocije Crne Gore na regionalnom i međunarodnom tržištu;
- Osnovan je Fond za inovacije;
- Realizovane su brojne kapitalne investicije;
- Započet je rad na osnivanju kreditno-garantnog fonda;
- Pripremljeni su brojnih zakoni i podzakonska akta.

Imajući u vidu složene naslijeđene probleme, Vlada Crne Gore je u kratkom vremenskom periodu uradila puno za stabilizaciju privrednih tokova u zemlji, očuvala je makroekonomsku stabilnost, broj zaposlenih je povećan dok je socijalna politika vođena na odgovoran način.

Naslanjajući se na navedeno, prirodno je nastaviti aktivnosti i u narednom periodu.

S tim vezi, Platforma ekonomskog oporavka sadrži sljedeće principe:

- Građani Crne Gore na prvom mjestu;
- Stabilizacija demografske krize;
- Oporavak javnih finansija;
- Smanjenje nezaposlenosti;
- Odgovorna socijalna politika;
- Vladavina prava i nulta tolerancija na korupciju;
- Zelena tranzicija i digitalna ekonomija;
- Ohrabivanje i njegovanje privatne inicijative;
- Ravnomjeran regionalni rast i razvoj;
- Ekonomija zasnovana na inovacijama i znanju;
- Pozicioniranje Crne Gore kao destinacije održivog turizma;
- Privlačenje stranih direktnih investicija;

- Jačanje sistema kontrole, unaprijeđena koordinacija i planiranje infrastrukturnih projekata;
- Regionalna saradnja u kontekstu ubrzanog pridruživanja EU.

Shodno Platformi ekonomskog oporavka, definisano je 15 principa za njenu implementaciju. Da bi se principi ispunili, određeno je šest operativnih ciljeva, 19 prioriteta i 223 mjera. Radi praćenja realizacije Platforme ekonomskog oporavka, postavljena su ukupno 41 indikatora od kojih 13 kvalitativnih i 28 kvantitativna indikatora.

Operativni ciljevi Platforme su sljedeći:

- Makroekonomska stabilnost, snažne i održive javne finansije
- Stabilizacija socio-demografskih izazova, jačanje kadrovskih potencijala
- Diversifikacija ekonomije, redizajniranje turizma
- Kvalitetnija realizacija infrastrukturnih projekata
- Inovacije, digitalizacija i zelena ekonomija
- Dobro upravljanje, efikasna koordinacija i monitoring strateških dokumenata i projekata

Finansijski plan za realizaciju Platforme ekonomskog oporavka, kumulativno za period 2022-2026. godina, iznosi 4,35 milijardi eura.

Stavka	Iznos
Realizacija kapitalnog budžeta	1.500.000.000
Plasmani privredi kroz državnu banku/IRF	1.000.000.000
Realizacija projekata iz Ekonomskog i investicionog plana za Zapadni Balkan	500.000.000
Investicije u fer energetska tranziciju iz sopstvenih sredstava, kredita i ostalih grantova (državne i privatne kompanije)	500.000.000
Realizacija agrobudžeta	350.000.000
Plasmani privredi kroz mehanizam kreditno-garantnog fonda	300.000.000
Izdavanja u istraživanje i razvoj	200.000.000
Ukupno	4.350.000.000

* * *

Budući rast Crne Gore će se zasnivati na mikro, malim i srednjim preduzećima u kojima se moraju indukovati produktivne investicije koje će povećati njihovu

konkurentnost. Ovakav način razvoja će omogućiti crnogorskim kompanijama zadovoljavanje domaće tražnje kao i jačanje izvoza, što znači prisutnost na velikim tržištima kako bi se iskoristila ekonomija obima. Inoviran koncipiran model oporavka i razvoja zahtijeva drugačiju strukturu radne snage, zbog čega će snažan naglasak biti na dokvalifikacijama i prekvalifikacijama postojeće radne snage. Imperativ mora biti privlačenje stranih direktnih investicija koje podstiču otvaranje novih radnih mjesta (sa naglaskom na sjeverni region) u sektore privrede u kojima se želi postići diverzifikacija ekonomije, što će imati snažan uticaj na smanjenje nejednakosti i siromaštva. Potrebno je na adekvatan način tretirati tržišne niše koje mogu imati globalni uticaj (posebno u IKT sektoru), kao i javno-privatna partnerstva u sferama infrastrukture i pružanja određenih vrsta javnih usluga. Na kraju, bolja integracija između sektora turizma i poljoprivrede je neophodna u cilju zadovoljavanja velike tražnje tokom ljetnje turističke sezone.

Ulaganja u infrastrukturu moraju biti intenzivnija, uprkos naslijeđenim problemima javnih finansija koji ne dozvoljavaju prevelike investicije. Infrastrukturna ulaganja su od ključnog značaja za ekonomski rast, povećanje produktivnosti i konkurentnosti privrede. Infrastrukturna ulaganja će pomoći crnogorskoj ekonomiji da se oporavi kako bi se smanjio evidentan jaz u produktivnosti, kao i da postavi temelje za dugoročni održivi rast. Navedeno važi samo u slučaju da na infratrukturnim projektima budu angažovani crnogorski građani u mjeri koliko to dozvoljava složenost projekta.

Strukturna i nezaposlenost mladih ljudi, posebno u sjevernom regionu, biće adekvatno tretirana.

Inkluzivna socijalna politika predstavljaće važan dio platforme ekonomskog oporavka. Ona mora biti adekvatna postojećem stanju i potrebi da se dodatno ne ugrozi životni standard najviše ugroženih građana Crne Gore.

Oporavak od COVID-19 posmatran kroz stopu rasta BDP-a će biti brz. Međutim, ostalim parametrima koji su mnogo bliži životnom standardu trebaće mnogo duže vrijeme, zbog neadekvatnog modela privrednog razvoja koji se ne može lako promijentiti nakon 30 godina. Faza prilagođavanja ekonomije i pametne izmjene ekonomskog modela će biti u fokusu rada Vlade.

Iz ovakvog stanja Crna Gora može izaći jedino uspostavljanjem širokog dijaloga na temu ekonomskog oporavka, koji će pratiti pametna organizacija svih aktera u društvu za sprovođenje, praćenje i redovnu izmjenu reformskih mjera. Ekonomske mjere moraju biti sveobuhvatne i ne smiju podleći parcijalnim rješenjima koja ne korenspodiraju sa dugoročnim ekonomskim ciljem – povećani životni standard građana Crne Gore, uz jaku privredu, reformisanu javnu upravu i vladavinu prava.

Krajnji cilj Platforme ekonomskog oporavka je izgradnja srednje klase građana koja se može dogoditi samo uz stvaranje dobro plaćenih radnih mjesta za ljude koji će ostati da žive i rade u Crnoj Gori, kao i svođenje nejednakosti i siromaštva na prihvatljive nivoe, uz stabilizaciju demografske krize.

Crna Gora je 2026. godine punopravna članica Evropske unije, sa jakim i nezavisnim institucijama, i sa prosječnim životnim standardom zemalja članica EU.

Nacrt za javnu raspravu

2. Kratak presjek zatečenog stanja u državi

Istorijski posmatrano, Crna Gora je bila najmanje razvijena ekonomija na prostoru Balkana. Visoke stope ekonomskog rasta je doživjela nakon II Svjetskog rata, kada se u značajnoj mjeri planski industrijalizuje i ekonomski razvija, uz određene investicione projekte koji se nijesu mogli ekonomski opravdati. Upravo u godinama kada je država trebala da uradi zahtjevan prelaz sa planske na tržišnu ekonomiju (kraj osamdesetih i početak devedesetih godina prošlog vijeka), dogodili su se tragični događaji koji su desetkovali nacionalnu ekonomiju, čime je otvoren put rapidnom slabljenju društvenih i ekonomskih normi. U tim vremenima, pokrenut je proces saniranja ekonomije u kome je značajno (ali ne i jedino) mjesto zauzimala novonastala privredno-politička klasa koja je akumulirala kapital tokom ratnih godina.

Radikalna reforma pretvaranja društvenog u državni i privatni kapital, odnosila se na proces masovne vaučerske privatizacije (MVP) koji je sproveden 2001. godine. Zamišljen da radikalno transformiše ekonomiju, proces MVP zapravo je doveo do nadogradnje i legalizacije prvobitne akumulacije kapitala koji se dogodio devedesetih godina prošlog vijeka. Ovakav radikalna način privatizacije društvene imovine doveo je do upitne raspodjele nacionalnog dohotka, zbog čega je vezivno tkivo društva, srednja klasa, gotovo nestala dok se ekonomska, a samim tim i društvena moć raspodijelila između malog broja ljudi koji u određenom broju slučajeva nijesu imali kapacitet niti želju da doprinesu jačanju ukupne ekonomije. Naravno, jedan broj ljudi je napravio kapital isključivo kroz znanje i vrijedan rad, o čemu svjedoči otpornost njihovih kompanija u periodima krize. Uz izostanak vladavine prava, koja nije sankcionisala očigledne anomalije u društvu, ovakav način nagle preraspodjele društvenog bogatstva udario je temelje današnjim evidentnim pojavama - nejednakost u društvu koju prate visoke stope siromaštva, strukturna nezaposlenost i relativno nizak životni standard.

Iako je proces masovne vaučerske privatizacije počeo 2001. godine, prije te godine su postojale ozbiljne zamjerke na uspješnost ovakvog načina privatizacije i to od strane renomiranih ekonomista. Tako je u izvještaju Svjetske banke na godišnjoj konferenciji o razvojnoj ekonomiji 1999. godine, od strane renomiranog ekonomiste Joseph E. Stiglitz-a u ključnom obraćanju "Whither Reform? Ten Years of the Transition"², navedeno sljedeće: „Šeme vaučera teško da su bile uspješnije. Češka Republika pruža najjasnije ilustracije osnovnog problema korporativnog upravljanja – da je korporativni menadžment javno dobro. Oni koji su preuzeli kontrolu nad preduzećima, koristili su vlasnička ovlaštenja da prodaju imovinu umjesto da je koriste za stvaranje vrijednosti. U oba slučaja stvorena je neka vrsta pseudo-kapitalizma: institucije koje su imale površan izgled kao institucije kapitalizma, ali bez supstance“.

U istom dokumentu, u tekstu "Restructuring in Transition Economies: Ownership, Competition, and Regulation", grupa autora navodi sljedeće: "Upadljivo, iako je važan argument za korišćenje masovne ili privatizacije vaučera bila pravičnost, sa važnim izuzetkom

² [Annual World Bank Conference on Development Economics 1999](#), strana 32

Češke Republike, zemlje koje teže privatizaciji vaučera generalno su doživele najveće povećanje nejednakosti.³

Preko procesa MVP i drugih negativnih društveno-ekonomskih pojava, u poslednjih 30 godina, propali su nekadašnji giganti i proizvodna preduzeća: Fabrika celuloze Berane, Fabrika kože "Polimka", Fabrika za proizvodnju guma "Guminig", Fabrika obuće "Lenka", Vojna fabrika "Prva petoljetka", Vunarski kombinat VUNKO, "Gornji Ibar" Rožaje, "Velimir Jakić" Pljevlja, "Titex" – Podgorica, Fabrika elektroda Plužine, Fabrika "Vukman Kruščić" Mojkovac, Rudnik Brskovo, Fabrika alu-čeličnih užadi Kolašin, Autoprevozno Nikšić, Obod Cetinje, Košuta Cetinje, Solana "Bajo Sekulić" Ulcinj, "Prvoborac" Herceg Novi, "Mljekara" Podgorica, "Radoje Dakić" Podgorica, "Marko Radović" Podgorica, "19. decembar" Podgorica, "Gorica" Podgorica, "Imako", "Mladost" Bijelo Polje, "Špiro Dacić", "Termovent", "Šuplja stijena", "Optel" Pljevlja, "Građevinar" Pljevlja, "Ugostiteljstvo" Pljevlja, "Šumarsko preduzeće" Rožaje, "Rotex" Rožaje, Impregnacija drveta" Kolašin, "Vukman Kruščić", "Trgopromet" Cetinje, "Riviera" Kotor, "Novi prvoborac", "Ibarmond", "Kristal", "Dekor", Famod Rožaje, Livnica Nikšić, Duvanski kombinat, HTP Boka, HTP Onogošt itd.

Prije svjetske finansijske krize iz 2008. godine, Crna Gora je ostvarivala visoki rast koji je bio podstaknut prilivom inostranog kapitala i državne potrošnje, koji su dostigli nivo od preko 46% odnosno 51% BDP u 2008. godini. To je dovelo do ekspanzije u potrošnji, uvozu i investicijama, i uticalo je na rast spoljašnjeg duga Crne Gore u odnosu na BDP (u visini od 106%), kao i na alarmantan deficit tekućeg računa. U periodu od 2000. do 2008, realni BDP povećao se na prosječno skoro 5% godišnje, da bi dostigao maksimalni rast od 10,7% u 2007.

Nakon obnavljanja nezavisnosti, bilježi se postepeni ali nedovoljan ekonomski oporavak države. Solidni makroekonomski rezultati tokom 2006. i 2007. godine (suficit državnog budžeta, nizak javni dug, povećanje zarada i penzija), koji su više bili rezultat stihijskog investicionog „buma“ (prvenstveno ruskog kapitala koji je stizao sa *off shore* destinacija) nego dobro promišljene ekonomske politike. Tako posmatrano, postojao je privid da bi država od 620.000 stanovnika mogla brzim koracima napredovati i dostići nivo prosjeka EU.

Ipak, takav ekonomski razvoj naglo je prekinut Svjetskom ekonomskom krizom iz 2008. godine. Već tada se moglo naslutiti da je ekonomski model razvoja, naslonjen na radikalni koncept promjene ekonomskog sistema kroz masovnu vaučersku privatizaciju, potpunu liberalizaciju ekonomskih tokova (usput favorizujući porast potražnje za nekvalifikovanom radnom snagom), koji nije pratilo jačanje pravne države, nije bio adekvatan u svojoj suštini. Sužavanje mogućnosti eksternog finansiranja nakon ekonomske krize 2008. godine, dovelo je do smanjenja domaće potrošnje i usporavanja priliva investicija i nižih stopa rasta uvoza. Došlo je do nagle kontrakcije rasta BDP-a: nakon rasta od 6,9% u 2008. godine, dogodio se pad od -5,7% BDP-a u 2009. godini.

Pogoršanje makroekonomske situacije u zemlji nakon ekonomske krize iz 2008. godine zapravo je rezultat pogrešne razvojne politike koja je u centar ekonomske logike

³ [Annual World Bank Conference on Development Economics 1999](#), strana 356,

stavila potpuno otvoreno tržište što je za posljedicu imalo enormno širenje uvozne potrošnje u zemlji u svim kategorijama, čak i onih proizvoda koji se proizvode u Crnoj Gori. Takav ekonomski model je izazvao posljedice u gotovo svim sferama privrednih tokova, te je doveo do ogromnog deficita platnog bilansa, nekontrolisanog porasta javnog duga i plaćenih kamata na isti, stagnacije plata i penzija (od 2012. godine) koje je pratila inflacija, opadanje stope nataliteta, povećanje unutrašnjih i spoljašnjih migracija, što je za ukupan rezultat imalo smanjenje životnog standarda građana Crne Gore, povećanje nejednakosti, visoke stope nezaposlenosti, naročito među mladima kao i visoke stope siromaštva.

U cilju očuvanja vlasti, tadašnje vladajuće strukture nijesu pravovremeno reagovale na očigledne kontradiktornosti tako uspostavljenog modela ekonomskog razvoja, niti su preduzimale efikasne mjere iz svoje nadležnosti kako bi se negativni ekonomski tokovi efikasno sanirali. Sagledavanje razvojnih politika kroz prizmu uskopartijskih interesa bile su lišene širokih rasprava i kritičkog mišljenja. Svjesno je izostalo sveukupno sagledavanje očiglednih strukturnih problema crnogorske ekonomije. Donosio odluka predlagali su kratkoročne mjere u zavisnosti od trenutne situacije u kojoj se zemlja našla (uvođenje taksi na brojila i SIM kartice, na primjer), tako da je izostala implementacija dugoročno održivih rješenja koja su, kako se danas ispostavlja, skupo koštala Crnu Goru. Jasno se može zaključiti da su neophodne teške i bolne reforme svjesno odlagane.

Ukupnom reformskom kontekstu nedostajali su stubovi pravne države kao i snažne nezavisne institucije, koje su trebale da služe kao korektivna poluga ekonomskim devijacijama u društvu. Poseban problem predstavlja širenje pojava nezakonitosti raspolaganja javnim sredstvima, koje se posebno ogledaju u nezakonitoj potrošnji državnih sredstava (slučajevi aktiviranja državnih garancija, nezakonite državne pomoći, neregularnost u privatizacijama i slično), utajama poreza kao i uplivu novca upitnog porijekla u legalne tokove. Evropska komisija, u zvaničnom dokumentu „Kredibilna perspektiva proširenja i pojačanog angažovanja EU sa zapadnim Balkanom“⁴ (februar 2018.) opisuje stanje u regionu kojem Crna Gora pripada: „*Danas, zemlje pokazuju jasne elemente zauzimanja države, uključujući veze sa organizovanim kriminalom i korupcijom na svim nivoima vlasti i uprave, kao i snažno preplitanje javnih i privatnih interesa*“.

Upravljanje javnim investicijama u Crnoj Gori je bilo slabo u svim fazama ciklusa. Prema nalazima Svjetske banke u PEFA izvještaju, glavna karakteristika javnih investicija je sljedeća: *“Upravljanje javnim investicijama je slabo u svim fazama ciklusa. Identifikacija, ekonomska analiza, procjena, izbor, obračun troškova i nadzor implementacije su ili manjkavi ili se ne sprovode. Crnogorski zakonodavni okvir (Odluka o izradi kapitalnog budžeta) uključuje odredbe koje bi, ukoliko se primjene, ojačale sistem i proces, ali uprkos tome, do sada je izvršavanje bilo slabo.”*⁵.

Infrastrukturne projekte karakteriše kašnjenje i prekoračenje iznosa za njihovu izgradnju, dok je drumska infrastruktura u lošem stanju. Završetak prioritetne dionice

⁴ https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf

⁵ <https://www.pefa.org/sites/pefa/files/2020-02/ME-Dec19-PFMPR-Public%20with%20PEFA%20Check-MNE.pdf>

autoputa Bar Boljare, koji je nema finansijsku opravdanost i ugovoren je van sistema javnih nabavki kasni preko 18 mjeseci. Prema nalazima Državne revizorske institucije⁶, „skoro 80% puteva za putnike u vozilima ima ocjenu od 1 ili 2 zvjezdice, od maksimalnih 5 koje se dodjeljuju za najsigurnije puteve. Samo 2% puteva (39,5 km) je dobilo ocjenu 4 ili 5 zvjezdica, nasuprot tome, skoro 55% puteva (više od 1.000 km) dobilo je nižu ocjenu od 1 zvjezdice“.

Potrebno je unaprijediti poslovnu kulturu u zemlji. Često se događa da se zloupotrebljavaju zakonska rješenja u domenu evazije poreza, uvođenja lažnih stečajeva što za posljedicu ima nepovjerenje među privrednicima, ali i nepovjerenje privrednika prema državi. Blokade računa godinama su rasle: od 265 miliona eura, koliko su iznosile 2011. godine, porasle su na preko 800 miliona eura (18% procijenjenog BDP-a) od čega je preko 90% u blokadi duže od jedne godine. Veliki broj privrednih subjekata nije uredan u dostavljanju finansijskih iskaza, o čemu svjedoči nalaz Državne revizorske institucije.

Međunarodnu poziciju Crne Gore treba poboljšati. Prema ocjenama relevantnih međunarodnih institucija, Crna Gora je zemlja hibridnog režima (djelimično slobodna), vodeća u pregovorima sa EU (najbolje u regionu), dok se prema indeksu ekonomskih sloboda nalazi se na 80. mjestu u svijetu (najlošija pozicija u regionu), a Prema ciljevima održivog razvoja UN na 85. mjestu (takođe najlošija pozicija u regionu).

Kada država bilježi visoke stope rasta BDP-a koje su uzrokovane investicijama, nezaposlenost bi trebala da pada. Međutim, to se u Crnoj Gori nije dogodilo: visoka stopa nezaposlenosti, posebno kod mladih, u kombinaciji sa poražavajućim demografskim kretanjima posebno na sjeveru države, kao i činjenicom da je stopa mortaliteta u 2020. godini po prvi put veća od stope nataliteta, problem je koji će u doglednoj budućnosti prožimati sve generacije građana Crne Gore. Broj nezaposlenih na kraju 2020. godine iznosi 47.509, prema Zavodu za zapošljavanje Crne Gore. I pored visokih kapitalnih ulaganja u proteklih 15 godina, kako državnih tako i privatnih, broj nezaposlenih je ostao na zabrinjavajući visokom nivou. Izražen sezonalitet tokom ljetnje turističke sezone za posljedicu ima zapošljavanje velikog broja niskokvalifikovane radne snage iz zemalja okruženja, za koje se često izbjegava plaćanje poreza i doprinosa.

U gotovo svim sferama ekonomskog života, evidentne su rodne nejednakosti. Iako brojnije od muškaraca, žene i dalje pokrivaju slabije plaćena radna mjesta, dok ih kriza izazvana pandemijom COVID19 pogađa intenzivnije u odnosu na muškarce u smislu veće nezaposlenosti. Rad žena karakteriše velika neformalnost koja se ne može iskazati kroz makroekonomske obračune.

Potrebe Crne Gore za finansijskim sredstvima su ogromne. Na kraju 2020. godine, potrebe za zaduživanjem su prvi put prešle granicu od milijardu eura, što čini gotovo 25% BDP-a. U kontekstu visokog javnog duga, strukturne nezaposlenosti, dvocifrenog deficita i spoljnjeg duga od preko 200% BDP-a, te neizvjesne situacije sa pandemijom virusa COVID19,

⁶ http://www.dri.co.me/1/index.php?option=com_k2&view=item&id=792:objavljen-izvje%C5%A1taj-o-reviziji-uspjeha-%E2%80%9Eefikasnost-redovnog-i-investicionog-odr%C5%BEavanja-dr%C5%BEavnih-puteva%E2%80%9C&lang=sr

ovakva zavisnost od spoljnog finansiranja predstavlja značajan ograničavajući faktor u sprovođenju platforme oporavka.

Povećanje javne potrošnje, uz nekontrolisane i nedovoljno analizirane investicije, dovele su do toga da se Crna Gora značajno zadužuje. Tako je 2006. godine, Crna Gora bila dužna 701 miliona eura ili 30% BDP-a dok je na kraju 2020. godine taj dug iznosio 4,4 milijarde eura ili 105% BDP-a.

Javna uprava je u određenim segmentima predimenzionirana i u velikoj mjeri bespotrebno birokratizovana i spora, te ne prati ubzani tempo koji nameće privreda. Ranije utvrđeni planovi optimizacije javne uprave svjesno se nisu ostvarivali uprkos obezbijedenim sredstvima od međunarodnih donatora, dok se javna uprava dodatno povećavala. Ovakva situacija u krajnjem dovodi do uravnilovke zbog koje iz javne uprave odlaze kadrovi, dok postojeći zaposleni gube motivaciju za obavljanje redovnih poslova. U krajnjem, broj zaposlenih u javnom sektoru pritiska javne finansije. Proces digitalizacije javne uprave, o kome se priča već deceniju, upadljivo izostaje iz svih dosadašnjih prijedloga reformi prvenstveno zbog toga što će uvođenjem digitalizacije brojna radna mjesta u javnoj upravi postati višak.

Uticaj pandemije virusa COVID-19 na Crnu Goru je bio razarajući. Deficit budžeta je iznosio rekordnih 10%, dok se BDP strmoglavio za 15%, što svrstava Crnu Goru među najteže pogođene ekonomije svijeta. Po prvi put, BDP po glavi stanovnika je manji od duga po glavi stanovnika, prvenstveno zbog pandemije izazvane virusom COVID19, a zatim i jasnom političkom odlukom prethodne Vlade Crne Gore o zatvaranju granica tokom ljetnje turističke sezone. Imajući u vidu ekstremnu zavisnost Crne Gore od spoljnog finansiranja, mjera zatvaranja granica ima negativne multplikativne efekte na budući razvoj ekonomije, čije ćemo posljedice dugo osjećati. Kriza je najteže pogodila najranjivije kategorije društva, disparitet između regija se povećao. Prvi i treći paket mjera podrške privredi su donešeni bez prethodnog odobrenja Agencije za zaštitu konkurencije. Treba napomenuti da treći paket podrške privredi obiluje velikim brojem projekata koji su već trebali biti realizovani, kao i to da nije bio u skladu sa donešenim Smjernicama fiskalne strategije niti važećim Programom ekonomskih reformi.

Državna pomoć za Montenegro airlines i nekoliko kompanije u državnom vlasništvu je godinama dijeljena na nezakonit način. Konkretno u slučaju Montenegro airlines-a, nova Vlada Crne Gore je dovedena pred svršen čin u decembru 2020. godine kada je implementirana odluka Agencije za zaštitu konkurencije iz septembra 2020. godine o stopiranju isplate državne pomoći koju je započela bivša Vlada. .

Dio energetskog sektora plaća cijenu svjesnog inertnog odnosa bivše Vlade. U tom kontekstu, Elektroprivreda Crne Gore, Rudnik uglja i TE Pljevlja su dovedeni pred tešku situaciju s obzirom da prethodna Vlada nije pravovremeno reagovala na obaveze Crne Gore iz pregovora sa EU u vezi prelaska sa uglja na obnovljive izvore energije. Realizacija Strategije razvoja energetike je u periodu 2016 – 2020 bila na nivou skromnih 30% od plana, dok je u 2020. godini realizovano svega 22% planiranih investicija. Sa druge strane, lukrativni poslovi u vezi izgradnje malih hidroelektrana u navedenom periodu su intenzivirani.

Investiciono razvojni fond nije služio ravnomjernom sektorskom i regionalnom razvoju crnogorske ekonomije. U 2020. godini, IRF je zabilježio gubitak od 19 miliona eura, koji je uzrokovan porastom nekvalitetnih kredita, kao i čišćenjem bilansa od naslijeđenih dubioza. U poslednjih 10 godina, IRF je 60% plasmana odobrio kompanijama centralnog regiona dok je svega 14% plasmana odobreno sjevernom regionu. Najveći dio portfolia čine krediti dati turističkom sektoru, što pokazuje da se prilikom usklađivanja razvojnih politika nije vodilo računa o nužnoj diversifikaciji ekonomije i regionalnom razvoju.

Neke od kompanija u većinskom vlasništvu države su u problemima koji su u 2020. godini eskalirali do nivoa ugrožavanja kontinuiteta poslovanja. Povećavanje operativnih troškova tokom godina nije ostavljalo prostora za značajnije kapitalne investicije, što u dužem roku znači da su kompanije u državnom vlasništvu nekonkurentne i neproduktivne.

Robni deficit je visok i konstantno je uvećavan. Nekontrolisani uvoz bez adekvatne podrške domaćoj proizvodnji imao je za posledicu rekordno nisku pokrivenost izvoza uvozom. Naime, ovaj parametar je 2006. godine iznosio 30%, dok je na kraju 2020. godine iznosio svega 16%. Crnogorske kompanije nijesu izvozno orijentisane; uglavnom se izvozi sirovina (aluminijum i drvena građa). U poslednje vrijeme, bilježi se fenomen povećanja izvoza IKT sektora, kao i velikog broja fizičkih lica iz ovog sektora koje pružaju svoje usluge na inostranim tržištima.

Da bi se finansirala „skupa“ država kao i investicije zasnovane na nepostojećim ili površnim analizama, privredi i građanima su redovno uvedena dodatna opterećenja. Tako smo svjedočili redovnom povećanju poreza na dodatu vrijednost, uvođenje kriznog poreza, brojnih parafiskalnih nameta, pa čak i taksu za SIM kartice i električna brojlila. Siva ekonomija rasla je uporedo sa rastom BDP-a i nije bila prioritet državnim strukturama, zbog čega se stvarala nelojalna konkurencija poštenim privrednicima koji su uredno izmirivali svoje obaveze iz poslovanja. I u takvim okolnostima, zdrava mikro, mala i srednja preduzeća pokazivala su moć opstanka i privređivanja na realnim osnovama. Ipak, zbog svega navedenog, crnogorska privreda stoga ima nisku akumulativnost i reproduktivnu sposobnost, slabu inovativnost, prekomjerno je zavisna od kredita i visoko je zadužena, skromno izvozi, što na kraju vodi do zaoštavanja problema strukturne i nezaposlenosti mladih.

Mikro, mala i srednja preduzeća posluju u izuzetno nepovoljnim uslovima sa visokim učešćem javnog sektora koji ima značajnu podršku iz budžeta i u kome radi preko 25% ukupno zaposlenih u zemlji. Rastuća i dugoročna nelikvidnost privrede (blokade računa preko 800 miliona eura), dugi rokovi plaćanja roba i usluga (130–150 dana) uticali su na to da je na kraju 2020. godine preko 18.000 kompanija bilo u blokadi.

Sistem obrazovanja u velikoj mjeri ne korespondira sa zahtjevima tržišta. Zbog niskih plata i nesigurnosti radnih odnosa koje mahom karakteriše privatni sektor, veliki broj mladih ljudi želi posao u javnom sektoru. Ulaganje u obrazovanje koje prati tehnološki razvoj nije bilo adekvatno. S obzirom da veliki broj mladih ljudi u koje je Crna Gora ulagala decenijama (školsvo, zdravstvena i socijalna zaštita) odlazi iz zemlje i nema namjeru da se vrati, naša država se već suočava sa demografskom krizom bez presedana, koja će u narednom periodu biti samo izraženija.

Novostvorena vrijednost je neadekvatno distribuirana. Uprkos značajnom porastu BDP-a i visokom prilivu stranih direktnih investicija, realna kupovna moć građana, iskazana kroz plate i penzije koje su snažno opterećene i prožete inflacijom u Crnoj Gori od 2012. godine, opada. Najveći broj ljudi u Crnoj Gori nije osjetio boljitak uvećanog BDP-a; zapravo, veliki broj građana je sa potpunim pravom nezadovoljan. Linearna poreska stopa nije omogućila prijeko potrebnu redistribuciju dijela novostvorene vrijednosti na ugrožene kategorije stanovništva, što je dodatno produbilo socijalni jaz u društvu. Izražena nejednakost društva iskazana u složenim socioekonomskim odnosima prijeti da eksalira zbog krize koju je izazvao COVID19: veliki broj ljudi je ostao bez posla, plate u privatnom sektoru su smanjene, dok životni standard građana opada zbog povećanih cijena osnovnih životnih namirnica.

Stiče se utisak da postoji veliki broj strateških dokumenata koja međusobno “ne komuniciraju” u dovoljnoj mjeri u svrhu zajedničkog cilja – ukupnog napretka Crne Gore, već svaki za sebe teži maksimizaciji i prati uske interese. To se posebno odnosi na aktivnosti i nadležnosti koje se prepliću u strateškim dokumentima. Takođe, postoje slučajevi kada su zakonska rješenja u koliziji.

Ulaganja u inovacije su bila na simboličnom nivou. Inovacije su mahom finansirane iz privatnog sektora, dok je država počela podržavanje ulaganja u inovacije u poslednjih nekoliko godina.

Od 17 ciljeva održivog razvoja Ujedinjenih nacija, Crna Gora nije dostigla nijedan. Evidentan je uticaj klimatskih promjena i usaglašavanje sa najavljenim strogim regulativama tražiće nove investicije koje se mjere milijardama eura, što će biti poseban izazov za Crnu Goru.

Nova paradigma ekonomskog razvoja mora se zasnivati na produktivnom korišćenju nespornih resursa koje država ima, povećanju broja zaposlenih u privatnom sektoru, jačanju izvoznih kapaciteta, inovacijama i boljoj naplati poreza. Rast BDP-a se u dužem vremenskom roku ne smije dominantno zasnivati na povećanju lične potrošnje kroz uvoz finalnih proizvoda, kao ni na neproduktivnim zaduživanjima. Vrijeme je da Vlada ima holističku ulogu u kreiranju ekonomskih tokova, ne miješajući se u tržišne odnose aktera privrednog sistema. Nove investicije moraju biti pametno usmjerene kako bi učinili našu ekonomiju konkurentnijom i održivijom. Iako Crna Gora ima nisku poresku stopu na dobit kao i PDV, Crna Gora ne prikuplja dovoljno poreza za finansiranje rastućih potreba građana i privrede, što će posebno biti evidentno u periodu oporavka od pandemije COVID19. Prema procjenama, 30% BDP-a se artikuliše kroz sivu ekonomiju. Kako bi se promijenila paradigma razvoja, poreska politika mora doživjeti fundamentalne promjene.

3. Usklađivanje Platforme ekonomskog oporavka sa strateškim okvirom u Crnoj Gori

Obaveza izrade Platforme ekonomskog oporavka utvrđena je Programom rada Vlade Crne Gore za 2021. godinu⁷ u tematskom dijelu "Strateška i planska dokumenta i prateći izvještaji". Glavne poruke iz Programa rada Vlade su sljedeće:

- *zdrave finansije i ekonomski razvoj kojima ćemo postići da naše finansije budu stabilne, a ekonomija održiva;*
- *unapređenje konkurentnosti, regionalna povezanost, zelena ekonomija, što za cilj ima pametan, održiv i inkluzivan rast koji će doprinijeti kvalitetu života svih građana;*
- *osnovni zadaci ogledaju se u podsticanju ujednačenog regionalnog razvoja, uravnoteženog rasta i bolje povezanosti Crne Gore, poboljšanju poslovnog ambijenta za mala i srednja preduzeća, podršci potrošačima u ostvarivanju prava;*
- *primjena zelene ekonomije uz smanjenje emisije ugljenika, kreiranje zelenih radnih mjesta, jačanje proizvodnje i brendiranje domaćih i ekoloških proizvoda će biti sinergija ekonomskog rasta i jačanja svijesti o očuvanju životne sredine;*
- *sistem mora počivati na jakom i stabilnom sistemu javnih finansija kroz koji će se omogućiti racionalno planiranje i potrošnja budžetskih sredstava, koji će biti održiv i u saglasju s podsticanjem ekonomskog rasta.*

Platforma ekonomskog oporavka usklađena je sa ostalim strateškim dokumentima koja se tiču šireg društveno-ekonomskog konteksta u zemlji. Do određene granice, Platforma ekonomskog oporavka prati dosadašnja strateška dokumenta; ipak, imajući u vidu novonastale ekonomske i društvene okolnosti, predstavlja jasan i odlučan diskontinuitet u dosadašnjoj ekonomskoj politici, koja se pokazala neadekvatnom u vremenu pandemije.

⁷ <https://www.gov.me/dokumenta/d727eb95-678f-4d44-96dc-116a65d1ad99>

3.1. Pregled strateških dokumenata

Tabela 1: Platforma ekonomskog oporavka

Platforma ekonomskog oporavka			
Krovna dokumenta	Sektorske strategije	Sektorski programi	Druga planska akta
<ul style="list-style-type: none"> • Evropa sad! • Fiskalna strategija Crne Gore 2021-2024 • Program ekonomskih reformi 2021-2024 • Pravci razvoja Crne Gore 2018-2021 • Strategija pametne specijalizacije 2019-2024 • Nacionalna strategija održivog razvoja 2016-2030. 	<ul style="list-style-type: none"> • Nacionalni plan za implementaciju Stokholmske konvencije 2019-2023 • Strategija upravljanja otpadom 2015-2030 • Strategija za zaštitu od jonizujućih zračenja, radijacione sigurnosti i upravljanja radioaktivnim otpadom za period 2017-2021. godine s Predlogom akcionog plana za period 2017-2021 • Nacionalna strategija upravljanja hemikalijama 2019-2022 • Nacionalna strategija integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore 2015-2030 • Nacionalna strategija u oblasti klimatskih promjena 2015-2030 • Strategija razvoja ženskog preduzetništva 2021-2024 s Akcionim planom za 2021. i 2022. (izrada planirana za II kvartal 2021.) • Strategija poštanske djelatnosti 2019-2023 • Strategija za cjeloživotno preduzetničko učenje 2020-2024 • Industrijska politika Crne Gore do 2019-2023 • Strategija razvoja mikro, malih i srednjih preduzeća u Crnoj Gori 2018-2022 • Strategija upravljanja vodama 2018-2035 • Strategija za borbu protiv prevara i upravljanje nepravilnostima u cilju zaštite finansijskih interesa EU, za period 2019-2022 • Strategija razvoja zvanične statistike 2019-2023 • Nacionalna strategija za borbu protiv nelegalnog prometa duvanskih proizvoda 	<ul style="list-style-type: none"> • Program razvoja zdravstvenog turizma Crne Gore 2021-2023, s Akcionim planom do 2023. godine • Program razvoja ruralnog turizma 2019-2021 • Program razvoja kulturnog turizma Crne Gore 2019-2021 • Program zaštite od radona 2019-2023 • Program razvoja klastera u Crnoj Gori za period 2021-2023 (izrada planirana za II kvartal 2021.) • Program za unapređenje konkurentnosti privrede (izrada planirana za II kvartal 2021.) • Program za unapređenje konkurentnosti privrede za 2021. godinu • Nacionalni program zaštite potrošača 2019-2021 • Godišnji program gazdovanja šumama 2021 • Akcioni plan za usaglašavanje s pravnom tekovinom EU, Poglavlje 11- Poljoprivreda i ruralni razvoj • Akcioni plan za spriječavanje bespravnih aktivnosti u šumarstvu 2019-2021 • Akcioni plan za suzbijanje nelegalne eksploatacije rječnih nanosa vodotoka 2019-2021 • Agrobudžet 2021 • Program reforme upravljanja javnim finansijama 2016-2020 • Program cjeloživotnog karijernog vođenja i savjetovanja 2021-2023, s Akcionim planom za 2021-2023 (izrada planirana za III kvartal 2021.) 	<ul style="list-style-type: none"> • Plan upravljanja komunalnim otpadnim vodama u Crnoj Gori (2020-2035) • Državni plan eksploatacije mineralnih sirovina 2019-2035 • Program zvanične statistike 2019-2023 • Mapa puta za istraživačku infrastrukturu (2019-2020) • Strategija razvoja i održavanja državnih puteva • Energetska politika Crne Gore 2011-2030

	<ul style="list-style-type: none"> • Strategija za prelazak javnog sektora na obračunsko računovodstvo • Strategija trgovinskih olakšica 2018 - 2022 • Strategija razvoja šuma i šumarstva (2014-2023) • Strategija obrazovanja nastavnika u Crnoj Gori 2017-2024 • Strategija inkluzivnog obrazovanja 2019-2025 • Strategija naučnoistraživačke djelatnosti 2017-2021 • Strategija razvoja saobraćaja 2019-2035 • Strategija razvoja željeznice 2017-2027 • Strategija razvoja energetike Crne Gore 2014-2030 • Strategija sajber bezbjednosti Crne Gore 2018-2021 • Nacionalna strategija zapošljavanja 2021-2024, sa Predlogom akcionog plana zapošljavanja za 2021. • Strategija razvoja sistema socijalne zaštite starijih 2018-2022 	<ul style="list-style-type: none"> • Kolaborativni program za inovacije 2019-2024 • Program za razvoj i podršku talentovanim učenicima 2020-2022 • Program za realizaciju preporuka za unapređenje obrazovne politike 2019-2021, na osnovu rezultata studije PISA 2015 • Program usvajanja principa „Otvorena nauka“ 2020-2022 • Program podsticanja inovativnih startapova u Crnoj Gori 2019-2021 • Akcioni plan energetske efikasnosti za period 2019-2021 • Program reforme politike zapošljavanja i socijalne politike 2015-2020 	
--	---	---	--

Postoji veliki broj strateških dokumenata koja su istekla, zbog čega nijesu navedena u ovom dokumentu. Određeni broj strateških dokumenata je u fazi izrade, zbog čega nijesu navedena u Platformi.

3.2. Kratak opis glavnih strateških dokumenata

NACIONALNA STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. godine afirmiše koncept održivog ekonomskog razvoja, koji uključuje: zdravlje, obrazovanje, zdravu životnu sredinu i održivost prirodnih resursa, društveno odgovorno djelovanje, socijalnu inkluziju, dobro upravljanje i održivo finansiranje razvoja crnogorskog društva.

FISKALNA STRATEGIJA CRNE GORE ZA PERIOD 2021-2024. GODINE: Glavni cilj fiskalne politike za period 2021 – 2024. godine jeste stabilizacija javnih finansija u post-Covid periodu i stvaranje uslova za njihovu dugoročnu održivost kako bi zdrave javne finansije bile osnov za dinamičan i održiv ekonomski rast koji će rezultirati unapređenjem standarda svih građana Crne Gore.

Stabilne i održive javne finansije glavni su preduslov ukupne makroekonomske stabilnosti svake zemlje, te odgovorno upravljanje javnim finansijama posebno u uslovima ograničenosti vođenja monetarne politike predstavlja glavni instrument ukupne ekonomske politike. U vezi sa navedenim, smanjenje deficita javnih finansija na kratak rok, uz kontinuirani rast budžetskih prihoda, optimizaciju tekuće budžetske potrošnje i povećanje sredstava za sprovođenje kapitalnih projekata doprinijeće ostvarivanju ovog cilja.

PROGRAM EKONOMSKIH REFORMI ZA CRNU GORU 2021-2023. GODINE: Program ekonomskih reformi (PER) je srednjoročni strateški dokument koji Crna Gora priprema u okviru dijaloga o ekonomskom upravljanju (*economic governance*) sa Evropskom Unijom. Isti program pripremaju i ostale zemlje sa statusom kandidata i potencijalnog kandidata za članstvo. Makroekonomski okvir sadrži srednjoročne makroekonomske projekcije (za BDP, inflaciju, platni bilans, i ostale makroekonomske pokazatelje). Poglavlje o fiskalnom okviru zasniva se na srednjoročnom fiskalnom okviru i budžetskim planovima za tri godine. Poglavlje o strukturnim reformama sadrži set reformi u cilju jačanja konkurentnosti i unapređenje uslova za inkluzivni rast i kreiranje radnih mjesta u različitim oblastima.

PRAVCI RAZVOJA CRNE GORE 2018-2021: Pravci razvoja Crne Gore 2018-2021. godine "naslanjaju" se na Pravce razvoja Crne Gore 2015-2018. godine, odnosno na Pravce razvoja Crne Gore 2013-2016. godine. Isti se donose zbog značajnijih promjena uslova i okvira za vođenje razvojne i ekonomske politike, kako na nacionalnom, tako i na regionalnom i globalnom nivou, kao i zbog potrebe proširenja vremenskog okvira. Pri tome, "zadržani" su strateški cilj, pojedinačni ciljevi i pravci razvoja, utvrđeni u prethodnom periodu, a koji su usklađeni sa strategijom "Evropa 2020", kao i odabrane oblasti politika. Preispitana je relevantnost investicija/razvojnih mjera sa aspekta prilagođenosti aktuelnom stanju, kao i njihovog uticaja na jačanje ekonomskog rasta i razvoja, odnosno povećanje konkurentnosti. Istovremeno, detaljno su razrađene strukturne reforme u javnom i realnom sektoru, koje su date u Fiskalnoj strategiji, kao podrška rastu i razvoju ekonomije Crne Gore i jačanju njene konkurentnosti, a preduslov su makroekonomske, odnosno fiskalne stabilnosti.

Strateški cilj razvoja je povećanje kvaliteta života svih građana. U funkciji ostvarivanja strateškog cilja ekonomske politike Crne Gore, utvrđeni su Pravci razvoja i prioritetne oblasti:

- PAMETNI RAST (poslovni ambijent, MSP, prerađivačka industrija, konkurentnost, nauka, visoko obrazovanje, informacione tehnologije, turizam)
- ODRŽIVI RAST (poljoprivreda i ruralni razvoj, šumarstvo, energetika, životna sredina, saobraćaj, građevinarstvo)
- INKLUZIVNI RAST (tržište rada, obrazovanje, sport, socijalna zaštita, zdravstvo)

STRATEGIJA PAMETNE SPECIJALIZACIJE 2019-2024: Strategija pametne specijalizacije (S3) ima za cilj izgradnju konkurentne prednosti kroz povezivanje sopstvenih snaga u istraživanju i inovacijama s potrebama privrede, odgovarajući na koherentan način na rastuće mogućnosti i razvoj tržišta, a čime se izbjegava preklapanje i fragmentacija politika. Pametna specijalizacija kao ključni element ekonomske politike razvoja povećava konkurentnost ekonomije koncentrišući i povezujući istraživačko-inovacione resurse s ograničenim brojem determinisanih prioritetnih privrednih oblasti. Takođe, strategija ovoga tipa treba maksimalno da iskoristi komparativne prednosti zemlje ili regiona kroz podsticanje inovacija, i na taj način doprinoseći ekonomskom rastu i ukupnom napretku društva.

EVROPA SAD! predstavlja program reformi za inkluzivniji i održiviji model ekonomskog razvoja Crne Gore čiji su glavni ciljevi: povećanje životnog standarda svih građana, rast zaposlenosti, suzbijanje sive ekonomije na tržištu rada, unapređenje poslovnog i investicionog ambijenta i promocija održivijeg i inkluzivnijeg modela ekonomskog rasta. Set predloženih mjera, prvenstveno u dijelu poreske politike, je sljedeći: povećanje minimalne zarade, smanjenje troškova za poslodavce kroz niže poresko opterećenje na rad i uvođenje progresivnog oporezivanja kao efikasnijeg modela oporezivanja.

STRATEGIJA INOVATIVNE DJELATNOSTI 2016-2020. GODINA i STRATEGIJA NAUČNOISTRAŽIVAČKE DJELATNOSTI 2017-2021. Razvoj ljudskih resursa i istraživačkih kapaciteta, jačanje međunarodne saradnje i internacionalizacija i jačanje sinergije između nauke i ekonomije imaće za rezultat jačanje institucionalnih kapaciteta i povećanje ulaganja u istraživanje i razvoj, podsticanje inovacija i tehnološki razvoj.

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2015-2020. GODINE: Kao jedan od dugoročnih ciljeva crnogorske poljoprivrede jeste povećanje produktivnosti, povećanje obradivih površina i uvođenje EU standarda bezbjednosti hrane u primarnom i prerađivačkom sektoru. Kao jedan od prioriteta crnogorske poljoprivrede jeste proizvodnja hrane visokog kvaliteta i povećanje broja proizvođača koji proizvode u skladu sa pravilima organske proizvodnje.

INDUSTRIJSKA POLITIKA CRNE GORE 2019-2023. je strateški dokument za razvoj konkurentnosti crnogorske ekonomije sa fokusom na industrijski sektor:

- **Konkurentnost** - diverzifikovana industrijska baza, orijentisana ka efikasnosti i produktivnosti,
- **Savremenost** - efikasna upotreba novih tehnologija i razvoj ekonomije zasnovane na znanju, uz podsticanje pametne specijalizacije,
- **Dinamičnost** - snaženje preduzetništva i MMSP i njihovih inovativnih potencijala,
- **Atraktivnost** - poslovni ambijent koji privlači investicije u različite sektore i regione,
- **Održivost** - unapređenje korišćenja raspoloživih resursa koji se zasnivaju na principima zelene ekonomije i zaštite životne sredine,
- **Integrativnost** - povezivanje i podsticanje razvoja ključnih sektora i sektora koji podržavaju industrijski razvoj.

STRATEGIJA RAZVOJA TURIZMA CRNE GORE DO 2020. GODINE postavlja strateški cilj da Crna Gora treba da se pozicionira kao visokokvalitetna turistička destinacija i pristup „portfolio proizvoda“ – raznolika ponuda tokom cijele godine, u kome se kreira različiti spektar raznovrsnih proizvoda, kako u pogledu fizičkih kapaciteta, tako i u pogledu iskustva gostiju, gdje su oba u skladu sa okolnostima, atrakcijama, resursima i karakteristikama svake oblasti i regiona.

Prema **PROGRAMU RAZVOJA KULTURNOG TURIZMA CRNE GORE 2019-2021**, kulturni turizam u Crnoj Gori treba razvijati jer doprinosi formiranju imidža Crne Gore, produžetku turističke sezone, održavanju, kao i zaštiti kulturne baštine, pod uslovom da ima održivi razvoj.

Shodno **STRATEGIJI RAZVOJA MIKRO, MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA U CRNOJ GORI 2018-2022. godine**, na strateškom nivou je utvrđena potreba za formulisanjem politike MMSP koja utiče na stvaranje održivog okruženja za rast MMSP definisanjem mjera i efektivnih programa podrške za MMSP, finansiranih iz budžetskih i donatorskih sredstava. Na institucionalnom nivou postoji potreba za uspostavljanjem i jačanjem institucionalne infrastrukture i kapaciteta za promociju MMSP kroz implementaciju programa podrške MMSP-u i pružanju efikasnih usluga podrške poslovanju. Na nivou preduzeća najznačajnija je potreba za pružanjem integrisanog programskog pristupa MMSP kojim se utiče na povećanje produktivnosti i konkurentnosti preduzeća.

STRATEGIJA RAZVOJA ŽENSKOG PREDUZETNIŠTVA U CRNOJ GORI 2021-2024. godine ima za cilj podsticanje bržeg i lakšeg ekonomskog osnaživanja žena, kroz stvaranje povoljnog poslovnog ambijenta i pružanje podrške razvoju njihovih preduzetničkih potencijala, što će ujedno doprinijeti razvoju postojećih i otvaranju novih preduzeća, kreiranju novih radnih mjesta i rastu zaposlenosti, a time i ukupnom razvoju sektora MSP i preduzetništva. Strategija razvoja ženskog preduzetništva u Crnoj Gori 2021-2024 definiše okvir, strateške ciljeve i mjere podrške razvoju ženskog preduzetništva u narednom periodu. Sastavni dio Strategije je Akcioni plan za njenu implementaciju. Akcionim planom utvrđuju se konkretne aktivnosti čija realizacija treba da doprinese ostvarenju strateških ciljeva.

STRATEGIJA ZA CJELOŽIVOTNO PREDUZETNIČKO UČENJE CRNE GORE 2020-2024: Cilj strategije jeste da se, sa jedne strane pojedinci motivišu da budu preduzetniji, inovativniji i prilagodljiviji savremenom poslovnom okruženju koje se brzo mijenja, razvijajući preduzetničke osobine koje su neophodne za produktivno radno mjesto, i sa druge strane, da preduzetničko učenje obuhvati sve oblike obrazovanja i obuke - formalno, neformalno (ono što se uči izvan standardnog obrazovnog programa) i informalno (ono što se nauči slučajno) - doprinoseći preduzetnijem razmišljanju i ponašanju.

Politika cjeloživotnog preduzetničkog učenja definisana ovom Strategijom jasno je usmjerena ka efikasnoj implementaciji, a planirani rezultati mogu se ostvariti uspostavljanjem:

- Partnerstva institucija javnog, privatnog i civilnog sektora i koncentracijom svih raspoloživih resursa (ljudskih, institucionalnih, administrativnih, finansijskih...);
- Vlasništva i odgovornosti koje podrazumijeva da svi partneri participiraju i u procesu implementacije politike, uključujući monitoring i evaluaciju;
- Snažnog liderstva, prvenstveno od strane obrazovnih institucija, koje obezbjeđuju primjenu koncepta preduzetničkog učenja;
- Institucionalizacije Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje koje treba da snažno podrži efektivnu implementaciju i utiče na posvećenost svih aktera i postizanje konsenzusa u jačanju okvira politike preduzetničkog učenja.

Vizijom Strategije definisan je razvoj preduzetničkog duha i preduzetničkih kompetencija u cijelom društvu i na svim nivoima obrazovanja, kako bi preduzetnička znanja, vještine i kreativnost pojedinaca bila usmjerena ka transformaciji ideja u ekonomske aktivnosti i stvaranje vrijednosti održivog individualnog, društvenog i ekonomskog prosperiteta.

Kako bi se vizija ostvarila, predviđena su tri strateška cilja: *Strateški cilj 1:* Unaprijediti razvoj preduzetničke kompetencije na svim nivoima formalnog obrazovanja; *Strateški cilj 2:* Unaprijediti realizaciju preduzetničkog učenja u okviru neformalnog obrazovanja; *Strateški cilj 3:* Povećati efikasnost funkcionisanja sistema preduzetničkog učenja.

STRATEGIJA TRGOVINSKIH OLAKŠICA 2018-2022 na sistematičan način identifikuje sistemska uska grla u prekograničnoj trgovini i, u skladu sa svojim specifičnostima, utvrđuje strateški cilj, operativne ciljeve, pravce i prioritete djelovanja, kao i uloge i odgovornosti nadležnih državnih organa i udruženja privatnog sektora u tom procesu. Strategija predviđa da će do 31. decembra 2022. godine, otkloniti administrativne neefikasnosti u prekograničnom prometu robe koje utiču na konkurentnost zemlje, i na taj način vrijeme kretanja robe preko crnogorskih granica smanjiti za 50 % u odnosu na vrijeme izmjereno u početnoj Studiji mjerenja prosječnog vremena puštanja roba iz 2016. godine, dok će se prateći troškovi smanjiti za 20%.

Shodno **STRATEGIJI RAZVOJA ZVANIČNE STATISTIKE 2019 - 2023. GODINE** utvrđuju se razvojni pravci i ciljevi zvanične statistike Crne Gore. Priprema je Uprava za statistiku, kao koordinator sistema zvanične statistike u saradnji sa drugim proizvođačima zvanične

statistike. Pored 7 operativnih ciljeva (sa pratećim indikatorima i aktivnostima), Strategija uključuje i specifične obaveze zvanične statistike Crne Gore prema procesu EU integracija i predstavlja svojevrsan plan usklađivanja za pregovaračko Poglavlje 18 – Statistika.

STRATEGIJA OBRAZOVANJA NASTAVNIKA U CRNOJ GORI (2017-2024) je dokument koji treba da, na osnovu istraživanja i analize postojećeg stanja i dostignutog nivoa razvoja obrazovnog sistema i obrazovanja nastavnika, tradicije obrazovnog sistema, primjera dobre prakse i međunarodnog upoređenja, predloži prioritete oblasti i odgovarajuće mjere kako bi se njihovim sprovođenjem unaprijedilo inicijalno i kontinuirano obrazovanje nastavnika, u skladu sa potrebom cjeloživotnog učenja. Sistemsko uređenje i unapređenje obrazovanja nastavnika važno je zbog njihove značajne uloge u procesu obrazovanja i vaspitanja djece i mladih, koje je temelj napretka svakog društva. Strategija ima za cilj kreiranje politika i praksi inicijalnog i kontinuiranog obrazovanja nastavnika, koje će obezbijediti nastavnicima podršku u ostvarivanju njihove kompleksne uloge i pripremljenosti za vaspitno-obrazovni rad od kojega zavisi kvalitet, trajnost i primjenjivost znanja koja će učenici steći na svim nivoima obrazovanja, njihov lični i profesionalni razvoj, socijalna uključenost i spremnost na aktivno građanstvo.

STRATEGIJA OBRAZOVANJA ODRASLIH CRNE GORE 2015-2025 ima za cilj stvaranje ambijenta za uključivanje građana u proces cjeloživotnog učenja u cilju razvoja konkurentne tržišne privrede, smanjenja nezaposlenosti i socijalne isključenosti. Usmjerenost na cjeloživotno učenje treba da omogući stvaranje uslova za mobilnost i konkurentnost u procesu evropskih integracija.

NACIONALNA STRATEGIJA ZAPOSŁJAVANJA 2021-2025 identifikuje prioritete i pojedinačne ciljeve koji treba da na pravi način odgovore višestrukim izazovima sa kojima će se tržište rada i građani Crne Gore nositi u narednim godinama i da te izazove pretvore u nove prilike za socio-ekonomski razvoj zemlje i za individualni napredak svakog pojedinca. Opšti cilj jeste stabilan i održiv rast zaposlenosti zasnovan na jednakim mogućnostima i dostojanstvenom radu, uz razvoj znanja i vještina i veću socijalnu uključenost.

3.3. Pregled sektora i politika koji se tiču Platforme ekonomskog oporavka i njihova povezanost sa SDG UN i pregovaračkim poglavljima EU

Tabela 2: Pregled sektora i politika koji se tiču Platforme ekonomskog oporavka i njihova povezanost sa SDG UN i pregovaračkim poglavljima EU

Sektor: Ekonomski razvoj i životna sredina											
Industrijska politika i proizvodnja		Poljoprivreda		Konkurentnost		Turizam		Životna sredina i klimatske promjene		Održivi razvoj	
SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU
9,6,7,8,11,12,13	7,15,20,27	1,2,5,6,12,14,15	11,12,13,27	4,7,8,9,10,12	3,19,20,25,26	8,11,12,14	3,6,20,27	1,2,3,6,7,8,9,11,12,13,14,15,16,17	11,12,13,14,15,21,27	svi	sva
Sektor: Finansijska i fiskalna politika											
Finansije											
SDG						EU					
8,9,10,17						17					
Sektor: Nauka, obrazovanje, kultura, mladi i sport											
Mladi		Obrazovanje				Nauka					
SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU
4,8	19,26	4,9,17	26	4,7,8,9,12,14,17							25,26,7
Sektor: Saobraćajna, energetska i informaciona infrastruktura											
Informaciono-komunikacione tehnologije			Saobraćaj				Energetika				
SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU
9	10	3,9,11,14		14,21		7,9,13				15,21,25	
Sektor: Zapošljavanje, socijalna politika i zdravstvo											
Socijalna politika						Rad i zapošljavanje					
SDG			EU			SDG			EU		
1,2,3,4,5,8,10			19,2,23			8			2,3,19		

Izvor: obrada autora na osnovu podataka sa sajta www.javnepolitike.me

Međunarodni kontekst ekonomskog oporavka Crne Gore

Kao mala i otvorena ekonomija, osjetljiva na spoljašnje šokove, Crna Gora mora posebno voditi računa o međunarodnom ekonomskom kontekstu, kako bi na najbolji način iskoristila pozitivne trendove koji će oblikovati globalne ekonomske tokove u postpandemijskoj realnosti.

4.1. Programi ekonomskog oporavka na globalnom nivou

Na međunarodnom planu se događaju promjene bez presedana u ekonomskoj istoriji. U poslednjih 12 mjeseci, najznačajniji globalni igrači (EU, SAD, G-7 i Kina) su donijeli planove oporavka i razvoja za narednih 5 godina, dok neke od njih tretiraju i period do 2035. godine.

Grupa 7 najrazvijenijih država svijeta liberalne demokratije (G7) u junu ove godine je objelodanila razvojni plan "Build better World". Ovaj plan predviđa transparentno finansiranje infrastrukturnih projekata u iznosu od 40 triliona dolara (40 hiljada milijardi dolara) u koje će biti utkani principi dobrog upravljanja i visoki standardi za mobilisanje strateških partnerstava između javnog i privatnog sektora.⁸ Dodatno, G7 je donijela odluku o povećanju globalnog poreza na 15%, što su do sada potpisale 130 država koje čine 90% globalnog BDP-a.

Plan za oporavak i otpornost EU čini 672,5 milijardi eura u kreditima i grantovima koje su na raspolaganju za podršku reformama i investicijama za države članice. Ovaj iznos za cilj ima ublažavanje ekonomskih i socijalnih uticaja pandemije koronavirusa, a cilj je i učiniti evropske ekonomije i društva održivim, otpornijim i bolje pripremljenim za izazove i prilike zelenih i digitalnih tranzicija (minimalno 37% za klimatske investicije i reformu kao i minimalno 20% investicija za digitalnu transformaciju).⁹

U SAD-u se događa temeljna promjena razvojne paradigme zasnovane na povećanju poreza za finansiranje infrastrukture i poboljšanja standarda stanovnika SAD. Vlada SAD-a namjerava povećanje poreza radi finansiranja zapuštene infrastrukture, boljeg položaja radnika i ulaganja u zdravstvo i obrazovanje. Do sada su preliminarno odobreni paketi mjera u iznosu od 4.500 milijardi dolara, kroz razne programe kao što su investicije u javni transport, putničku željeznicu, namjenske investicije u mostove, investicije u čistu pijaću vodu i infrastrukturu otpadnih voda, pristup pouzdanom brzom internetu, hvatanje u koštac sa klimatskom krizom kroz investicije u prenos čiste energije, elektrifikaciju hiljada školskih i tranzitnih autobusa širom zemlje.

⁸ <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/06/12/fact-sheet-president-biden-and-g7-leaders-launch-build-back-better-world-b3w-partnership/>

⁹ https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/recovery-coronavirus/recovery-and-resilience-facility_en#the-facility-and-nextgenerationeu

Kina je usvojila novi petogodišnji plan razvoja koji karakteriše oslanjanje na kvalitet razvoja. Po prvi put od kada Kina priprema petogodišnje programe oporavka, nema unaprijed definisane stope rasta BDP-a, dok se u indikatore napretka navodi povećanje broja ljekara na 1.000 stanovnika, produženje očekivane životne dobi za 1 godinu, kao i povećan broj mjesta za djecu do 3 godine.

Crna Gora, kao članica NATO saveza, država kandidat za članstvo u EU koja ima značajju izloženost prema Kini, mora udariti temelje novog ekonomskog modela razvoja kako bi se pripremila za navedene tektonske promjene na globalnoj ekonomskoj pozornici.

4.2. Klimatske promjene

Klimatske promjene su stvarnost i jedan su od najvećih izazova sa kojim se suočava globalna zajednica. Imajući u vidu da turizam doprinosi sa preko 30% ekonomske aktivnosti u Crnoj Gori, posebno treba obratiti pažnju na moguće reperkusije klimatskih promjena na ovaj sektor. S obzirom da se 97% noćenja ostvaruje u primorskom regionu, najveći negativan efekat klimatskih promjena na turizam će biti povećanje nivoa mora što bi uzrokovalo poplave u primorskim oblastima. Kada govorimo o sjevernom regionu, može se dogoditi smanjenje padavina i povećanje temperature, što ima uticaja na zimski turizam.

Treba napomenuti i uticaj klimatskih promjena na poljoprivredu, s obzirom na veliki broj poljoprivrednih gazdinstava u Crnoj Gori. Poremećaji u padavinama, sušama i ekstremnim vremenskim uslovima moraju se uzeti u obzir prilikom definisanja politika vezanih za poljoprivredu.

Stoga, Crna Gora se mora pripremiti za intenzivne promjene koje će klimatske promjene oblikovati na ekonomske tokove.

Prema šestom izvještaju *Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)*¹⁰, tijelu UN-a koje procjenjuje nauku koja se odnosi na klimatske promjene, trenutno stanje klime na globalnom nivou je sljedeće:

- *Nedvosmisleno je da je ljudski uticaj zagrijao atmosferu, okean i kopno. Dogodile su se široko rasprostranjene i brze promjene u atmosferi, okeanu, kriosferi i biosferi;*
- *Razmjere nedavnih promjena u cijelom klimatskom sistemu u cjelini i sadašnje stanje mnogih aspekata klimatskog sistema su bez presedana u dosadašnjem vremenu;*
- *Klimatske promjene koje su izazvali ljudi već utiču na mnoge vremenske i klimatske ekstreme u svim regionima širom svijeta. Dokazi o uočenim promjenama u ekstremima kao što su toplotni talasi, obilne padavine, suše i tropski cikloni, a posebno njihovo pripisivanje ljudskom uticaju, ojačali su od Petog izvještaja o procjeni.*
- *Poboljšano poznavanje klimatskih procesa, paleoklimatski dokazi i odgovor klimatskog sistema na povećanje zračenja daje najbolju procjenu ravnotežne klimatske osjetljivosti od 3° C, sa užim rasponom u poređenju sa Petim izvještajem o procjeni.*

¹⁰ <https://www.ipcc.ch/assessment-report/ar6/>

4.2.1. Klimatski izazovi za Evropu

U navedenom dokumentu, posebno se obrađuju klimatski izazovi za Evropu, koji su prikazani u sljedećoj tabeli.

Tabela 3: Klimatski izazovi za Evropu

Bez obzira na buduće nivoe globalnog zagrijavanja, temperature će rasti u svim evropskim područjima brzinom većom od globalnih promjena srednje temperature, slično prethodnim zapažanjima.	Visok interval povjerenja
Učestalost i intenzitet vrućih ekstrema, uključujući morske toplotne talase, povećali su se posljednjih decenija i predviđa se da će se nastaviti povećavati bez obzira na scenario emisije stakleničkih plinova. Predviđeno je da će kritični pragovi relevantni za ekosisteme i ljude biti premašeni za globalno zagrijavanje od 2° C i više.	Visok interval povjerenja
Učestalost hladnih perioda i mrazeva će se smanjiti u svim scenarijima emisije gasova sa efektom staklene bašte u ovom izvještaju i u svim vremenskim horizontima, slično prethodnim zapažanjima.	Visok interval povjerenja
Uprkos snažnoj unutrašnjoj varijabilnosti, uočeni trendovi u evropskim srednjim i ekstremnim temperaturama ne mogu se objasniti bez uzimanja u obzir antropogenih faktora. Prije 1980-ih, zagrijavanje gasovima staklene bašte djelimično je kompenzovano antropogenim emisijama aerosola. Smanjeni uticaj aerosola u posljednjim decenijama doveo je do uočljivog pozitivnog trenda u kratkotalasnom zračenju.	Visok interval povjerenja
Zapažanja imaju sezonski i regionalni obrazac u skladu sa predviđenim povećanjem padavina zimi u sjevernoj Evropi. Predviđa se smanjenje padavina u ljeto u Sredozemlju koje se proteže do sjevernih regija. Predviđeno je da će se ekstremne padavine i pluvijalne poplave povećati na nivou globalnog zagrijavanja iznad 1,5° C u svim regijama osim u Mediteranu.	Visok interval povjerenja
Bez obzira na nivo globalnog zagrijavanja, relativni nivo mora će porasti u svim evropskim područjima osim Baltičkog mora, brzinom blizu ili iznad globalne globalne razine mora. Predviđeno je da će se promjene nastaviti i nakon 2100. Ekstremni događaji na nivou mora postat će sve učestaliji i intenzivniji, što će dovesti do obalnih poplava. Obale duž peščanih obala povlačiće se tokom 21. vijeka.	Visok interval povjerenja
Uočeni su snažni padovi glečera, vječnog leda, obima sniježnog pokrivača i sezonskog trajanja snijega na velikim geografskim širinama/nadmorskim visinama, koji će se nastaviti u zagrijanom svijetu.	Visok interval povjerenja
Više pokretača uticaja na klimu već su se istovremeno promenili poslednjih decenija. Očekuje se da će se broj promena klimatskih uticaja povećati sa povećanjem globalnog zagrijavanja.	Visok interval povjerenja

Izvor: IPCC, Klimatske promjene 2021: Šesti izvještaj o procjeni

4.2.2. Klimatski izazovi za Mediteran

U navedenom dokumentu, posebno se obrađuju klimatski izazovi za Mediteran, koji su prikazani u sljedećoj tabeli.

Tabela 4: Klimatski izazovi za Mediteran

Uočeno povećanje hidroloških i poljoprivrednih i ekoloških suša (srednji interval povjerenja), predviđeno povećanje sušnih i vremenskih uslova požara pri globalnom zagrijavanju od 2° C i više.	Visok interval povjerenja
Predviđena kombinacija klimatskih uticaja i promjena pokretača (zagrijavanje, ekstremi temperature, povećanje suša i sušnosti, smanjenje padavina, povećanje vremenskih uslova požara, srednji i ekstremni nivo mora, smanjenje sniježnog pokrivača i smanjenje brzine vjetra) do sredine vijeka i globalno zagrijavanje od najmanje 2° C i više.	Visok interval povjerenja

Izvor: IPCC, Klimatske promjene 2021: Šesti izvještaj o procjeni

UN su i ranije u svojim izvještajima upozoravale na klimatske promjene. Ipak, ranije vlade Crne Gore su donosile odluke koje nisu u skladu sa evidentnim klimatskim promjenama i održivim razvojem. Tako su donošena zakonska rješenja koja omogućavaju izgradnju malih hidroelektrana, uprkos činjenici da će pijaća voda biti ograničen resurs budućnosti. S obzirom da je biznis vezan za male hidroelektrane mahom vezane za kompanije i lica koja su u bliskim porodičnim odnosima sa članovima nekadašnjih vladajućih struktura, dok su projekti finansirani i iz državnog Investiciono-razvojnog fonda, takvi projekti se u narednom periodu ne smiju finansirati niti se zakonski omogućiti.

Odluka o izgradnji dodatne skijaške infrastrukture u sjevernom regionu od preko 100 miliona eura koje treba da se isplate u narednom periodu, donesena je bez adekvatne analize o klimatskim promjenama. Imajući u vidu činjenicu da svi relevantni faktori predviđaju značajno manje snijega na visinama na kojima se gradi skijaška infrastruktura, odluka o investiranju u ovako krupne investicione projekte nije smjela biti donesena bez detaljnih analiza. Navedena sredstva iz budžeta je prvenstveno trebalo usmjeriti ka granama privrede koje imaju veći potencijal za ukupan razvoja sjevera: poljoprivreda, prerađivačka industrija, održiva energetika.

Agencija za zaštitu životne sredine Crne Gore pripremila je Informaciju o stanju životne sredine za 2020. godinu¹¹ i ona čini prikaz stanja životne sredine po sledećim segmentima:

- vazduh,
- klimatske promjene,
- vode,
- morski ekosistem,
- zemljište,
- upravljanje otpadom,
- biodiverzitet,
- radioaktivnost,
- praćenje hemikalija.

Ovaj dokument omogućava zainteresovanoj javnosti uvid u stanje i promjene u kvalitetu pojedinih segmenata životne sredine.

4.2.3. Spremni za 55%¹²

U julu 2021. godine, Evropska komisija je uvojila regulatorni paket „Spremni za 55 %: ostvarivanje klimatskog cilja EU-a za 2030. na putu ka klimatskoj neutralnosti“, koji se sastoji od niza međusobno povezanih predloga koji su usmjereni na obezbjeđivanje pravedne, konkurentne i zelene tranzicije do 2030. i nakon toga. U sklopu paketa jača se osam postojećih zakonodavnih akata i predstavlja pet novih inicijativa u nizu područja politika i ekonomskih sektora: klime, energetike i goriva, prevoza, zgrada, korištenja zemljišta i šumarstva.

¹¹ [Informacija o stanju životne sredine u Crnoj Gori za 2020. godinu \(epa.org.me\)](https://epa.org.me)

¹² <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX:52021DC0550>

Zakonodavni predlozi zasnivaju se na analizi u procjeni učinka u kojoj se u obzir uzima međusobna povezanost cijelog paketa. Stoga, odabranom kombinacijom politika postiže se osjetljiva ravnoteža između određivanja cijena, ciljeva, standarda i mjera podrške.

Isti se odnosi na:

- Socijalno pravednu tranziciju: borba protiv nejednakosti i energetske siromaštva djelovanjem u području klime;
- Konkurentnu tranziciju: nove prilike zahvaljujući industrijskim i sektorskim promjenama:
 - Industrijska transformacija i određivanje cijena ugljenika;
 - Čišćija mobilnost i goriva za prevoz;
 - Energija;
- Zelenu tranziciju: zaštita prirode i povećanje prirodnog ponora ugljenika u EU.

Politike u sklopu paketa „Spremni za 55%“:

- Socijalni instrumenti za klimatsku podršku;
- Mehanizam za prilagođavanje ugljenika na granicama;
- EU sistem za trgovanje emisijama (energetika, industrija, pomorski i avio sektor);
- Direktiva o oporezivanju energije;
- Direktiva o energetskej efikasnosti;
- Direktiva o podršci upotrebe energije iz obnovljivih izvora;
- Direktiva o infrastrukturi za alternativna goriva;
- Inicijativa *“FuelEU Maritime”*;
- Inicijativa *“ReFuelEU Aviation”*;
- Standardi za emisije CO₂, iz automobila i kombija;
- Uredba o raspodjeli tereta;
- Uredba o korišćenju zemljišta, prenamjeni zemljišta i šumarstvu;
- Strategija EU za šume;
- Trgovina emisijama za drumski promet i zgrade.

Tabela 5: Predložene izmjene u vezi klimatskih ciljeva

	2020	Postojeći okvir - 2030	Spremni za 55% - 2030
Smanjenje cilja emisija (u poređenju sa 1990)	20%	40%	Najmanje 55%
Cilj obnovljivog izvora energije (od ukupne potrošnje energije)	20%	Najmanje 32%	40% (predloženo)
Cilj energetske efikasnosti (u poređenju sa osnovnim scenariom)	20%	Najmanje 32,5%	36% (predloženo)

Izvor: Spremni za 55 %: ostvarivanje klimatskog cilja EU-a za 2030. na putu ka klimatskoj neutralnosti

4. Ekonomska konvergencija Crne Gore ka Evropskoj uniji

Glavni spoljnopolitički i ekonomski cilj Crne Gore jeste članstvo u EU uz postizanje pametnog, održivog i inkluzivnog rasta. Razvojnu i ekonomsku dimenziju Crne Gore u kontekstu pridruživanja EU konstituišu 5 strateških dokumenata:

- Program pristupanja Crne Gore EU;
- Pravci razvoja;
- Fiskalna strategija;
- Program ekonomskih reformi;
- Strategija pamente specijalizacije.

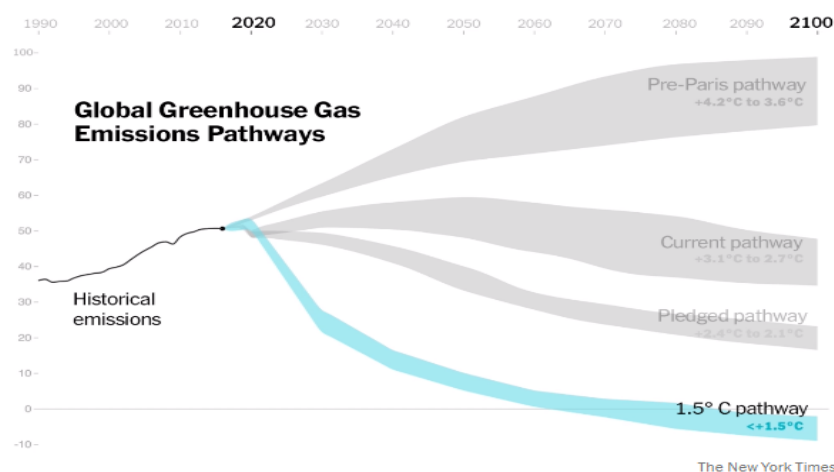
Platforma ekonomskog oporavka usklađena je sa međunarodno preuzetim obavezama Crne Gore, razvojnim okvirom EU, kao i regionalnim strateškim dokumentima u cilju pametnog, inkluzivnog i održivog rasta koji je snažno prožet zelenom i digitalnom tranzicijom naše ekonomije.

5.1. Međunarodno preuzete obaveze Crne Gore

Agenda UN 2030: Strategijom održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine, država je preuzela obavezu preuzimanja 17 ciljeva održivog razvoja, sa svim zadacima i ciljanim vrijednostima indikatora UN-a.

Pariski sporazum, globalni sporazum o promjeni klime, protežira globalnu reakciju na opasnost od klimatskih promjena. Sporazum uključuje plan djelovanja čiji je cilj globalno zagrijavanje ograničiti na nivou koji je značajno niži od 2° C. Crna Gora je ugovorna strana Konvencije od 21. januara 2007. i potpisnica Pariskog sporazuma od 2016. godine; doprinos Crne Gore međunarodnim naporima na sprječavanju negativnih efekata klimatskih promjena iskazuje se u smanjenju emisija gasova sa efektom staklene bašte za najmanje 30% do 2030. godine u odnosu na baznu 1990. godinu.

Slika 1: Globalni putevi emisije gasova staklene bašte

Izvor: The New York Times

Iako je bilo progressa u vezi sa klimatskim promjenama, to nije dovoljno da se zaustavi globalno zagrijavanje.

Makroregionalna strategija EU za Dunavski region (EU Strategy for Danube Region, EUSDR¹³) – definiše 12 prioriteta: mobilnost (saobraćaj); održiva energija; kultura i turizam; kvalitet voda; rizici po životnu sredinu; biodiverzitet, pejzaži, kvalitet vazduha i zemljišta; društvo znanja; konkurentnost preduzeća; ljudi i vještine; institucionalni kapaciteti i saradnja; i bezbjednost. Strategija za Dunavski region obuhvata aktivnosti u devet država članica EU (Hrvatska, Slovenija, Bugarska, Češka, Slovačka, Rumunija, Mađarska, Austrija i Njemačka), zemlje proširenja (Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Srbija) i susjedne zemlje (Moldavija i Ukrajina).

Makroregionalna strategija EU za jadransko-jonski region (EU Strategy for Adriatic Ionian Region – EUSAIR) bazirana je na četiri tematska stuba: plavi rast, povezivanje regiona (transport i energija), kvalitet životne sredine i održivi turizam.

5.2. Izvještaj Evropske komisije o Crnoj Gori za 2020. godinu

Prema izvještaju Evropske komisije o Crnoj Gori za 2020. godinu¹⁴, Crna Gora je ostvarila određeni napredak i umjereno je spremna za razvoj funkcionalne tržišne ekonomije.

Glavni nalazi su sljedeći:

- Umjereno je spremna u mnogim poglavljima, kao što su slobodno kretanje robe, poljoprivreda i ruralni razvoj, kao i politika bezbjednosti hrane, veterinarska politika i fitosanitarna politika;
- Crna Gora je postigla određeni nivo spremnosti u oblastima kao što su životna sredina i klimatske promjene, socijalna politika i zapošljavanje;
- Dobar napredak je ostvaren u oblasti socijalne politike i politike zapošljavanja, finansijskih usluga, poljoprivrede i ruralnog razvoja, i bezbjednosti hrane, oblasti nauke i istraživanja;
- Zemlja je dostigla dobar nivo prednosti u oblastima kao što su kompanijsko pravo, pravo intelektualne svojine, energetika, te vanjska, bezbjedonosna i odbrambena politika;
- U budućem periodu Crna Gora treba naročito da se fokusira na politiku zaštite konkurencije, ekonomsku i monetarnu politiku, statistiku i finansijsku kontrolu, a posebno na funkcionisanje pravosuđa i slobodu izražavanja;
- Uslovi na tržištu rada su poboljšani, ali nezaposlenost i dalje ostaje visoka, naročito među ženama, mladima, Romima i nisko-kvalifikovanim licima. Kapacitet Zavoda za zapošljavanje u posredovanju kod nalaženja radnog mjesta i dalje je slab.
- Investicije u znanje i ljudski kapital veoma su skromne, što dovodi do malo inovacija i niskog nivoa produktivnosti lokalnih kompanija. Ishodi obrazovanja treba da se poboljšaju na svim poljima, kao i pružanje mjera prekvalifikacije i dokvalifikacije;

¹³ <https://danube-region.eu/>

¹⁴ <https://www.gov.me/dokumenta/cc67577c-0e8f-4a55-a8c2-7d808de62d82>

- *Ekonomija predstavlja slabu industrijsku bazu koju karakterišu aktivnosti male dodate vrijednosti, a koju ograničavaju male dimenzije tržišta i slab tehnološki know-how većine lokalnih kompanija;*
- *Mjere za borbu protiv neformalne ekonomije su odložene i uporno postoji veoma veliki broj kompanija sa blokiranim računima;*
- *Saobraćajne kompanije u državnom vlasništvu nisu konkurentne i njihovi gubici se prenose na državu;*
- *Ostvaren je ograničeni napredak u borbi protiv korupcije. Nezavisnost, određivanje prioriteta, selektivni pristup i kvalitet odluka Agencije za sprečavanje korupcije (ASK) se često preispituju. Institucionalni kapaciteti Agencije za zaštitu konkurencije su takođe slabi;*
- *Ekonomске prognoze za Crnu Goru značajno su se pogoršale od drugog kvartala 2020. godine;*
- *Izvoz je rastao više nego dva puta brže od uvoza, smanjujući negativan uticaj neto izvoza na rast. Godinu 2019. obilježili su slabi industrijski rezultati, naročito u sektoru proizvodnje, dok su turizam i građevinarstvo rasli po dvocifrenim stopama;*
- *BDP po glavi stanovnika (izraženo u standardu kupovne moći) porastao je na 49% prosjeka u 28 zemalja članica EU tokom 2019. godine, sa 41% koliko je bio u prethodnih šest godina;*
- *Snažna domaća tražnja i velika zavisnost od uvoza nastavili su da podstiču veoma veliki deficit tekućeg računa;*
- *Neto priliv stranih direktnih investicija (SDI) iznosio je 7% BDP-a tokom 2019. godine, što je pad sa 16,9% BDP-a iz 2015. godine, i pokriva manje od polovine deficita tekućeg računa;*
- *Deficit tekućeg računa ostao je stabilan na 15,2% BDP-a, u četiri kvartala do marta 2020. godine;*
- *Budžet za 2020. godinu postavio je kao cilj deficit od 1% BDP-a, što je dosta ispod gornje granice po fiskalnim pravilima od 3%, ali značajno odstupanje od 0,2% suficita koji je planiran u Programu ekonomskih reformi za 2019. godinu (PER). Međutim, COVID19 je poremetio budžetske planove i javne finansije su pretrpjele trostruki šok: kolaps poreskih prihoda zbog prekida ekonomske aktivnosti, iznenađan porast izdataka za zdravstvenu zaštitu i potreba da se finansiraju mjere podrške da bi se sačuvala ekonomija;*
- *Ekonomija ostaje servisno orjentisana, a proizvodna baza je mala. Usluge ostaju dominantne i čine 72% ukupne bruto dodate vrijednosti (BDV);*
- *U Crnoj Gori samo 29 preduzeća može da se smatra velikima, a jedna trećina ih nije uključena u izvoz;*
- *EU je najznačajniji izvor priliva stranih direktnih investicija u Crnu Goru.*

5.3. Pregled poglavlja sa mapom statusa, izvještaj o napretku 2020. godine

Izvještaj Evropske komisije jasno ukazuje na stagnaciju Crne Gore u pregovorima sa EU. Tri četvrtine poglavlja ima ograničen/određeni napredak, što se u ovoj fazi integracije smatra stagnacijom.

Tabela 6: Pregled poglavlja sa mapom statusa, izvještaj o napretku 2020. godine

1. Sloboda kretanja robe	2. Sloboda kretanja radnika	3. Pravo osnivanja preduzeća i sloboda pružanja usluga	4. Sloboda kretanja kapitala	5. Javne nabavke	6. Privredno pravo
7. Pravo intelektualne svojine	8. Konkurencija	9. Finansijske usluge	10. Informatičko društvo i mediji	11. Poljoprivreda i ruralni razvoj	12. Bezbjednost hrane, veterinarstvo i fitosanitarni nadzor
13. Ribarstvo	14. Saobraćajna politika	15. Energetika	16. Porezi	17. Ekonomska i monetarna politika	18. Statistika
19. Socijalna politika i zapošljavanje	20. Preduzetništvo i industrijska politika	21. Trans-evropske mreže	22. Regionalna politika i koordinacija strukturnih instrumenata	23. Pravosuđe i temeljna prava	24. Pravda, sloboda i bezbjednost
25. Nauka i istraživanje	26. Obrazovanje i kultura	27. Životna sredina i klimatske promjene	28. Zaštita potrošača i zdravlja	29. Carinska unija	30. Vanjski odnosi
31. Vanjska, bezbjednosna i odbrambena politika	32. Finansijska kontrola	33. Finansijske i budžetske odredbe			

LEGENDA			
Ocjena EK	Status	Broj poglavlja	%
Nazadovanje		0	0%
Odsustvo napretka		1	3%
Ograničeni/određeni napredak		25	76%
Dobar napredak		7	21%
Značajan napredak		0	0%

Izvor: Tabele prilagođene prema Izvještaju Evropske komisije

5.4. Ekonomski i investicioni plan za Zapadni Balkan

U kontekstu strukturnih reformi, važno je istaći „**Ekonomski i investicioni plan za Zapadni Balkan**“¹⁵, koji je Evropska komisija usvojila u oktobru 2020. godine, a koji ima cilj da podstakne dugoročni ekonomski oporavak i rast regiona, podrži zelenu i digitalnu tranziciju, da ojača regionalnu integraciju i konvergenciju sa Evropskom unijom. Planom se uspostavlja značajan investicioni paket kao podrška održivoj povezanosti, ljudskom kapitalu, konkurentnosti i inkluzivnom rastu, kao i dvostrukoj zelenoj i digitalnoj tranziciji. Investicioni paket će biti ključni pokretač za omogućavanje povećanih javnih i privatnih investicija u regionu od strane evropskih i međunarodnih finansijskih institucija. To bi trebalo da pomogne transformaciji Zapadnog Balkana u jedan od najatraktivnijih regiona za investicije u svijetu.¹⁶

COVID19 je imao ogromne distorzivne efekte na ekonomije Zapadnog Balkana, koje su svakako zaostajale u pogledu ekonomske konvergencije sa EU. Regija Zapadnog Balkana se suočavala sa stalnim izazovima zbog slabe konkurentnosti, visoke nezaposlenosti i značajnog odliva mozgova. Potreba za pojačavanjem napora na konvergenciji kroz sprovođenje strukturnih reformi, prevazilaženje strukturnih slabosti, jačanje inovacionog potencijala i ubrzavanje zelene i digitalne tranzicije, hitnija je nego ikad. Ovim ekonomskim i investicionim planom utvrđen je značajan investicioni paket za region. Izgrađen je na bazi predloga *Instrumenta za pretpristupnu pomoć III (IPA III)*, zasnovanog na učinku i reformi ojačanih instrumenata za podsticanje investicija iz javnog i privatnog sektora.

*U okviru usvajanja sljedećeg višegodišnjeg finansijskog okvira i srodnih pravnih osnova, Evropska komisija je predložila mobilizaciju do 9 milijardi EUR sredstava iz IPA III za period 2021–2027 za podršku ekonomskoj konvergenciji sa EU, prije svega kroz investicije i podršku konkurentnosti i inkluzivnom rastu, održivoj povezanosti i dvostrukoj zelenoj i digitalnoj tranziciji. Velika većina ove podrške biće usmjerena na ključne produktivne investicije i održivu infrastrukturu na Zapadnom Balkanu. Pored toga, investicioni kapacitet regiona trebalo biće osnažen mobilizacijom novog Garantnog fonda za Zapadni Balkan, sa ambicijom da potencijalno prikupi investicije do 20 milijardi EUR.*¹⁷

Predlog Komisije za Instrument za pretpristupnu pomoć III (IPA III) iznosi preko 14 milijardi EUR tokom perioda 2021–2027, gdje je veći dio namijenjen Zapadnom Balkanu. Predlozi projekata zasnivaju se na rezultatima preliminarne konsultacije s vladama regiona i njihovim političkim i ekonomskim prioritetima. Prvi korak u sprovođenju ovog ekonomskog i investicionog plana mogao bi biti paket **infrastrukturnih projekata**, koji je unaprijed postavljen za finansiranje 2021–2022 godine, sa očekivanjem da će oni otključati značajne investicije. To bi omogućilo da se zreli predlozi projekata, posebno u oblastima digitalizacije,

¹⁵ <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/economic-and-investment-plan-brochure.pdf>

¹⁶ ibid

¹⁷ ibid

transporta, energetske tranzicije i životne sredine, nakon odgovarajuće procjene završe ili značajno unaprijede do 2024. godine.¹⁸

Dalje IPA finansiranje moglo bi naknadno podržati infrastrukturne projekte i produktivne investicije sa jakim fokusom na dvostruku zelenu i digitalnu tranziciju za region, podsticanje cirkularne ekonomije i biodiverziteta i zajedničke primjene predstojeće Zelene agende za Zapadni Balkan. Takođe bi se mogle podržati i investicije u ruralna područja i poljoprivredu, u kulturni i kreativni sektor, u zdravstvo i razvoj ljudskog kapitala, uključujući obrazovanje, kao i jačanje prekogranične saradnje, uključujući i inovacije. Pored značajnog bespovratnog finansiranja od strane EU za region, EU može pružiti garancije koje će pomoći da se smanje troškovi finansiranja i za javne i za privatne investicije i da se smanji rizik za investitore. Očekuje se da će podrška putem predloženog Garantnog fonda za Zapadni Balkan mobilizovati približno 20 milijardi eura investicija u narednoj deceniji.¹⁹

Investicioni okvir za Zapadni Balkan (*Western Balkans Investment Framework - WBIF*), uključujući njegovu platformu privatnog sektora, Zapadnobalkanski fond za razvoj preduzeća i inovacije (*Western Balkans Enterprise Development and Innovation Facility - WB EDIF*) i Garantni fond za Zapadni Balkan, okupljajući partnere sa Zapadnog Balkana, bilateralne donatore i međunarodne finansijske institucije, biće glavni pokretač brze primjene investicionog paketa za:

- Investiranje u održivi transport;
- Investiranje u čistu energiju;
- Ozelenjavanje Zapadnog Balkana – investiranje u životnu sredinu i klimu;
- Investiranje u digitalnu budućnost;
- Podsticanje privatnog sektora;
- Investiranje u ljudski kapital; i
- Poboljšanje regionalne ekonomske integracije i integracije sa EU.

Investiciono ekonomski plan utvrđuje deset vodećih investicionih inicijativa u ključnim oblastima za ekonomski razvoj: održiva transportna i energetska povezanost, zelena i digitalna transformacija, jačanje konkurentnosti privatnog sektora i podrška zdravstvu, obrazovanju i socijalnoj zaštiti, uključujući Garantni fond za mlade za stvaranje mogućnosti zapošljavanja mladih.

¹⁸ ibid

¹⁹ ibid

Tabela 7: Vodeće inicijative za Crnu Goru

Vodeća inicijativa za Crnu Goru	Opis
Vodeća inicijativa 2. – Povezivanje sjevera i juga	<ul style="list-style-type: none"> • Kompletna sanacija željezničke rute 4 koja povezuje Beograd sa Podgoricom do crnogorske luke Bar od granice sa Srbijom do mora. Planira se i dalje unapređenje paralelnog saobraćajnog koridora, posebno podgorička obilaznica. • Pojačaće se povezanost glavnih gradova Sarajeva i Podgorice, povezujući se dalje sa postojećim i planiranim mrežama u Bosni i Hercegovini i pružajući direktnije veze između susjeda.
Vodeća inicijativa 3. – Povezivanje obalnih regija	<ul style="list-style-type: none"> • Ključni projekat za region je željeznička ruta 2 koja povezuje glavne gradove Tiranu i Podgoricu, uz produžetak do luke Drač. Planirano je njeno dalje unapređenje sa rehabilitacijom 120 km željezničke pruge u Albaniji prema granici s Crnom Gorom. • Planiraju se značajni koraci na dovršetku „Plave autoceste“ duž obale od Hrvatske do Grčke. Nadalje, predviđa se završetak zaobilaznice kod Tirane te značajan napredak na još dvije dionice u Albaniji plus obilaznica kod Budve u Crnoj Gori.
Vodeća inicijativa 4. – Obnovljivi izvori energije	<ul style="list-style-type: none"> • Planirano je proširenje hidroenergetskog sistema Piva u Crnoj Gori početkom gradnje hidroelektrane Komarnica.
Vodeća inicijativa 5. – Prelazak s uglja	<ul style="list-style-type: none"> • Kao dio Transjadranskog cjevovoda, planira se završetak gradnje gasovoda Fier-Vlora u Albaniji, dok Jonsko-jadranski cjevovod duž obale ostaje prioritet, omogućavajući time značajnu diversifikaciju izvora snabdijevanja gasom područja Zapadnog Balkana i šire.
Vodeća inicijativa 6. – talas renoviranja	<ul style="list-style-type: none"> • Na građevinski sektor otpada više od 40% ukupnog utroška energije na Zapadnom Balkanu. Renoviranje javnih i privatnih objekata u skladu s minimalnim standardima energetske učinkovitosti može dati izrazito značajan doprinos smanjenju emisija CO₂, poboljšati životni standard građana, kao i njihovo zdravlje. Talas renoviranja objekata sproveden uz pomoć Energetske zajednice pomoći će Zapadnom Balkanu u dekarbonizaciji javnog i privatnog fonda objekata, s jakim naglaskom na digitalizaciji i uzimajući u obzir energetska siromaštvo
Vodeća inicijativa 7. – Upravljanje otpadom i otpadnim vodama	<ul style="list-style-type: none"> • Uspostavljanje integrisanih regionalnih sistema upravljanja otpadom u Albaniji, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji i Srbiji, paralelno sa zatvaranjem neuslovnih deponija. Potrebno je podržati slične investicije i u budućnosti drugdje u regionu, uključujući bolje upravljanje otpadom u prekograničnim područjima. • Podrška uspostavljanju odgovarajućih sistema praćenja parametara zraka i vode i mjerama za sprečavanje zagađenja.
Vodeća inicijativa 8. – Digitalna infrastruktura	<ul style="list-style-type: none"> • Nastavlja se razvoj i uvođenje nacionalne širokopojasne infrastrukture kod šest partnera s Zapadnog Balkana, uz ubrzanje pripreme za dalja ulaganja na drugim lokacijama, s posebnim naglaskom na povezivanje ruralnih područja. • Uspostavljanje sigurnih, energetske učinkovitih i pouzdanih podatkovnih centara, „edge“ i „cloud“ infrastrukture, pri čemu bi se istovremeno osiguravala usklađenost s pravilima i temeljnim vrijednostima EU-a, uključujući zaštitu podataka, kao i povezivanje s EU inicijativama u vezi sa kompjuterima visokih performansi, digitalnim inkubatorima i inovacijskim hub-ovima. • Nadovezujući se na postojeće inicijative poput Balkanske digitalne autoceste, potrebno je dodatno istražiti sinergije s drugim oblastima povezivanja, poput transporta i energije, u kontekstu dijeljenja infrastrukture. Uz to, ciljano korištenje tehnologije i podataka za donošenje boljih odluka ima velik potencijal za pružanje bolje kvalitete života građanima u regionu. Također će se pružiti podrška za prilagođavanje brzom transformativnom tehnološkom razvoju kako bi ostali prosperitetni i konkurentni.

Vodeća inicijativa 9. – Ulaganje u konkurentnost privatnog sektora	<ul style="list-style-type: none"> • Planirano povećanje iznosa bespovratnih sredstava za podršku privatnom sektoru u kontekstu Investicionog okvira za Zapadni Balkan. Nadalje, 50% finansiranja iz privatnog sektora EU-a trebalo bi biti usmjereno na inovacije i zeleni rast. • Planirano povećanje garancijskog kapaciteta u prilog investicijama, prije svega za jačanje konkurentnosti MSP-a i jačanje otvaranja novih radnih mjesta, posebno u smislu zadovoljavanja potreba mladih, kroz Garantni fond za Zapadni Balkan. • Mobilizacija pomoći za održivu transformaciju poljoprivredno-prehrambenih sistema i ruralni razvoj u regionu.
Vodeća inicijativa 10. – Garantni fond za mlade	<ul style="list-style-type: none"> • Garantni fond za mlade je šema kojom se osigurava da svi mladi dobiju kvalitetnu ponudu zaposlenja, kontinuiranog obrazovanja, stažiranja ili pripravničkog staža u roku od četiri mjeseca nakon što ostanu bez posla ili napuste formalno obrazovanje. Vodeću inicijativu Garantnog fonda za mlade trebaju provoditi vlasti Zapadnog Balkana u skladu s Garantnim fondom za mlade EU. Predlaže se njegova realizacija u četiri faze, od kojih bi svaka mogla imati koristi od podrške EU-a.

Izvor podataka: Investiciono ekonomski plan za Zapadni Balkan

Pored značajnih bespovratnih sredstava koje EU obezbjeđuje za region, EU može da pruži garancije i tako pomogne da se smanje troškovi finansiranja i javnih i privatnih ulaganja i da se smanje rizici za investitore. Očekuje se da će podrška kroz nov Instrument garancija za Zapadni Balkan, u okviru Garancije EU za spoljno delovanje i Evropskog fonda za održiv razvoj plus, mobilisati potencijalne investicije i do 20 milijardi eura u narednoj deceniji.

Nacrt za javnu raspravu

5.5. Finansijska perspektiva 2014–2020 (IPA II)

Evropska unija je najveći pružalac finansijske podrške Crne Gori. U okviru finansijske perspektive 2014-2020 (IPA II), Evropska komisija je za Crnu Goru opredijelila ukupno **279,1 milion eura**. Podijeljeno po godišnjim programima, sektorima i projektima na sljedeći način:

- Ukupna vrijednost godišnjeg programa **IPA 2014** iznosi **39,52 miliona eura** i programom je predviđeno sprovođenje 17 projekata;
- Godišnjim programom **IPA 2015**, ukupne vrijednosti oko **36,4 miliona eura**, podržani su sektori Vladavina prava i temeljna i Demokratija i upravljanje. Sastavni dio programa čine i sredstva koja se izdvajaju za IPARD II, Instrument za civilno društvo i za Operativni program Obrazovanje, zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa 2015-2017;
- Vrijednost godišnjeg programa **IPA 2016** je **37,6 miliona eura** i njime su podržani sektori Životna sredina i klimatska akcija i Konkurentnosti i inovacija, a program uključuje i godišnja izdvajanja za Sektorski operativni program za obrazovanje, zapošljavanje i socijalnu politiku 2015-2017, IPARD II i Instrument za civilno društvo. Takođe, **5,4 miliona eura** je namijenjeno direktnoj budžetskoj podršci kojom je podržana realizacija akcije *Podrška Crnoj Gori u prevazilaženju krize uzrokovanoj virusom COVID 19*. Nakon krajnjeg roka za ugovaranje, iznos automatskog povlačenja neutrošenih sredstava EU iznosi **6 miliona eura**;
- Vrijednost godišnjeg programa **IPA 2017** je **44,6 miliona eura** i program uključuje podršku za sektor Saobraćaj i Demokratija i upravljanje. Program uključuje i podršku za Instrument za civilno društvo, Instrument za evropsku integraciju, učešće Crne Gore u programima Unije, IPARD II i Sektorski operativni program za obrazovanje, zapošljavanje i socijalnu politiku 2015-2017;
- Ukupna vrijednost godišnjeg programa **IPA 2018** je **47,3 miliona eura** i ovim sredstvima su podržani sektori Vladavina prava i temeljna prava i Obrazovanje, zapošljavanje i socijalna politika. Program uključuje i podršku za Instrument za evropsku integraciju, učešće Crne Gore u programima EU, Instrument za civilno društvo i IPARD II.;
- Ukupna vrijednost godišnjeg programa **IPA 2019** je **42,32 miliona eura** i programom su podržani sektori Saobraćaj i Životna sredine i klimatska akcija. Program uključuje i izdvajanja za Instrument za evropsku integraciju, Instrument za podršku civilnom društvu i IPARD II. Takođe, **28,3 miliona eura** je namijenjeno direktnoj budžetskoj podršci kojom je podržana realizacija akcije *Podrška Crnoj Gori u prevazilaženju krize uzrokovanoj virusom COVID 19*.;
- Vrijednost godišnjeg programa **IPA 2020** iznosi **31,65 miliona eura** i programom su podržani sektori Konkurentnost i inovacije, Zapošljavanje, obrazovanje i socijalne politike i Vladavina prava i temeljna prava. Program uključuje i godišnja izdvajanja za Instrument za evropsku integraciju, Instrument za podršku civilnom društvu, učešće Crne Gore u

programima Unije i IPARD II. Takođe, **6,8 miliona eura** je namijenjeno direktnoj budžetskoj podršci kojom je podržana realizacija akcije *Podrška Crnoj Gori u prevazilaženju krize uzrokovanoj virusom COVID 19*.

Izdvajanja EU za sprečavanje pandemije virusa Covid-19:

- Epidemijsko širenje novog virusa COVID-19 uzrokovalo je potrebu za uvođenjem niza hitnih mjera za prevenciju njegovog daljeg širenja i kontrolu epidemije, što je prioritet djelovanja vlada svih država zahvaćenih epidemijom novog virusa. Evropska unija je prenamjenom sredstava iz odobrenih IPA programa podržala Crnu Goru u borbi protiv širenja virusa i saniranju ekonomskih posljedica epidemije sa **53 miliona eura**;
- Od ovog iznosa, **3 miliona eura** u vidu hitne podrške je izdvojeno iz Instrumenta za evropsku integraciju, koji čini sastavni dio programa IPA 2018. Sredstva su iskorištena za nabavku zaštitne i medicinske opreme koja je neophodna zdravstvenom sistemu u skladu s procjenom Ministarstva zdravlja. Ugovor o dodjeli sredstava između Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori i Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), posredstvom kojeg je nabavljena oprema je potpisan 2. aprila 2020. godine. Kroz projekat je nabavljeno 100 respiratora, 10 modernih ultrazvučnih aparata i 2,25 miliona komada lične zaštitne opreme. **Sprovođenje ovog projekta je u nadležnosti Delegacije EU u Crnoj Gori.**
- Pored toga, iznos od **40,5 miliona podrške** koji je opredijeljen iz programa IPA 2016, IPA 2019 i IPA 2020, namijenjen je direktnoj budžetskoj podršci kojom je podržana realizacija akcije *Podrška Crnoj Gori u prevazilaženju krize uzrokovanoj virusom COVID 19*. Opšti cilj ove budžetske podrške je ublažavanje uticaja krize COVID-19 u Crnoj Gori.
- Od ukupnog iznosa budžetske podrške, **40 miliona eura** će, u dvije tranše, biti uplaćeno u državni budžet, dok će **0,5 miliona eura** biti utrošeno na dva projekta komplementarne tehničke podrške Ministarstvu finansija i socijalnog staranja sprovođenju aktivnosti planiranih programom.
- Fiksna tranša budžetske podrške iznosi **28 miliona eura** (70% ukupne podrške), dok je iznos varijabilne tranše **12 miliona eura** (30% ukupne podrške). Fiksna tranša je isplaćena 10. novembra 2020. godine, bez prethodnih uslova. Isplata varijabilne tranše je planirana na kraju jednogodišnjeg programa (III kvartal 2021. godine) i uslovljena je ispunjavanjem seta definisanih indikatora.
- Finansijski sporazumi za korišćenje direktne budžetske podrške su potpisani 28. avgusta 2020. godine. **Sprovođenje direktne budžetske podrške je u nadležnosti Ministarstva finansija i socijalnog staranja.**
- Dopunom Finansijskog sporazuma za program IPA 2018 koji je potpisan 30. novembra 2020. godine opredijeljeno je dodatnih **9,5 miliona eura** za sektor **Obrazovanje**,

zapošljavanje i socijalna politika odnosno za akciju *Jačanje kvaliteta i pristupa zdravstvenim i socijalnim uslugama*. Opredijeljena sredstva će biti iskorišćena za:

- izgradnju zgrade za potrebe Klinike za infektivne bolesti i Klinike za dermatovenerologiju izgradnju;
- opremanje Centra za kontrolu i prevenciju zaraznih bolesti zajedno sa Operativnim centrom za hitne slučajeve (HOC),
- rekonstrukciju Instituta za javno zdravlje i njegovo opremanje za postavljanje laboratorije nivoa 3 biološke bezbjednosti,
- nabavku uređaja kojim se sprovode istovremene analize velikog broja respiratornih uzoraka
- opremanje mikrobioloških laboratorija u više crnogorskih opština.
- sprovođenje strategije komuniciranja o riziku vezano za drugu fazu odgovora na pandemiju COVID -19 i drugo moguće izbijanje;
- jačanje usluga imunizacije i izgradnju otpornosti sistema u svijetlu izbijanja pandemije COVID-19.

Sprovođenje i praćenje aktivnosti u okviru ove podrške je u nadležnosti Ministarstva zdravlja.

5.6. Ekonomski benefiti od članstva u NATO savezu

U junu 2017. godine, Crna Gora je postala članica NATO saveza. Članstvo u NATO savezu treba da omogući poboljšanje efikasnosti institucija, smanjenje uticaja korupcije i organizovanog kriminala kao i unapređenje vladavine prava i zaštite ljudskih prava. Osim navedenog, članstvo sa sobom nosi i moguće ekonomske benefite za crnogorske kompanije.

Broj crnogorskih kompanija koje imaju NATO NCAGE kod nije zanemarljiv. Ipak, svega par kompanija je spremno za korišćenje punih ekonomskih benefita koje članstvo u NATO savezu može da pruži. Stoga, u narednom periodu je potrebno intenzivno raditi na konkretnom uvezivanju crnogorskih kompanija i potreba NATO-a u ukupnom kontekstu ekonomskog oporavka. Osim kompanija koje pružaju logističku podršku, veliki potencijal može biti u sajber bezbjednosti, obzirom da u taj segment NATO saveznici ulažu velika sredstva.

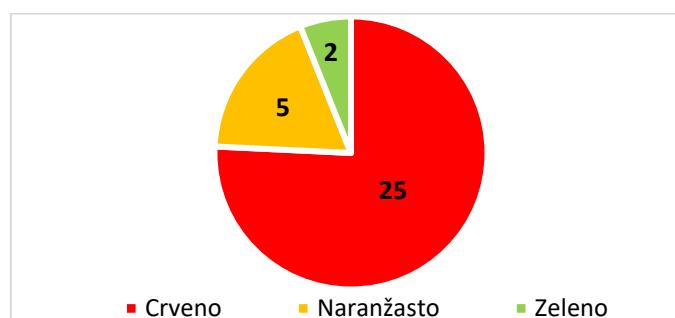
5. Glavni problemi crnogorske ekonomije

Crna Gora se nalazi u složenom ekonomskom stanju. U cilju predlaganja optimalnih rješenja, analizirani su ključni parametri i to u tri vremenska perioda: **(1)** 2006. godina, kada je obnovljena nezavisnost, **(2)** 2012. godine, kada je država počela proces pristupanja Crne Gore EU, i **(3)** 2020. godina, poslednja godina vremenske serije.

Tabela 8: Pregled najvažnijih makroekonomskih parametara

Indikator	2006. (obnavljanje nezavisnosti)	2012. (početak pregovora sa EU)	31.12.2020.	Trend (C, N, Z)
Javni dug (eur)	701.000.000	1.699.500.000	4.408.950.000	
Javni dug per capita (eur)	1.140	2.754	7.111	
Javni dug / BDP	38,3%	50,91%	105,34%	
Stopa nejednakosti (Gini koeficijent)	N/A	38,50 (2013)	34,10 (2019)	
Plaćene kamate na javni dug (eur)	23.800.000	56.200.000	111.021.902	
Plaćene kamate na javni dug kao % BDP	1,10%	1,77%	2,65%	
Broj nezaposlenih ZZZCG	38.876	31.168	47.509	
Broj zaposlenih (Monstat)	150.800	166.531	160.978	
Deficit budžeta	3,41% (suficit)	-6,15%	-10,20%	
Kreditni rejting	BB+	BB-	B	
Stopa nataliteta	12,10%	12,00%	11,40%	
Stopa mortaliteta	9,60%	9,50%	11,70%	
Stopa prirodnog priraštaja	2,50%	2,50%	-0,30%	
Broj blokiranih kompanija	14.113 (31.12.2010)	12.247	18.846	
Blokiran iznos sredstava (eur)	254.000.000 (31.12.2010)	445.000.000	771.000.000	
Stopa PDV	N/A	17%	21%	
Broj zaposlenih, (Poreska Uprava)	N/A	166.531	176.693	
Broj nezaposlenih (Anketa o radnoj snazi)	51.100 (2007)	49.400	47.800	
Prosječna neto zarada u eurima (eur)	282	487	524	
Prosječna penzija (eur)	128,72	278,85	290,78	
Broj korisnika prava PIO	110.694 (2007)	121.644	129.230	
Stopa rizika od siromaštva	N/A	25,20% (2013)	24,5% (2019)	
Izvoz roba (eur)	441.132.830	366.896.014	366.128.087	
Uvoz roba (eur)	1.457.349.635	1.820.850.371	2.105.170.148	
Saldo spoljnotrgovinske razmjene (eur)	-1.016.216.806	-1.453.954.357	-1.739.042.061	
Pokrivenost uvoza izvozom	30%	20%	17%	
Ulaganje u R&D kao % BDP	N/A	0,32% (2011)	0,36 (2019)	
Stopa nezaposlenosti mladih (<25 godina)	38,30% (2007)	43,70%	36%	
Dugoročna nezaposlenost (>12 mjeseci)	37,40% (2007)	39,10%	35,70%	
Potrošnja električne energije industrija	2.790 GWh	1.855 GWh	700,2 Gwh	
BDP	2.170.000.000	3.181.000.000	4.186.000.000	
BDP per capita	3.528	5.126	6.737	

Grafik 1: Trendovi pokazatelja

Jasno se uočava da više od tri četvrtine parametara (25 od 32 parametra) imaju crveni trend, što znači da su ukupni problemi crnogorske ekonomije izuzetno veliki. Navedeno znači da će biti potrebno značajno vrijeme da se trendovi preokrenu i krene u značajniji oporavak nacionalne ekonomije.

Osnovni zaključci iz navedenih parametara su sljedeći:

- Iako se BDP u periodu 2006 – 2020. godine gotovo udvostručio, javni dug je porastao preko 5 puta;
- Prosječna plata se takođe gotovo udvostručila; međutim, najveći rast je zabilježen u periodu 2006 – 2012. godine. U periodu 2012 – 2020. godine, prosječna plata je porasla svega 8%. Obzirom da je inflacija u pomenutom periodu iznosila 8% i bila je veća od rasta plata, treba konstatovati da je životni standard opao;
- Javni dug po glavi stanovnika se u periodu 2006 – 2020. godine uvećao 6 puta;
- Javni dug po glavi stanovnika je veći od BDP po glavi stanovnika na kraju 2020. godine;
- Uprkos rastu BDP-a, izvoz je 2020. godine manji od izvoza u 2006. godini za 75 miliona eura ili 17%;
- Uprkos rastu BDP-a, svaki četvrti građanin Crne Gore je ostao u riziku od siromaštva;
- Broj korisnika prava fonda PIO u periodu 2007 – 2020. godine se povećao za skoro 19.000 korisnika;
- U 2020. godini, bilježi se negativan prirodni priraštaj, što je nastavak trenda od 2006. godine;
- Kreditni rejting je u konstantnom padu;
- Kamate plaćene na javni dug su se više nego udvostručile od 2006. godine, što smanjuje fiskalni prostor za investicije i veću podršku diversifikaciji ekonomije;
- Dugoročna i nezaposlenost mlađih od 25 godina je na kraju 2020. godine gotovo identična kao 2006. godine;
- Saldo spoljnotrgovinske razmjene je negativan i u porastu;
- Izvoz roba je na kraju 2020. godine manji od izvoza roba na kraju 2006. godine;
- Ulaganja u inovacije, istraživanja i razvoj bila su nedovoljna;
- Postoje značajna odstupanja u raznim kategorijama između Uprave za statistiku i Uprave prihoda i carina što otežava postupak analize ključnih ekonomskih pojava.

Navedeni parametri govore o složenim naslijeđenim problemima crnogorske ekonomije. Rješavanje strukturnih problema će biti zahtjevan posao koji će iziskivati teške i nepopularne odluke koje očekuju društvo u narednim godinama.

6.1. Siva ekonomija u Crnoj Gori

Empirijska istraživanja o veličini neformalne ekonomije u Crnoj Gori ne postoje. U izvještaju iz 2017. godine²⁰ Vlada Crne Gore navodi: „*Trenutno u Crnoj Gori ne postoji adekvatna analiza podataka sive ekonomije, niti odgovarajuće istraživanje u vezi sa prisustvom istih, a uzroci sive ekonomije mogu se definisati na osnovu teorijskih analiza, stavova socijalnih partnera, kao i podataka o utaji poreza kod nadležnih državnih organa*“.

Siva ekonomija predstavlja oko 30% crnogorskog BDP-a²¹. Izraženo u brojevima, siva ekonomija iznosi oko 1,5 milijarde eura godišnje, što znači da Crna Gora gubi ogromna sredstva na ime izgubljenih godišnjih poreza i ostalih državnih prihoda koji se mogu naplatiti i iskoristiti za poboljšanje ukupnog životnog standarda građana Crne Gore.

Sektor turizma, kao vodeći sektor BDP-a, u velikoj mjeri utiče na generisanje sive ekonomije i to u nekoliko aspekata. Prvo, većina sezonskih zaposlenih radnika dolazi iz inostranstva - tokom boravka na njihov rad se ne plaćaju porezi ili socijalni doprinosi, što stvara pritisak na državne fondove. Drugo, prema podacima Komisije za suzbijanje sive ekonomije, 147 hotela u Crnoj Gori ima samo jednog zaposlenog²² (ukupan broj hotela u tom trenutku bio je 310). Broj ponuđača individualnog smještaja još uvijek nije poznat, što usložnjava napore naplate poreza u ovom sektoru privrede. Ovo jasno ukazuje na obim sive ekonomije u ovom sektoru.

U sektoru poljoprivrede, postoji velika neformalnost. Prema podacima MONSTAT-a, 2010. godine 2.347 ljudi bilo je formalno zaposleno u poljoprivredi. Ipak, prema popisu poljoprivrede 2010. godine, 46.473 ljudi je bilo zaposleno u sektoru poljoprivrede, što sugeriše da je samo oko 5% zaposlenosti u poljoprivredi formalno. Nema novih podataka za popis poljoprivrede; međutim, u 2017. godini broj ljudi koji rade u poljoprivredi je 2.178, još manje nego u 2010. godini.

Siva ekonomija je problem koji vertikalno prožima sve makroekonomske indikatore, kao i realni sektor i državne fondove. Zbog navedenog, borba protiv sive ekonomije će biti u vrhu prioriteta ekonomskog oporavka kako bi se generisali dodatni prihodi u budžetu.

20

<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=6&ved=2ahUKEwidleLDmqziAhVql4sKHezxDQoQFjAFegQIARAB&url=http%3A%2F%2Fwww.gov.me%2FResourceManager%2FFileDownload.aspx%3Frid%3D277512%26rType%3D2%26alphabet%3Dcyr&usg=AOvVaw3atXubIOWXILBVOIncarIW>

²¹ <http://www.mif.gov.me/vijesti/195259/Intervju-ministra-Darka-Radunovica-za-ND-Vijesti.html>

²² <http://www.gov.me/vijesti/198340/Zasjedala-Komisija-za-suzbijanje-sive-ekonomije-osnazeni-novim-kapacitetom-i-zajednickim-interesom-krecemo-u-intenzivnije.html>

6.2. Suzbijanje korupcije i implementacija strukturnih reformi u kontekstu ekonomskog oporavka

Radi postizanja optimalnih rješenja, proces pažljive izmjene i snažne implementacije Platforme ekonomskog oporavka mora biti paralelan sa intenzivnom borbom protiv korupcije. Osnovni cilj ova dva paralelna procesa zapravo predstavlja izmjenu načina funkcionisanja ekonomije kroz izmjenu institucionalnog i regulatornog okvira za kompanije i pojedince, kako bi se jačala ekonomija i postigao izbalansirani rast i razvoj. Uz jake institucije, koje prate promjene načina razmišljanja kod svih ključnih aktera u crnogorskom društvu, borba protiv korupcije može u srednjem i dužem roku dati značajne rezultate. Ukoliko se uspije suzbijati korupcija, budžet Crne Gore može računati na stotine miliona eura dodatnih prihoda, dok se izdaci budžeta takođe mogu smanjiti za milionske iznose. Sve to dovodi do većih plata, penzija, socijalnih davanja, ali i sveukupnog boljeg života za sve građane Crne Gore.

Izmjena postojećih i implementacija inoviranih strukturnih reformi može dovesti do stvaranja pretpostavki za brži i kvalitetniji rast ekonomije Crne Gore. Pravična raspodjela novostvorene vrijednosti kroz izmijenjeni poreski sistem, fleksibilni ali fer zakon o radu, privlačenje kvalitetnih stranih direktnih investicija koje će biti u skladu sa ciljevima ekonomskog razvoja, podrška inovativnim sektorima privrede, stvaranje predvidljivijeg poslovnog ambijenta koji prati nekorumpirana administracija – elementi su slagalice koje treba posložiti na pravi način kako bi svi građani Crne Gore u svakodnevnom životu osjetili napredak.

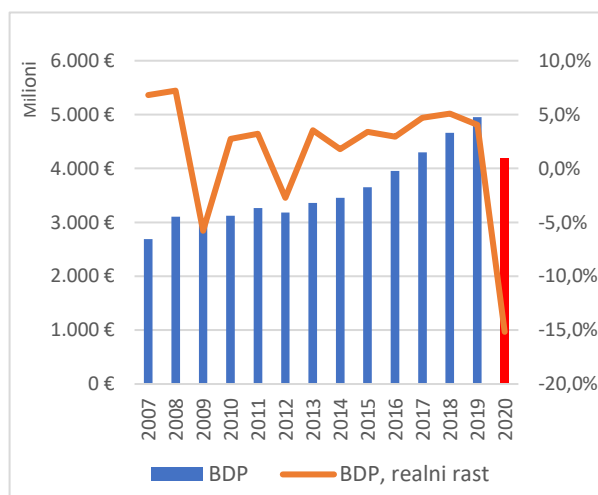
6.3. Makroekonomski indikatori crnogorske ekonomije

Veliki broj makroekonomskih indikatora jasno je ukazivao na ekonomske probleme i prije pandemije, koja je samo ogolila strukturne nedostatke crnogorske ekonomije.

6.3.1. BDP i stopa rasta BDP-a

Prosječna stopa rasta BDP-a u periodu 2006-2020. godine iznosila je svega 1,6% i to uprkos ulaganju u prioritetnu dionicu autoputa koja je iznosila gotovo milijardu eura. Ako izuzmemo 2020. godinu, stopa rasta BDP-a od 2006-2019. godine iznosi 2,8%, uprkos intenzivnom zaduživanju (povećanje sa 700 miliona eura na 4,4 milijarde eura). Ovo ukazuje da crnogorska ekonomija, sa postojećom strukturom, nema mogućnost većeg rasta bez novih infrastrukturnih projekata.

Grafik 2: BDP i stopa rasta za period 2006-2020

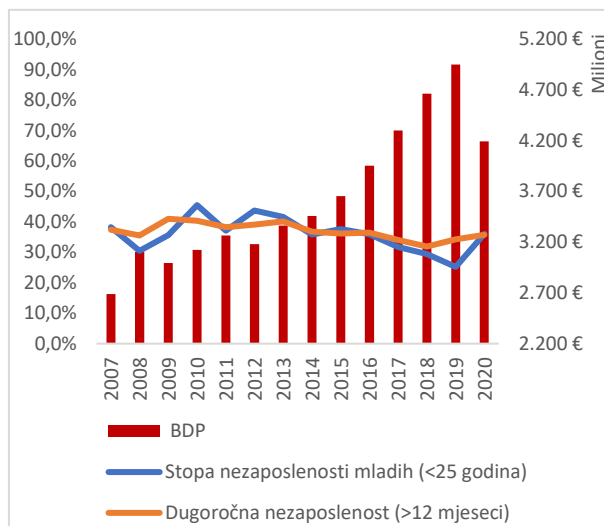

6.3.2. Odnos BDP-a sa dugoročnom i nezaposlenosti mladih

Grafik 3: Rast BDP-a i stagnacija strukturne nezaposlenosti

Evidentant rast BDP nije doveo do smanjenja nezaposlenosti. Uprkos značajnom povećanju BDP-a u periodu 2006-2020. godine, dugoročna i nezaposlenost među mladima nije opadala u istom intenzitetu; naprotiv, ostala je na veoma visokom nivou.

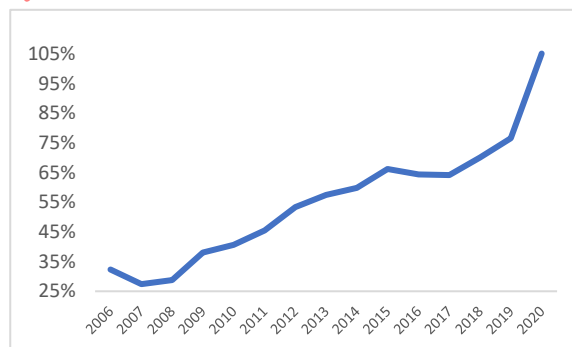
Na osnovu ovog podatka, izvodi se zaključak da visok rast BDP-a nije doveo do komplementarnog intenzivnog smanjenja nezaposlenosti, što jasno ukazuje na strukturni problem - neadekvatan model rasta crnogorske ekonomije.

6.3.3. Javni dug i BDP

Grafik 4: Dug / BDP

Odnos javnog duga i BDP-a u periodu 2006-2020. godine je rastao eksponencijalno. Tako je 2007. godine javni dug iznosio 27% BDP-a, dok je na kraju 2019. iznosio 76% BDP-a. Usljed negativnog uticaja pandemije COVID19 i zaduženja na kraju 2020. godine koje je najvećim dijelom usmjereno na refinansiranje duga u 2021. Godini, javni dug je po prvi put porastao na 105% BDP-a.

6.3.4. Javni dug u kontekstu pandemije

Pandemija COVID19 izazvala je dvostruki pritisak na crnogorske javne finansije. Sa jedne strane, stvorila je dodatne potrebe za državnom potrošnjom dok je, sa druge strane, istovremeno smanjila državne prihode. Ovakva pojava implicira porast javnog duga koji je u slučaju Crne Gore kao države osjetljive na spoljašnje šokove, i države koja je imala visok javni dug prije pandemije, uvećan eksponencijalno u toku 2020. godine.

Navedeno znači da će se u narednom periodu morati preduzeti koraci za saniranje javnog duga kroz fiskalnu konsolidaciju. Trajanje i intenzitet fiskalne konsolidacije će zavisiti od makroekonomskih i finansijskih uslova. U tom kontekstu, treba biti pažljiv: prerana fiskalna

konsolidacija bi zaustavila rast i kvalitativne reforme u izmjeni strukture crnogorske ekonomije. U narednom periodu treba pametno planirati fiskalni prostor za moguće subvencije privredi koje treba precizno distribuirati kako bi efekat bio najoptimalniji. Zbog toga je neophodno pripremiti srednjoročne budžetske mjere za fiskalnu podršku, koje će biti zasnovane na detaljnim analizama uz puno koordinacija između ključnih aktera.

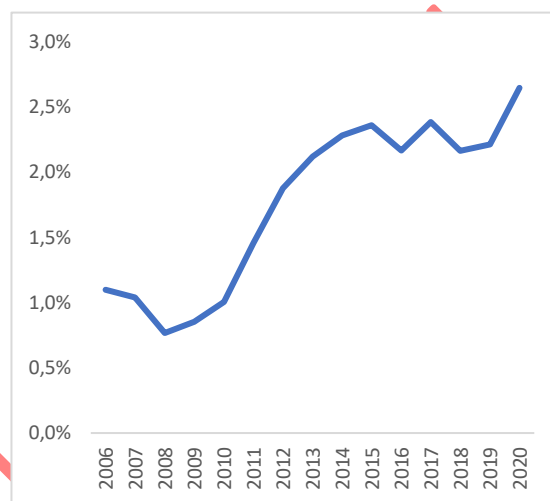
6.3.5. Plaćena kamata na javni dug

U periodu 2006-2020. godine, Crna Gora je platila 985 miliona eura kamate na javni dug. Poređenja radi, javni dug Crne Gore na kraju 2006. godine iznosio je 701 milion eura.

Dodatno, zabrinjava podatak da se udio plaćene kamate na javni dug u odnosu na BDP utrostručio: porastao je sa 0,77%, koliko je iznosio 2008. godine na 2,65%, koliko je iznosio na kraju 2020. godine.

Ovi podaci ukazuju na suženost fiskalnog prostora za sprovođenje strukturnih reformi.

Grafik 5: Kamata / BDP

6.3.6. Prosječna ročnost državnog duga i prosječna ponderisana kamatna stopa u % (2017-2020. godina)

Tabela 9: Prosječna ročnost državnog duga i prosječna ponderisana kamatna stopa u % (2017-2020. godina)

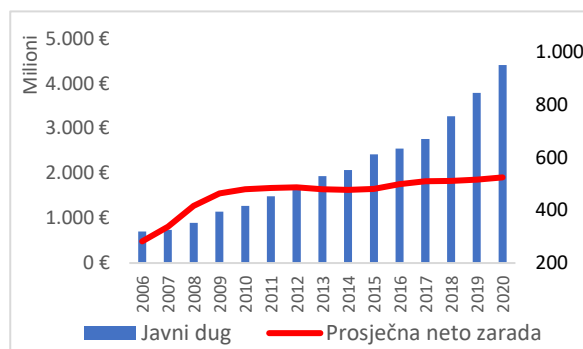
Kategorija/Godina	2017.	2018.	2019.	2020.
Prosječna ročnost državnog duga u godinama	4,6	5,2	5,9	6,9
Prosječna ponderisana kamatna stopa u %	3,1	3	2,8	2,7

Izvor: Ministarstvo finansija i socijalnog staranja

6.3.7. Odnos javnog duga i neto zarade

Posmatrajući period 2006-2012. godine, porast javnog duga je pratilo povećanje neto zarada. Međutim, u periodu 2012-2020. godine, uprkos rastu javnog duga, neto zarada je stagnirala u apsolutnom iznosu. Imajući u obzir inflaciju u tom periodu, jasno se zaključuju da je kupovna moć građana Crne Gore opala u pomenutom periodu.

Grafik 6: Odnos javnog duga i neto zarade

6.3.8. Kreditni rejting Crne Gore

Crna Gora je 2007. godine imala neinvesticioni kreditni rejting, BB+ (S&P), koji je najbolja podkategorija u kategoriji neinvesticionog rejtinga. Prema ovom kreditnom rejtingu, "postoji sposobnost izvršenja finansijskih obaveza, ali je prisutan rizik promjene poslovne klime i ekonomskih uslova, kao i znatan kreditni rizik".

Od 2007. godine, kreditni rejting Crne Gore se pogoršao. Prema podacima iz marta 2020. godine, Crna Gora ima kreditni rejting B (S&P): "Trenutno postoji sposobnost izvršenja finansijskih obaveza, ali je prisutan visok rizik promene poslovne klime i ekonomskih uslova, kao i visok kreditni rizik".

U periodu 2007 - mart 2020. godine, kreditni rejting Crne se pogoršao za 5 podkategorija i nalazi se na jednu podkategoriju od rejtinga C: Loša sposobnost izvršenja finansijskih obaveza, veoma visok kreditni rizik.

Tabela 10: Kreditni rejting Crne Gore za period 2006-2020. godine

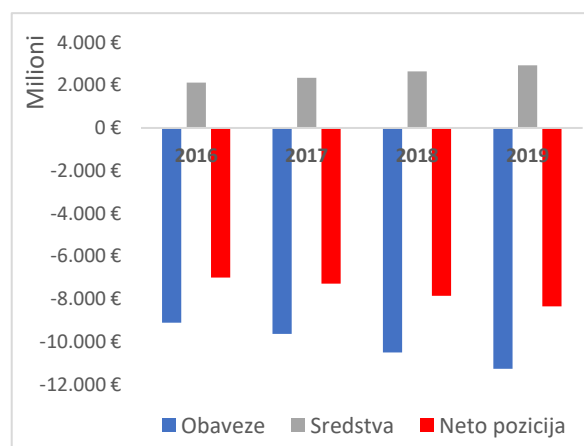
MEĐUNARODNI INDIKATOR	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021 (mart)
Kreditni rejting - Standard & Poor's	BB+	BB+	BB+	BB	BB	BB-	BB-	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B
Izgled	S	N	N	N	N	N	N	S	S	N	S	S	S	N	S
Kreditni rejting - Moody's		Ba2	Ba3	Ba3	Ba3	Ba3	Ba3	Ba3	Ba3	B1	B1	B1	B1	B1	B1
Izgled		S	N	N	S	S	S	N	N	N	S	P	P	S	S

Izvor: Ministarstvo finansija

6.3.9. Međunarodna investiciona pozicija Crne Gore i finansijski račun države

Grafik 7: Međunarodna investiciona pozicija Crne Gore

Centralna banka Crne Gore je prvi put objavila međunarodnu investicionu poziciju Crne Gore 2019. godine. Ista je bila negativna i iznosila je -8,34 milijardi eura ili 170% BDP-a. Ovaj indikator ukazuje na činjenicu da je Crna Gora izuzetno zavisna od spoljnog finansiranja. Međunarodna investiciona pozicija je u 2020. godini prešla nivo od 200% BDP-a, obzirom da je BDP pao 15%, dok se zemlja dodatno zadužila za finansiranje budžeta i refinansiranje obaveza.

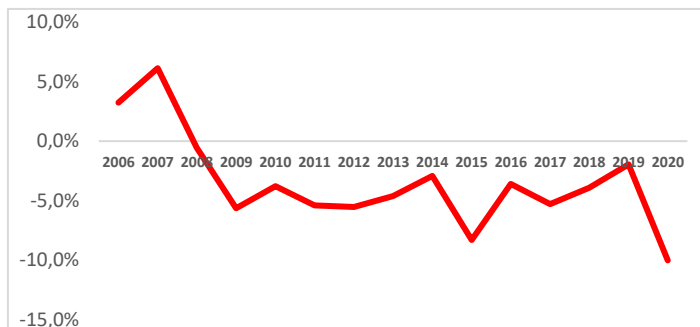

Nastavio se trend pogoršanja finansijskog računa države. 2010. godine, ovaj pokazatelj je bio negativan i iznosio je -632 miliona eura; na kraju 2020. godine, takođe je bio negativan iznosio je -993 miliona eura, što predstavlja povećanje od 57%.

6.3.10. Deficit budžeta

Grafik 8: Deficit budžeta

U periodu 2006-2020. godine, ukupan deficit budžeta je iznosio 2,05 milijardi eura. Crna Gora je imala suficit budžeta samo 2006. i 2007. godine. Deficit budžeta u 2020. godini iznosio je 10%, dok je 2015. godine deficit budžeta takođe bio visokih 8,28%.

6.3.11. Deficit robnog bilansa

Strukturni problem crnogorske ekonomije je deficit robnog bilansa koji je u periodu od 2010. do 2020. godine iznosio 17,4 milijarde eura. Robni deficit se djelimično servisirao kroz suficit u uslugama koji je u pomenutom periodu iznosio 7,5 milijardi eura, od kojih su najveći prihodi bili prihodi od turizma, kao i od kompenzacija zaposlenih, transfera i socijalnih primanja. Naime, u periodu 2010-2020. godine, neto priliv kompenzacija zaposlenih, transferi i socijalna primanja (prilivi iz dijaspore) iznosio je 4,38 milijardi eura.

Kada se sagleda struktura crnogorskih usluga, podaci ukazuju na propuštene šanse radi snaženja ekonomske pozicije države. U periodu 2010-2020. godine, prihod od turizma je iznosio 7,5 milijardi eura, od kojih 0,5 milijardi eura dolazi od transporta i svega 84 miliona eura dolazi od građevinskih usluga. Kako su strane direktne investicije kroz segment nekretnina iznosile 3,2 milijarde eura, a prosječan broj zaposlenih u sektoru građevinarstva 2010-2020 je iznosio svega 9.776, sve zajedno implicira da se veliki broj građevinskih aktivnosti odigravao na sivom tržištu rada, kroz angažovanje strane radne snage za koju se nisu plaćali porezi i doprinosi.

6.3.12. Deficit tekućeg računa (2010 – 2020. godina)

Crna Gora ima značajan problem sa deficitom tekućeg računa koji je u periodu 2010-2020. godina iznosio 6,7 milijardi eura. Iako su neto prihodi od turizma u pomenutom periodu iznosili 7,5 milijardi eura, saldo uvoza roba je bio negativan i iznosio je -17,4 milijardi eura, što je još jedan pokazatelj neadekvatnog modela razvoja crnogorske ekonomije koji je favorizovao uvoz na račun domaće proizvodnje.

Zbog navedenog, najveći broj zaposlenih u privatnom sektoru se nalazi u sektoru trgovine koji standardno karakterišu plate niže od prosjeka i visoka ekonomija obima.

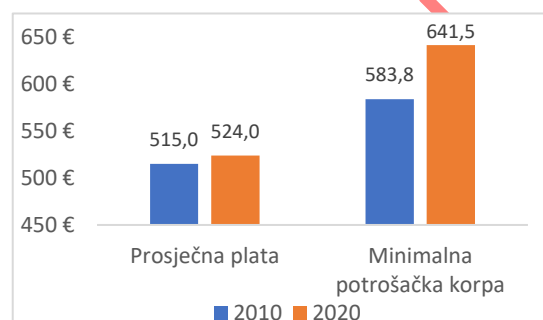
Ovakav način razvoja ekonomije je doveo do jačanja pregovaračke pozicije velikih trgovinskih lanaca i distributerskih kuća, koje su sa tržišta istisnula male kompanije kao i domaće proizvođače. Zapravo, broj zaposlenih u sektoru trgovine je na kraju 2020. godine svega 8% veći nego 2006. godine, dok se privredna aktivnosti sektora trgovine višestruko uvećala.

6.3.13. Prosječna plata i minimalna potrošačka korpa

Pad kupovne moći stanovništva je evidentan. U poslednjih 10 godine, prosječna plata je porasla za 9 eura (sa 515 na 524 eura) dok je potrošačka korpa povećana za 58 eura (sa 583 na 641 eura).

Ovi podaci ukazuju da je došlo do pada kupovne moći stanovništva, koji se nastavlja i u 2021. godini zbog povećanja cijena na globalnom tržištu.

Grafik 9: Porast neto plate i potrošačke korpe

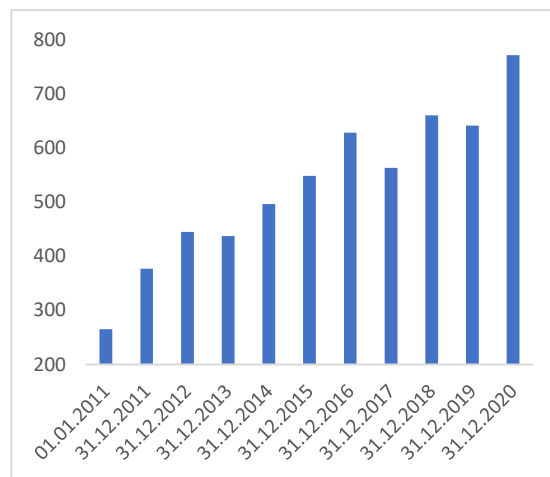

6.3.14. Ukupan iznos duga po osnovu koga je izvršeno blokiranje računa izvršnih dužnika

Grafik 10: Ukupan iznos duga po osnovu koga je izvršeno blokiranje računa izvršnih dužnika (milioni eura)

Iznos blokiranih sredstava je izuzetno visok i čini 18% BDP-a na kraju 2020. godine (771 milion eura) i u kontinuitetu raste.

Prema podacima CBCG, rastao je iznos blokada: od 31.01.2011 godine kad je iznosio 265 miliona eura do 31.12.2020 godine kada je iznosio 771 milion eura. Dakle, iznos blokiranih sredstava je uvećao za pola milijarde eura u 10 godina. Ovakav nivo blokada predstavlja ozbiljan problem u svijetlu moguće naplate poreskih dugova kompanija koje su u blokadi.

6.4. Nezaposlenost

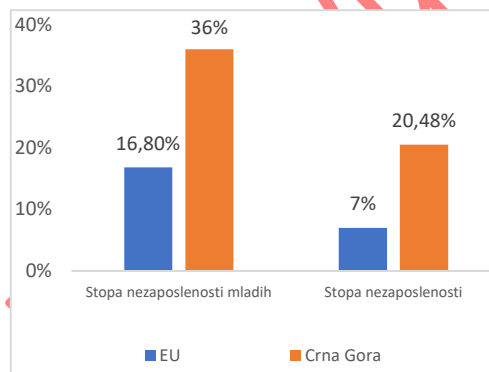
Crnu Goru karakteriše strukturna neposlenost koja se ogleda u nezaposlenosti preko 12 mjeseci kao i visoka nezaposlenosti među mladima. Zaposlenje preko jedne godine traži 25.636 lica (53,96% od ukupnog broja nezaposlenih na evidenciji Zavoda²³).

²³ <https://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2021/03/Godisnji-izvjestaj-o-radu-2020-18.02.2020-ISPRAVKA-NIVO-KVALIFIKACIJE.pdf>

Iako je u proteklih 15 godina Crnu Goru karakterisao investicioni bum koji bi trebao da znači i pad nezaposlenosti, ista u Crnoj Gori nikada nije bila manja od 14 %. Osim što ukazuje na strukturni problem, ovaj podatak implicira da se veliki broj domaćih radnika nalazi u sivoj zoni, kao i da su brojne građevinske projekte izvodili strani državljani za koje je upitna uplata poreza i doprinosa. Sve navedeno se jasno primjećuje kroz deficit Fonda PIO koji iznosi 1,4 milijarde eura za period 2006-2020 godine.

Grafik 11: Nezaposlenost, Crna Gora i EU, 2020. godina

Crna Gora je po visini nezaposlenosti daleko od EU prosjeka. Prema podacima EUROSTAT-a o nezaposlenosti u Evropskoj uniji²⁴, stopa nezaposlenosti u EU se povećala sa 6,7%, koliko je iznosila u 2019. godini na 7%, koliko je iznosila u 2020. godini. Dodatno, u EU stopa nezaposlenosti među mladima povećana je sa 15% (2019. godina) na 16,8% na kraju 2020. godine. Nezaposlenost ljudi između 55 i 74 godine je ostala stabilna na 4,8%.

6.5. Struktura zaposlenih po sektorima privrede i poređenje sa EU i regionom

Prema podacima EUROSTAT-a²⁵, na kraju 2018. godine, 73% ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori radi u sektoru usluga, što je najveći procenat od svih zemalja kandidata za članstvo u EU.

Slika 2: Analiza zaposlenosti po sektorima za 2013. i 2018. godinu

Analysis of employment (persons aged 15 years or more) by economic activity (NACE Rev. 2), 2013 and 2018
(% of total employment)

	Agriculture, forestry and fishing		Industry		Construction		Services	
	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018
EU-27	5.4	4.5	18.2	18.2	6.9	6.7	69.5	70.6
Montenegro	4.5	8.0	11.9	9.9	5.9	9.0	77.7	73.1
North Macedonia	18.7	15.7	23.5	22.6	6.9	7.4	50.9	54.3
Albania (*)	44.0	37.4	9.7	12.7	7.1	7.0	39.2	42.9
Serbia (*)	21.3	15.9	21.1	22.5	4.7	4.4	52.8	57.2
Turkey (*)	23.6	18.4	19.4	19.7	7.0	6.9	50.0	54.9
Bosnia and Herzegovina	18.9	15.7	22.2	23.5	7.7	8.7	51.3	52.1
Kosovo*	5.9	3.5	16.8	14.3	11.4	11.9	65.9	70.3

* This designation is without prejudice to positions on status, and is in line with UNSCR 1244/1999 and the ICJ Opinion on the Kosovo declaration of independence.

(*) 2013: services includes unclassified activity.

(*) Break in series.

(*) 2013: agriculture, forestry and fishing includes NACE Rev. 2 Group 98.1 (undifferentiated goods-producing activities of private households for own use).

Source: Eurostat (online data code: ifsa_egana)

eurostat

Izvor: Eurostat

²⁴ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment_statistics_and_beyond

²⁵ [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Analysis_of_employment_\(persons_aged_15_years_or_more\)_by_economic_activity_\(NACE_Rev_2\),_2013_and_2018_\(%25_of_total_employment\)_CPC20.png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Analysis_of_employment_(persons_aged_15_years_or_more)_by_economic_activity_(NACE_Rev_2),_2013_and_2018_(%25_of_total_employment)_CPC20.png)

6.6. Demografija, stopa siromaštva, nejednakost

Svijet prolazi kroz veliku demografsku transformaciju – u velikom broju zemalja stanovništvo stari. *Globalno, predviđeno je da se broj ljudi starosti preko 60 godina udvostruči na više od 2 milijarde do 2050 godine; broj starijih od 60 godina biće veći od broja djeca mlađe od 5 godina.*²⁶

Crna Gora nije izolovana od ovih problema. Dodatni pritisak na socijalne fondove je neminovan. Crnogorski Fond PIO i Fond zdravstvenog osiguranja trpjeće velike pritiske zbog starenja populacije i potrebe za dodatnom njegom. Demografska struktura stanovništva se intenzivno mijenja što pokazuju sljedeći podaci:

- Na kraju 2020. godine u Crnoj Gori živi 620.000 stanovnika (Monstat);
- Iako imamo isti broj stanovnika, stopa nataliteta opada dok stopa mortaliteta raste;
- Po prvi put u istoriji, u 2020. godini Crna Gora bilježi veću stopu mortaliteta u odnosu na stopu nataliteta;
- Isti trend se nastavlja i u 2021. godini; od 24 opštine u 21 imamo negativan prirodni priraštaj (uglavnom u sjevernom regionu);
- Broj razvoda se povećava, dok broj sklopljenih brakova ostaje na istom nivou.

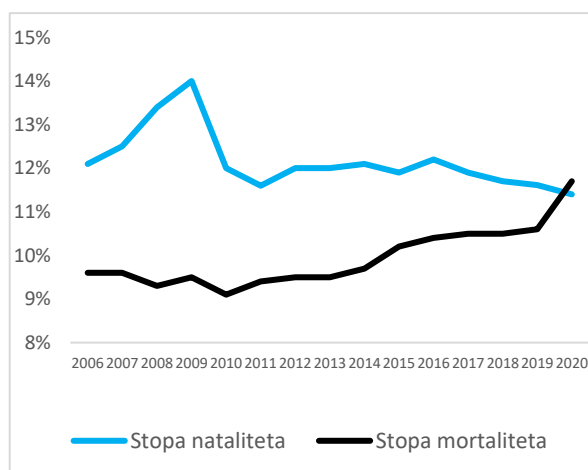
Ovakve demografske distorzije se događaju uprkos rastu BDP-a. Dakle, statistički rast ekonomije nije doveo da kvalitativnog rasta pratećih pokazatelja.

6.6.1. Stopa nataliteta i stopa mortaliteta

Po prvi put u novijoj istoriji, Crna Gora je 2020. godine imala veću stopu mortaliteta u odnosu na stopu nataliteta. Navedeno nije posljedica isključivo COVID19 (može se konstatovati da je isti ubrzao), već je to rezultat koji se mogao očekivati.

Crna Gora poslednjih 10 godina bilježi negativan trend u odnosu stopa mortaliteta i nataliteta. Iako se zaključuju da dosadašnje politike koje se odnose na ovu problematiku, nijesu bile zadovoljavajuće.

Grafik 12: Stopa nataliteta vs stopa mortaliteta

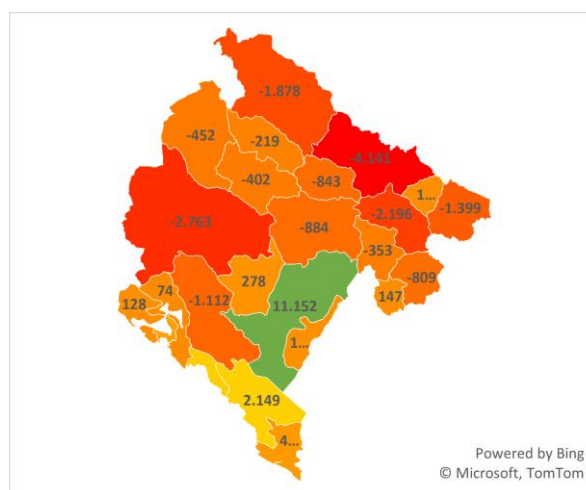
²⁶ <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>

6.6.2. Unutrašnje migracije

Unutar Crne Gore, bilježe se značajne migracije. Kao što se može vidjeti na grafiku, najveći broj opština na sjeveru Crne Gore u periodu 2011-2020 godine, bilježi ozbiljan odliv ljudi. Iako ne postoje statistički podaci, može se pretpostaviti da sa sjevera u druge regione Crne Gore odlaze mladi.

Podgorica bilježi najveći rast broja stanovnika, zatim i primorske opštine, dok sjeverne opštine bilježe ozbiljne negativne migracije.

Grafik 13: Unutrašnje migracije (2011 – 2020)

6.6.3. Spoljašnje migracije

Pored unutrašnjih, evidentne su i spoljašnje migracije. Prema zvaničnim podacima EUROSTAT-a, broj crnogorskih državljana koji ima validnu boravišnu dozvolu u zemljama EU iznosi 31.114. U kontekstu demografskih izazova, mora se naglasiti da postoji i određeni broj crnogorskih građana koji žive u EU, a nemaju validne boravišne dozvole (njihov broj se ne može procijeniti).

Slika 3: Važeće boravišne dozvole koje su izdale države članice EU državljanima Crne Gore (2019)

Valid residence permits issued by EU Member States to citizens of candidate countries and potential candidates, 2019

	Total number	Top three EU Member States									Other EU Member States	
		First			Second			Third			Number	Share of EU (%)
		Name	Number	Share of EU (%)	Name	Number	Share of EU (%)	Name	Number	Share of EU (%)		
Montenegro	31 114	Germany	18 794	60.4	Luxembourg	3 501	11.3	Italy	2 007	6.5	6 812	21.9

Izvor: Eurostat

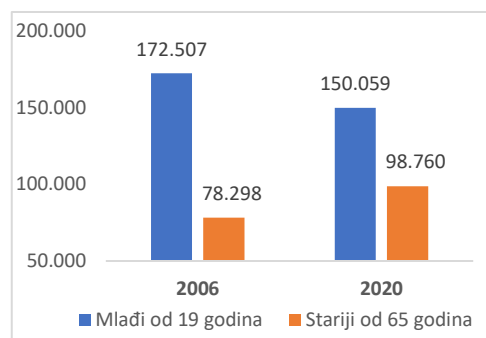
U ovom trenutku, nisu dostupni podaci o migracijama u SAD, Kanadi, Kini, UAE, Velikoj Britaniji, Australiji i ostalim državama. Posebno nedostaju podaci o broju crnogorskih građana koji rade na kruzerima koji su registrovani pod zastava država koje imaju povoljnu poresku politiku.

Iz navedenih podataka, može se zaključiti da veliki broj građana Crne Gore (uglavnom mladih) migrira u inostranstvo. Statistiku spoljnih migracija, Monstat radi probno; ti podaci nijesu bili dostupni.

6.6.4. Starenje populacije

Grafik 14: Odnos mlađih od 19 godina i starijih od 65 godina (2006 vs 2020)

Crnogorsko društvo stari. Broj mladih u Crnoj Gori se smanjuje: 2006. godine, broj građana Crne Gore mlađih od 19 godina iznosio je 172.507, dok je taj broj 2020. godine manji za 22.448 i iznosi 150.059 (smanjenje od 13%). Sa druge strane, broj građana Crne Gore starijih od 65 godina se povećava: 2006. godine iznosio je 78.298, dok je 2020. godine taj broj veći za 20.462 i iznosi 98.760 (povećanje od 26%).

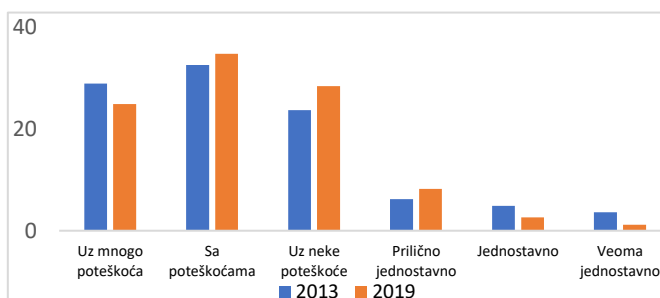
Projekcije za budućnost su pesimistične. U posmatranom periodu (2006 – 2020. godina), prosječna stopa nataliteta je iznosila 12,2% i bila je veća za 2,3% u odnosu na stopu mortaliteta, koja je prosječno iznosila 9,9%. Uprkos tome, imamo pogoršanje demografske strukture. U 2020. godini, Crna Gora bilježi veću stopu mortaliteta u odnosu na stopu nataliteta. Kada ove faktore uzmemo kao osnovu za projekcije, Crna Gora će 2030. godine imati veći broj stanovnika koji imaju više od 65 godina u odnosu na broj stanovnika mlađih od 19 godina. Pritisak na Fond PIO i FZZO će biti snažan, zbog čega će država morati pronaći dodatne izvore finansiranja za servisiranje naraslih potreba socijalnih fondova.

6.6.5. Stopa siromaštva

Uprkos činjenici da Crna Gora spada u srednje razvijene države, stopa rizika od siromaštva u zemlji je visoka. Stopa rizika od siromaštva nakon transfera na kraju 2019. godine u Crnoj Gori iznosi 24,5%, dok je je nivou EU iznosila 16,6%²⁷. Za očekivati je da u Crnoj Gori bude veća stopa siromaštva usljed pandemije COVID-19, obzirom da su najteže pogođene najranjivije grupe stanovništva.

Grafik 15: Sastavljanje "kraj s krajem"

U 2019. godini, mogućnost spajanja "kraja sa krajem" uz poteškoće ima 89% građana. Posebno zabrinjava podataka da je u odnosu na 2013. Godinu, broj građana koji jednostavno i veoma jednostavno spajaju "kraj s krajem" umanjen preko 2 i po puta.

²⁷ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:CPC21_Poverty_main_indicators_2019.png

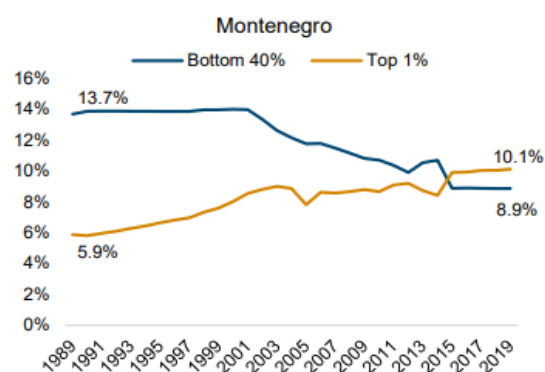
Medijalni godišnji ekvivalentni raspoloživi dohodak u Crnoj Gori na kraju 2019. godine iznosi 3.768 eura, dok je ovaj dohodak na nivou EU-28 država 17.819 eura²⁸.

6.6.6. Nejednakost: GINI koeficijent Crna Gora vs EU

Nejednakost u Crnoj Gori je izražena. Stopa nejednakosti (GINI koeficijent) u Crnoj Gori na kraju 2019. godine iznosila je 34,1 dok je na nivou 28 država EU, na kraju 2019. godine iznosila 30,2.

Prema Bečkom institutu za međunarodne ekonomske studije, može se zaključiti da je kineski kredit za izgradnju prioritetne dionice autoputa uticao na povećanje nejednakosti u Crnoj Gori. Naime, 1% najbogatijih građana Crne Gore 2015. godine po prvi put ima veće bogatstvo od 40% najsiromašnijih građana, što se poklapa sa početkom izgradnje prioritetne dionice autoputa Bar Boljare.

Slika 4: Nejednakost u Crnoj Gori (1% najbogatijih vs 40% najsiromašnijih)

Izvor: Bečki institut za međunarodne ekonomske studije

Kada se posmatraju navedeni podaci u ukupnom demografskom kontekstu, kombinacija negativne stope prirodnog priraštaja, intenzivne unutrašnje i spoljašnje migracije kao i rapidno starenje populacije, stopa siromaštva i nejednakost, može se konstatovati da postoji velika demografska kriza u crnogorskom društvu.

6.6.7. Neadekvatan razvoj poljoprivrede

Poljoprivredna politika u Crnoj Gori do sada nije bila tretirana na odgovarajući način. Uprkos snažnom razvoju tercijarnog sektora usluga, poljoprivreda nije razvijana na način da prati potrebe turističke privrede. Tako je broj zaposlenih u sektoru poljoprivrede na kraju 2020. godine, prema Anketi o radnoj snazi Monstata, svega za četvrtinu veći od broj zaposlenih na kraju 2006. godine. Prema podacima Poreske uprave, taj broj je desetostruko manji. Na kraju 2019. godine, broj goveda je za 30% manji nego 2006. godine; slično je i sa brojem ovaca. Proizvodnja mlijeka je ina kraju 2019. godine ista kao 2006. godine.

U istom periodu, prihodi od turizma su se utrostručili: sa 322 miliona eura, koliko su iznosili na kraju 2006. godine, povećali su se na 1,1 milijardi eura.

²⁸ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di03&lang=en

Grafik 16: Poljoprivredni indikatori u odnosu na prihode od turizma

Kada se uporedi broj goveda, ovaca i proizvodnja mlijeka sa prihodima od turizma u periodu 2006 – 2019. godine, jasno se ukazuje trend opadanja domaće poljoprivrede u odnosu na turizam, ključnu granu crnogorske ekonomije.

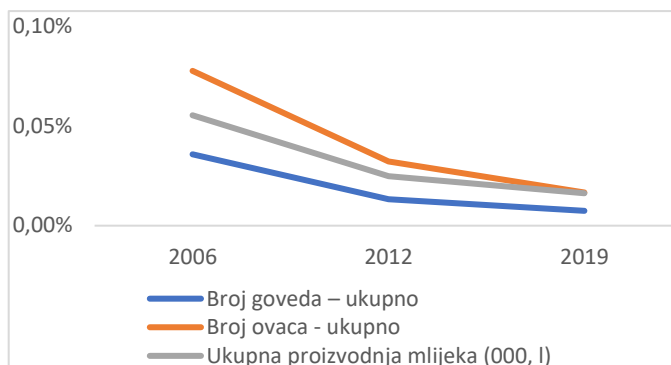

Tabela 11: Osnovni indikatori poljoprivrede

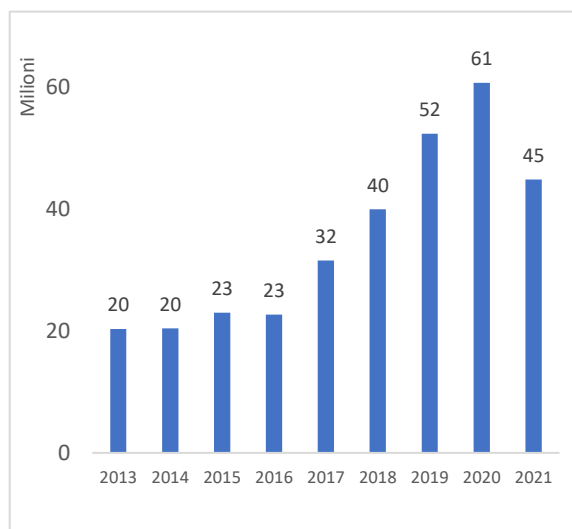
Godina	2006	2012	2019	2020
Broj zaposlenih u sektoru A - poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo, po podacima iz Ankete o radnoj snazi (ARS)	12.100	11.400	17.400	16.500
Broj zaposlenih u sektoru A - poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo, po podacima Poreske uprave	...	2.505	1.998	1.553
Ukupno poljoprivredno korišćeno zemljište, ha	517.337	222.890,6	257.469	257.949
Broj goveda – ukupno	114.922	84.701	81.432	...
Broj ovaca – ukupno	249.281	207.047	182.127	...
Ukupna proizvodnja mlijeka (000, l)	177.791	159.240	177.967	...

Izvor: Monstat i PU

6.6.8. Nedovoljna sredstva za agrobudžet

Agrobudžet je u periodu 2013-2019. godine porastao trostruko (sa 20 na 60 miliona eura). Međutim, u agrobudžetu za 2021. Godinu uočeno je da su "sredstva iz donacija u prethodnom periodu prikazivana kao ukupna sredstva dobijena za višegodišnji period kako bi se vještački prikazivao rast agrobudžeta, a ne realna potrošnja tih sredstava i plan za tekuću godinu, pa su bila prikazana 27.3 miliona eura iz EU fondova. Zbog navedenog, statistički podaci koji slijede, u sebi sadrže navedenu falinku, tj. precijenjen je iznos agrobudžeta za višemilionske sume".

Grafik 17: Agrobudžet (2013-2019)

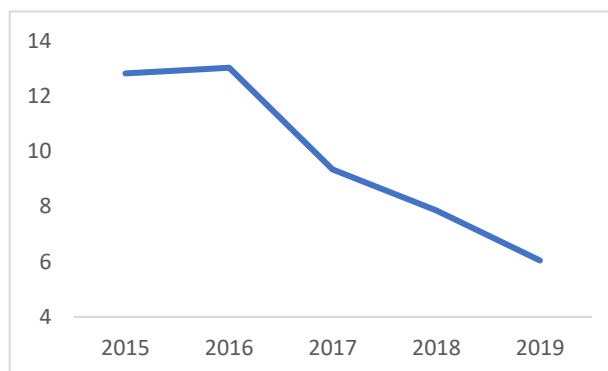

U prilog ovoj tezi govori i podatak o tome da se broj zaposlenih u sektoru poljoprivrede u periodu 2013-2019. godine povećao za svega 25%, iako se agrobudžet povećao 3 puta.

Grafik 18: Odnos agrobudžeta i doprinosa sektora poljoprivrede BDP

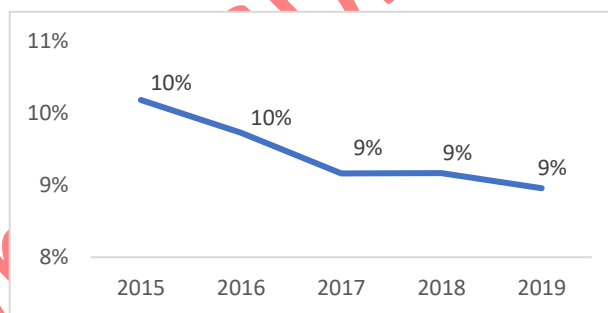
Kada se uporedi iznos agrobudžeta i udio sektora poljoprivrede u BDP-u, uočava se značajan pad udjela sektora poljoprivrede u BDP-u uprkos rastu agrobudžeta.

Ovo znači da je agrobudžet ili statistički precijenjen, da sredstva nisu utrošena namjenski, ili da su investicije u poljoprivredu u određenoj mjeri promašene.

Grafik 19: Udio sektora poljoprivrede u finalnoj ličnoj potrošnji

Udio sektora poljoprivrede u finalnoj ličnoj potrošnji, ključnoj komponenti BDP-a, je nizak i iznosi 9%. Ovaj odnos mora da bude mnogo veći, što buduće reformske mjere moraju podstaći.

Poljoprivreda u Crnoj Gori ima veliku šansu ukoliko agrobudžet i prateće investicije budu adekvatno tretirali ovu granu industrije. Ulogu u povezivanju poljoprivrede i turizma treba da ima privatni sektor, prvenstveno kroz cjelogodišnju proizvodnju i jačanje distributivnih kanala, kako bi se došlo do krajnjeg potrošača. SDI treba usmjeravati ka ovom sektoru crnogorske privrede uz dodatne poreske olakšice i izdašnije subvencije.

6.7. Nepravilnosti u ekonomskom sistemu Crne Gore: Izvještaji Državne revizorske institucije (DRI)

DRI u kontinuitetu ukazuje na nepravilnosti u upravljanju javnim sredstvima. Nakon godina uslovnih mišljenja na reviziju pravilnosti Zakona o budžetu, DRI je dala **negativno mišljenje** na Predlog zakona o završnom računu Budžeta Crne Gore za 2019. godinu, gdje je utvrđeno "da potrošačke jedinice nijesu u svim materijalno značajnim aspektima uskladile poslovne aktivnosti sa zakonskim i drugim propisima koji regulišu budžetsko poslovanje u Crnoj Gori".

U Izvještaju o ocjeni primjene kriterijuma fiskalne odgovornosti u 2019. godini²⁹, DRI konstatuje sljedeće:

- *Projekcije navedene u Smjernicama makroekonomske i fiskalne politike za period od 2018-2021. godine nijesu usklađene sa projekcijama navedenim u Fiskalnoj strategiji za period 2017-2020. godine;*
- *Limiti potrošnje planirani Zakonom o budžetu Crne Gore za 2019. godinu i Zakonom o izmjenama i dopunama zakona o budžetu Crne Gore za 2019. godinu, nijesu usklađeni sa limitom potrošnje definisanim u Smjernicama makroekonomske i fiskalne politike za period od 2018-2021. godine;*
- *Izdaci iskazani u Predlogu zakona o završnom računu budžeta Crne Gore za 2019. godinu, umanjeni za izuzeća iz limita potrošnje, iznose 1.866,19 mil. eura, što je za 17,91 mil. eura više od limita potrošnje utvrđenog Zakonom o izmjenama i dopunama zakona o budžetu za 2019. godinu, i time nije usklađen utvrđeni limit potrošnje;*
- *Projekcije navedene u Smjernicama makroekonomske i fiskalne politike za period od 2019-2022 godine nijesu usklađene sa projekcijama navedenim u Fiskalnoj strategiji za period 2017-2020. godine;*
- *Limiti potrošnje planirani Zakonom o budžetu Crne Gore za 2020. godinu i Zakonom o izmjenama i dopunama zakona o budžetu Crne Gore za 2020. godinu, nijesu usklađeni sa limitom potrošnje definisanim u Smjernicama makroekonomske i fiskalne politike za period od 2019-2022. godine;*
- *Mjere fiskalne konsolidacije sprovedene u periodu 2017-2019. godine, kao i planirana potrošnja i prihodi u 2020. godini, ukazuju da u 2020. godini neće biti ostvareni deficit i javni dug koji su utvrđeni Fiskalnom strategijom za period 2017-2020. godine.*

Analizom statičkih indikatora, posmatranih kroz plan i izvršenje, utvrđeno je da je od osam obavezujućih indikatora realizovano tri i to:

- *Učešće deficita Budžeta u BDP-u ostvareno je ispod 3% i iznosilo je 2,65%;*
- *Planirani tekući prihodi i donacije su iznosili 1.825,52 mil. eura, i veći su od tekućih izdataka i transfera, koji su planirani u iznosu od 1.619,07 mil. eura;*
- *Ostvareni tekući prihodi i donacije su iznosili 1.878,75 mil. eura, i veći su od tekućih izdataka i transfera koji su ostvareni u iznosu od 1.625,80 mil. eura.*

Statički indikatori koji se odnose na 2019. godinu, a koji nijesu realizovani su sljedeći:

- *Planiran je primarni gotovinski deficit Budžeta u iznosu od 92,31 mil. eura;*
- *Ostvaren je primarni gotovinski deficit Budžeta u iznosu od 23,45 mil. eura;*
- *Učešće deficita Budžeta u BDP-u je planirano iznad 3%, odnosno u iznosu od 3,99%;*
- *Učešće javnog duga u BDP-u planirano je iznad 60%, odnosno u iznosu od 78,43%;*
- *Učešće javnog duga u BDP-u ostvareno je iznad 60% i iznosilo je 76,54%.*

29

<http://www.dri.co.me/1/doc/Izvje%C5%A1taj%20o%20ocjeni%20primjene%20kriterijuma%20fiskalne%20odgovornosti%20u%202019.%20godini.pdf>

Analizom dinamičkih indikatora, posmatranih kroz plan i izvršenje, utvrđeno je da je od šest indikatora realizovano pet i to:

- *Stopa rasta limita potrošnje tekućeg budžeta i budžeta državnih fondova (posmatrana kao odnos izvršenja 2018. i 2019. godine), manja je od ostvarene stope rasta realnog BDP-a;*
- *Stopa rasta limita potrošnje za kapitalni budžet (posmatrana kao odnos plana i izvršenja 2019. godine), manja je od planirane stope rasta nominalnog BDP-a;*
- *Stopa rasta limita potrošnje za kapitalni budžet (posmatrana kao odnos izvršenja 2018. i 2019. godine), manja je od ostvarene stope rasta nominalnog BDP-a;*
- *Stopa rasta limita potrošnje za budžetsku rezervu (posmatrana kao odnos plana i izvršenja 2019. godine), manja je od planirane stope rasta nominalnog BDP-a;*
- *Stopa rasta limita potrošnje za budžetsku rezervu (posmatrana kao odnos izvršenja 2018. i 2019. godine), manja je od ostvarene stope rasta nominalnog BDP-a.*

Analiza kriterijuma lokalne samouprave u vezi sa ograničenjem deficita, kroz poređenje sa prihodima, u procesu planiranja i izvršenja budžeta za 2019. godinu, pokazala je da u procesu planiranja kriterijum nije realizovan kod 15 opština, a u procesu izvršenja budžeta nije realizovan kod 11 opština.

DRI godinama ukazuje na broj nepravilnosti u revizijama jedinica lokalne samouprave, trošenju kapitalnog budžeta kao i stanju u društvu kroz revizije uspjeha.

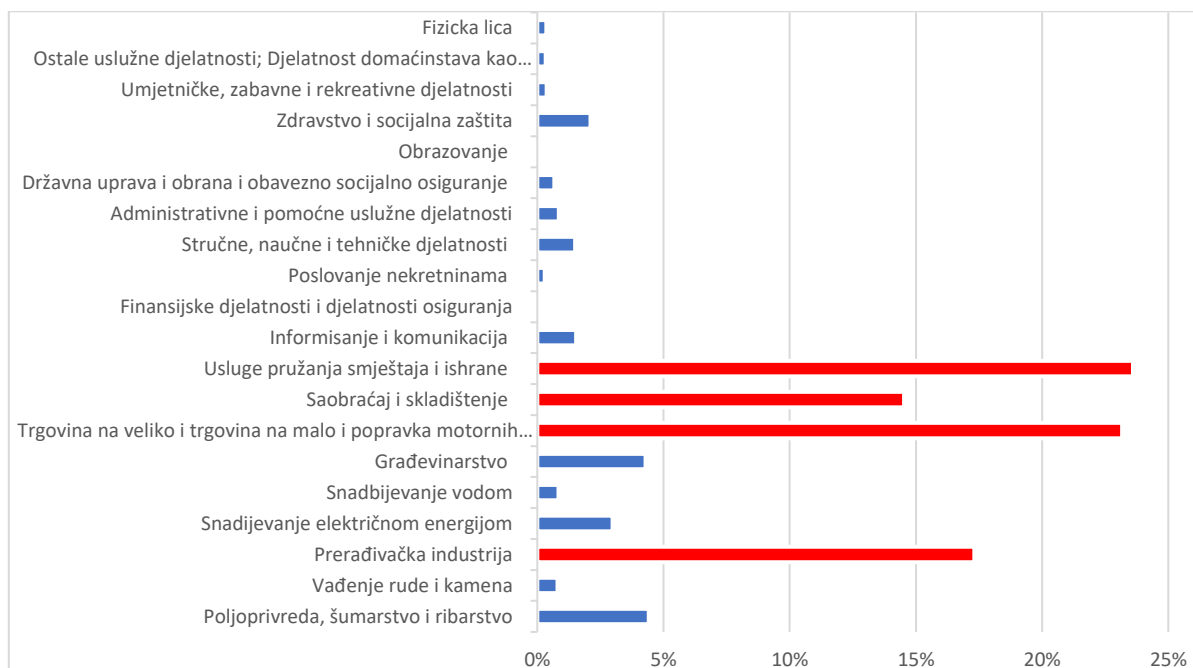
6.8. Investiciono razvojni fond

Investiciono razvojni fond je u složenoj poziciji, što znači da mora značajno promijeniti poslovnu politiku. Investiciono razvojni fond (IRF) je institucija koja je 100% u vlasništvu Vlade Crne Gore, i kao takva predstavlja važnu finansijsku polugu za implementaciju ekonomske politike Vlade. Država Crna Gora garantuje za depozite IRF-a iz kojih se vrši finansiranje, pa je obaveza Vlade da ta sredstva stavi u funkciju na mnogo bolji način nego što je to rađeno u prošlosti. Do sada, IRF je u najvećoj mjeri korišćen za finansiranje projekata koji su nijesu bili u funkciji sveobuhvatnog regionalnog razvoja. Do nedavno, poseban akcenat IRF-a je stavljen na upadljivo finansiranja tercijarnih sektora privrede, dok je snažnije finansiranje primarnih i sekundarnih sektora privrede uglavnom izostajalo.

U narednom periodu treba izbjegavati karakteristične aranžmane poput finansiranja malih hidroelektrana. Iz sredstava za koje garantuje država, IRF je kreditirao višemilionske projekte za izgradnju malih hidroelektrana i to kompanijama koje su dobile državne podsticajne cijene struje (prodaja struje po znatno višim cijenama od tržišnih), a koje plaćaju svi građani Crne Gore. Dodatno, ovakve podsticajne cijene struje su ugovorene na 10 godina, dok ukupna koncesija traje i do 30 godina. Ovakav način povezivanja privatnih interesa lica povezanih sa nekadašnjim državnim strukturama kojima se omogućava subvencija koju plaćaju svi građani Crne Gore, a koji se finansiraju iz sredstava koje garantuje država, ubuduće ne smije biti poslovna praksa IRF-a.

Struktura portfolia IRF-a je nezadovoljavajuća u kontekstu diverzifikacije ekonomije. Portfolio IRF-a na dan 31.12.2020. godine iznosi 417,5 miliona eura i ima sljedeću strukturu:

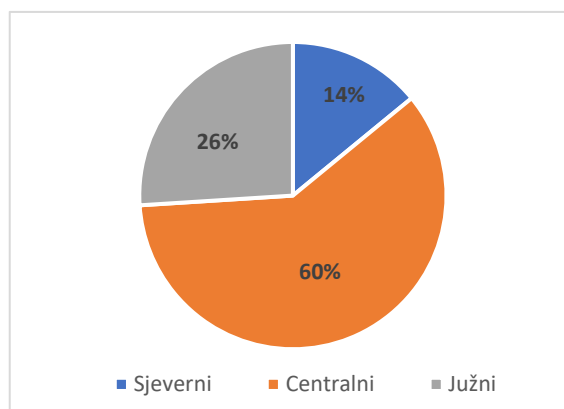
Grafik 20: Struktura portfolia IRF-a na dan 31.12.2020.

Najveći dio portfolia IRF-a je usmjeren na usluge smještaja i ishrane (24%), trgovinu na veliko i malo (23%), prerađivačku industriju (17%) i saobraćaj i skladištenje (15%). Svega 4% portfolia je uloženo u sektor poljoprivrede, šumarstva i ribarstva.

Grafik 21: IRF plasirani krediti po regionima (2011-2020)

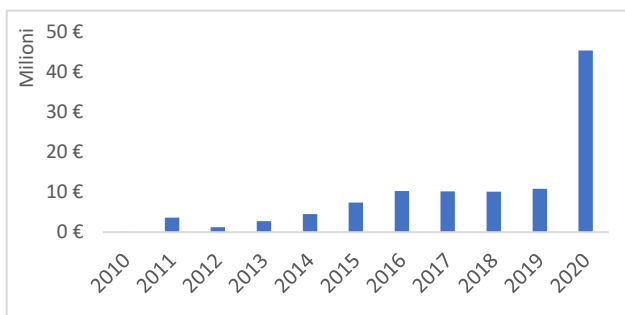
Struktura portfolia IRF po regionima jasno ukazuje da je sjeverni region zapostavljen. Od 2011 do 2020. godine, IRF je plasirao 1,43 milijarde eura. U sjeverni region je plasirano svega 14% sredstva, u centralni 60% a u primorski 26%. Na taj način, IRF je doprinio produblivanju regionalne nejednakosti u Crnoj Gori, koji prate unutrašnje i spoljne migracije, kao i ostale prateće ekonomske anomalije koje su ranije konstatovane.

Plasirana sredstva za mlade i žene su bila nedovoljna. Od 2014. Godine, mladima je plasirano svega 0,32%, dok je ženama plasirano 0,78% sredstava.

Grafik 22: NPL (Nekvalitetni krediti)

Portfolio IRF-a se pogoršao u 2020. godini. Do 2020. godine, iznos kredita koji su svrstani u kategorije C,D i E su bili na prihvatljivom nivou (do 5% portfolia). Na kraju 2020. godine, NPL iznosi 11% što znači da je došlo do značajnog pogoršanja kvaliteta portfolia.

Gubitak IRF-a u 2020. godini iznosi 19 miliona eura. IRF je 2020. godinu završio sa poslovnim gubitkom od 11,18 miliona eura. Dodatno, usljed rješavanja problematike sa učešćem u kapitalu regionalnog vodovoda, ukupan gubitak IRF-a iznosi 19 miliona eura. Poređenja radi, ukupan neto profit IRF-a od 2013. do 2019. godine iznosio je 6,07 miliona eura. Dodatno, u 2020. godini, sve sem jedne poslovne banke u Crnoj Gori poslovale su pozitivno, što ukazuje na određene probleme u upravljanju enormnim rastom portfolia IRF-a.

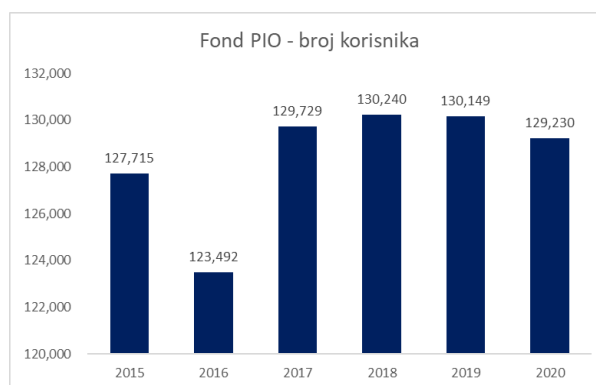
Poslovanje IRF-a u 2020. godini je karakterisala pandemija virusa COVID19. IRF je povećao portfolio u 2020. godini za 92 miliona eura (sa 325 miliona eura na kraju 2019, na 417 miliona eura na kraju 2020. godine). Najviše su se povećali krediti odobreni sektorima saobraćaja i skladištenja (38 miliona eura), usluge pružanja smještaja i ishrane (28,96 miliona eura) i Trgovina na veliko i trgovina na malo i popravka motornih vozila i motocikala (12,8 miliona eura). Iako je 2020. godina bila godina pada prihoda od turizma od 87% u odnosu na 2019. godinu, IRF je sektoru usluge pružanja smještaja i ishrane povećao portfolio za skoro 30 miliona eura, od čega je samo na jedan plasman odobreno 13 miliona eura, koji je podveden pod liniju *podrška start up početnicima u biznisu* (kompanija osnovana u oktobru 2019. godine). Kroz posebno kreiran "Program podrške likvidnosti privrednicima za ublažavanje posljedica izazvanih pandemijom COVID-19" odobreno je svega 10,86 miliona eura, dok je dodatno odobreno 1,2 miliona eura kroz liniju "Program podrške održavanja likvidnosti medija za ublažavanje posljedica izazvanih pandemijom korona virusa 2020".

6.9. Izazovna situacija u Fondu PIO

Fond Penzijsko invalidskog osiguranja (PIO) se nalazi u izazovnoj situaciji. Broj korisnika prava iz Fonda PIO stagnira u odnosu na broj stanovnika, dok se procentualno povećava u odnosu na broj zaposlenih.

Broj korisnika prava iz Fonda PIO je porastao sa 110.694 koliko je iznosio na kraju 2007. godine, na 129.230, koliko je iznosio na kraju 2020. godine.

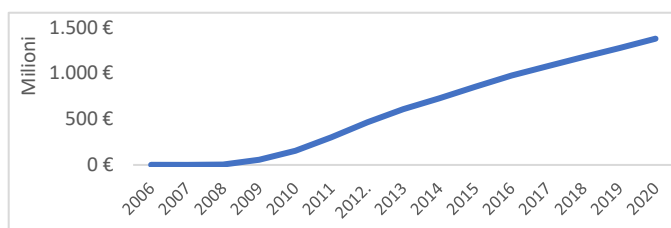
Slika 5: Fond PIO – Broj korisnika

Izvor: PIO

Grafik 23: Deficit Fonda PIO (2006 - 2020), kumulativno

Deficit Fonda PIO od 2006. do 2020. godine iznosio je 1,38 milijardi eura. Državni budžet u kontinuitetu dotira značajne sume novca kako bi se obezbijedila redovnost penzija.

Imajući u vidu osjetljivost pitanja Fonda PIO, potrebno je otvoriti najširi društveni dijalog oko reforme Fonda.

6.10. Projekcije deficita Fonda PIO u narednih 35 godina

Ukoliko se reforma Fonda PIO ne bi dogodila, njegov deficit u narednih 35 godina biće izuzetno visok. Novi pritisci na Fond koji su opisani u poglavlju demografije (starenje stanovništva, migracije) imaće snažan efekat na održivost Fonda PIO.

Prosječan deficit Fonda PIO u periodu 2011-2020. godine iznosio je 122,3 miliona eura. Kada se ova cifra projektuje na 35 godina, ukupan deficit Fonda PIO će biti 4,3 milijarde eura, što je gotovo identično današnjem BDP-u. Neto sadašnja vrijednosti deficita Fonda PIO iznosi 2,67 milijardi eura, što iznosi 64% BDP-a u 2020. godini.

6.11. Odnos broja zaposlenih, nezaposlenih, i korisnika prava iz Fonda PIO

Da bi penzioni sistem bio održiv, broj aktivnog stanovništva treba da bude veći 3 puta u odnosu na broj korisnika prava fonda PIO. Na kraju 2020. godine, odnos broja aktivnog stanovništva i broja korisnika prava iz Fonda PIO je iznosio 2,07. Dakle, na 129.230 korisnika prava fonda PIO, u Crnoj Gori treba da bude 387.690 aktivnog stanovništva. Poređenja radi, na kraju 2020. godine, u Crnoj Gori je bilo 267.100 aktivnog stanovništva. Shodno tome, da bi penzioni sistem bio održiv, u Crnoj Gori treba da bude još 120.590 ljudi.

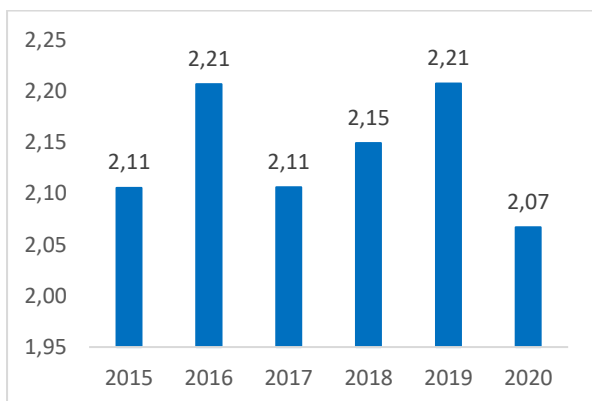
Tabela 12: Broj zaposlenih, nezaposlenih i broj korisnika prava fonda PIO, i odnos broja zaposlenih i broja nezaposlenih i korisnika prava fonda PIO

Godina	Broj aktivnog stanovništva (1)	Korisnici prava fonda PIO (2)	Nezaposleni (3)	Odnos A/(K+N) 1/(2+3)
2015	268.900	127.715	47.200	1,537
2016	272.500	123.492	48.300	1,586
2017	273.200	129.729	43.900	1,573
2018	279.900	130.240	42.500	1,620

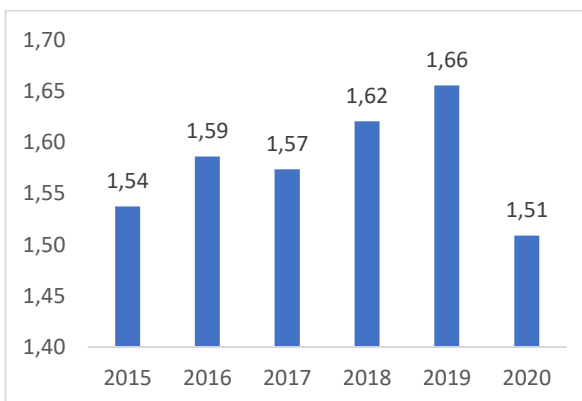
2019	287.300	130.149	43.400	1,655
2020	267.100	129.230	47.800	1,508

Izvor: Monstat (ARS) i PIO

Grafik 24: Odnos broja aktivnog stanovništva i broja korisnika prava fonda PIO

Grafik 25: Odnos broja aktivnog stanovništva i broja korisnika prava fonda PIO i nezaposlenih

Iz tabele se može konstatovati da je broj aktivnog stanovništva, koji je veći od broja zaposlenih jer metodološki uključuju veći opseg radno aktivnog stanovništva, nije dovoljan za dugoročno održiv penzioni sistem. Naime, da bi penzioni sistem bio održiv, broj aktivnog stanovništva mora biti 3 puta veći u odnosu na broj penzionera, što znači da na kraju 2020. godine, Crnoj Gori fali 120.000 aktivnog stanovništva.

6.12. Potreba za poreskom reformom za finansiranje ekonomskog oporavka

Poreskoj politici je potrebna reforma kako bi se finansirao oporavak i razvoj zemlje. Reforma mora pravovremeno tretirati širok spektar poreskih stopa, kako bi se novostvorena vrijednost oporezovala na fer i pravedan način. Potrebna je pažljiva primjena progresivne poreske stope, kao i analiza usvajanja globalne promjene poreske stope na dobit od 15%, koju je donijela G7. Posebno se treba sagledati pitanje oporezivanja nelegalno stečene imovine. Potrebno ojačati mehanizme inspekcije i kontrole. Nekoliko puta odlagana fiskalizacija je počela da daje efekat u ljetnjim mjesecima 2021. godine.

Poreski dugovi, koji su nastali u ranijem periodu, opterećujući su za državu. Poreski dug je 2015. godine dostigao vrijednost od 777 miliona eura, od čega je preko pola milijarde eura nenaplativi dug.

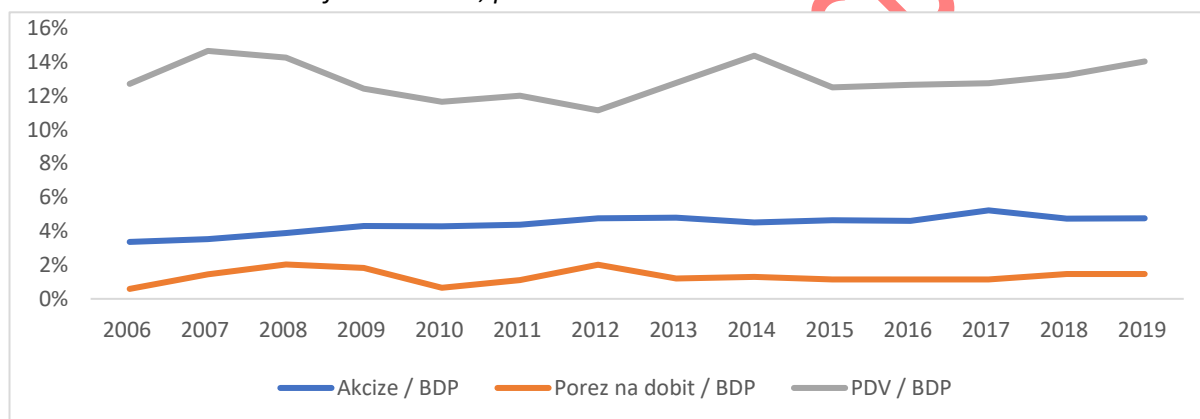
Indirektni cilj poreske reforme treba biti smanjenje nejednakosti u društvu kroz bolju distribuciju više naplaćenih poreskih prihoda na sve slojeve društva, sa posebnim akcentom na ugrožene kategorije. Poreska politika mora da se mijenja na način da se mora uskladiti sa sadašnjim stanjem ekonomskih i socijalnih odnosa, i to ne samo radi ravnomjernog rasporeda tereta oporavka na sve slojeve stanovništva, već i radi prenamjene tokova novca koji vode sve dubljem socijalnom raslojavanju u društvu.

Uprkos povećanju stopa PDV-a (16% na 21%), naplata PDV-a u odnosu na BDP je ostala gotovo nepromijenjena. To znači da, uprkos povećanju PDV od 25% (5% od 21%), njegov udio u BDP-u je isti, što implicira da su teret povećanja PDV-a najviše platili građani sa niskim i srednjim primanjima, dok je država propustila da naplati značajno veći PDV zbog postojanja sive ekonomije koja iznosi 30%.

Crna Gora ima jednu od najnižih stopa poreza na dobit koja iznosi 9%. Naplaćeni porez na dobit u odnosu na PDV je gotovo identičan 2007. i 2019. godine, što ukazuje da, uprkos značajno većoj privrednoj aktivnosti i povećanju PDV-a u tom periodu, kompanije koje posluju u Crnoj Gori nisu ostvarivale veće profite.

Uprkos konstatnom povećanju tokom godina, prihodi od akciza u odnosu na BDP, ostali su isti 2007 i 2019. godine. Ovo ukazuje da je za veliki dio akcizne robe izvršena evazija poreza.

Grafik 26: Akcize, porez na dobit i PDV u odnosu na BDP

6.13. Uvezena inflacija

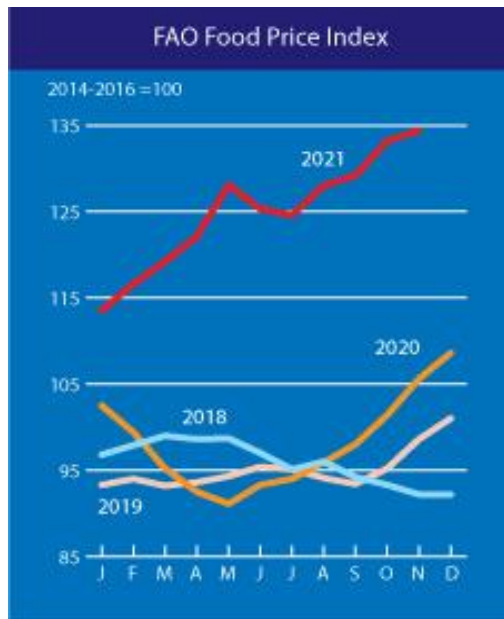
Zbog svoje strukture, crnogorska ekonomija je uvezno zavisna što podrazumijeva uvezenu inflaciju. Kako je inflacija u eurozoni dostigla rekordne nivoe³⁰ i iznosi 4,9%, ista se već prelila na Crnu Goru. Zbog limitiranih monetarnih alata, kao i uvozne zavisnosti koja je godinama forsirana, Vlada Crne Gore nema previše opcija niti alata za obuzdavanje uvezene inflacije.

Prema indeksu cijena hrane FAO³¹, isti je u novembru 2021. iznosio 134,4 u odnosu na novembar 2020. godine. Najviše su poskupile žitarice (41,5%), ulje (84,6%), mliječni proizvodi (25,5%), meso (9,08%) dok je šećer porastao 20,7%.

Slika 6: Indeks cijena hrane FAO

³⁰ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Inflation_in_the_euro_area

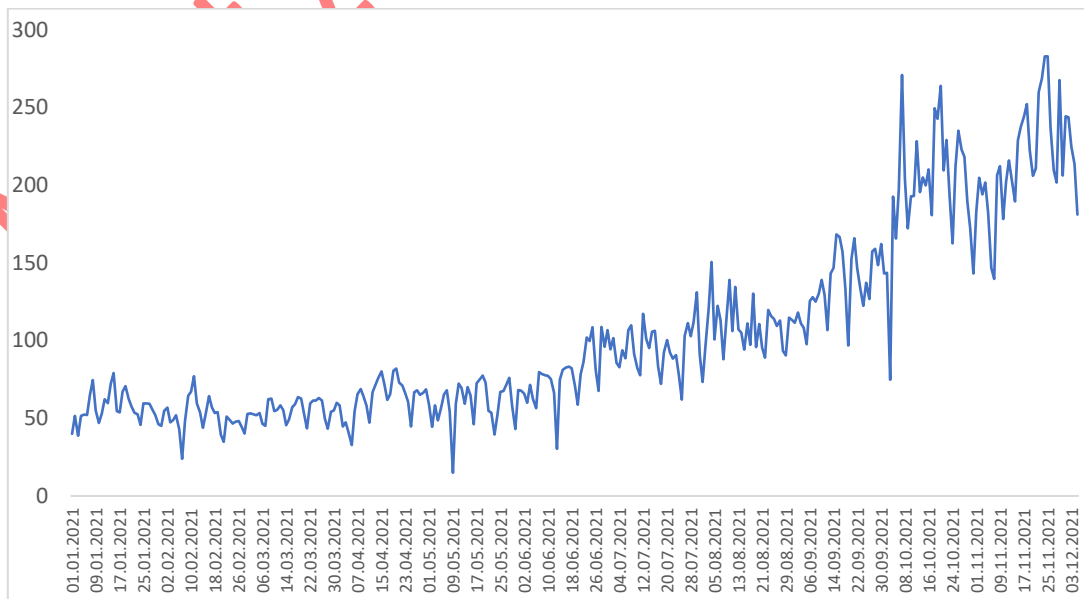
³¹ <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>

Izvor: Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija (FAO)

Cijena električne energije je u 2021. godini porasla nekoliko puta³². Obzirom da je rast cijena u Crnoj Gori električne energije za domaćinstva i male potrošače zakonski ograničen, pritisak povećanja električne energije na ostale proizvođačke kompanije biće izražen.

Grafik 27: Cijena električne energije u 2021. godini

³² <https://hupx.hu/en/market-data/dam/historical-data>

6.14. Regionalni dispariteti

Crna Gora ima ozbiljan problem sa regionalnim disparitetima i to u sjevernom regionu. Iz podataka o broju i poslovnim rezultatima privrednih društava koje su predale finansijske iskaze, zatim o broju zaposlenih, broju penzionera i broju nezaposlenih, može se konstatovati da je sjeverni region u značajnom zaostatku u odnosu na središnji i primorski region.

Podaci koji ukazuju na to su sljedeći:

- Odnos broja zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze i broja stanovnika je najnepovoljniji u odnosu na ostale regione;
- Odnos broja zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze i broja penzionera na sjevernom regionu je svega 0,7, što je dva i po puta nepovoljnije u odnosu na druge regione;
- Odnos broja zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze i broja penzionera i nezaposlenih lica na sjevernom regionu je svega 0,39, što je tri puta nepovoljnije u odnosu na druge regione;
- 2020. godine, u sjevernom regionu ima više nezaposlenih nego zaposlenih (2019. godine je taj odnos bio približno isti);
- Kompanije u primorskom regionu su u 2020. godini zabilježile gubitak od 433 miliona eura;
- Sjeverni region ima najmanji broj kompanija koje su predale finansijske iskaze.

Tabela 13: Odnos broja zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze i broja stanovnika po regionima

2020. godina	Broj stanovnika	Broj zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze ³³	%
Primorski	155.050	55.701	36%
Sjeverni	161.310	19.824	12%
Središnji	304.946	108.832	36%

Evidentno je da je odnos zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze i broj stanovnika najnepovoljniji u sjevernom regionu, 3 puta manji nego u primorskom i centralnom regionu.

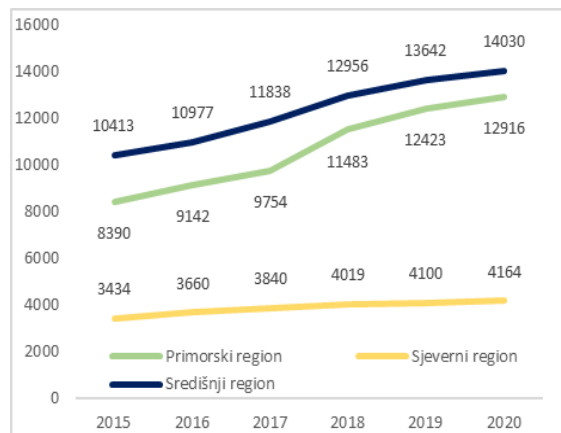
³³ Napomena: Podaci o broju zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze ne uključuje podatke o broju zaposlenih u javnom sektoru, i treba ga uzeti sa rezervom.

6.14.1. Broj privrednih društava po regionima

Broj privrednih društava od 2015. do 2019. godine je konstantno rastao. U primorskom regionu registrovano je 48%, u sjevernom regionu 19%, a u središnjem regionu 31%.

Covid kriza nije uticala na smanjenje ukupnog broja privrednih društava u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu, već je došlo do povećanja od 3%. Navedeno povećanje se vezuje za nastavak subvencija koje je Vlada omogućila.

Slika 7: Broj privrednih društava po regionima

6.14.2. Neto rezultat iz poslovanja po regionima

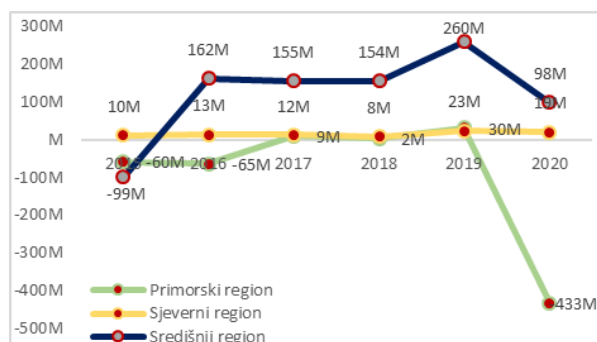
U 2019. godini od 30.165 privrednih subjekata 12.082 je imalo pozitivan neto rezultat (753.7 mil. EUR.)

U 2020. od 31.110 privrednih subjekata, 10.766 je imalo pozitivan neto rezultat (571.5 mil. EUR).

Tabela 14: Neto rezultat iz poslovanja po regionima

Region	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Primorski	-60M	-65M	9M	2M	30M	-433M
Sjeverni	10M	13M	12M	8M	23M	19M
Središnji	-99M	162M	155M	154M	260M	98M
Ukupno	-148M	111M	176M	164M	313M	-316M

Slika 8: Neto rezultat iz poslovanja po regionima

6.14.3. Poslovni prihod po regionima

Rast poslovnog prihoda u 2019. godini u odnosu na 2015. godinu po regionima:

- Primorski region 58%;
- Sjeverni region 26%;
- Središnji region 40%.

Tabela 15: Poslovni prihod po regionima

Region	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Primorski	1.419M	1.541M	1.785M	1.964M	2.243M	1.517M
Sjeverni	531M	541M	601M	625M	672M	626M
Središnji	5.071M	5.584M	6.367M	6.801M	7.082M	6.250M
Ukupno	7.021M	7.666M	8.754M	9.390M	9.997M	8.393M

Ukupan prihod u ovom periodu se povećao 42% (2.97 milijarde EUR), a jedinice lokalne samouprave u kojima su kompanije imale najveće povećanje poslovnog prihoda u 2019. u odnosu na 2015 su:

- Podgorica: 1.75 milijarde EUR (44%);
- Herceg Novi: 287.5 miliona EUR (139%);
- Budva: 185 miliona EUR (45%);
- Nikšić: 182 miliona EUR (23%);
- Tivat: 149 miliona EUR (75%);
- Bar: 96 miliona EUR (35%).

#Uticaj COVID19 krize

Pandemija je uticala na smanjenje ukupnog prihoda u iznosu od 1.6 milijardi EUR (-16 %), dok je po regionima procentualna promjena:

- Primorski region: 32.36%;
- Sjeverni region: 6.81%;
- Središnji region: 11.75%.

6.14.4. Broj zaposlenih po regionima

Broj zaposlenih od 2015. do 2019. godine procentualno je najbrže rastao u primorskom regionu (42%), a najsporije u sjevernom regionu (21%).

Učešće u ukupnom broju zaposlenih po regionima u 2019. godini:

- Primorski region 33%;
- Središnji region 57%;
- Sjeverni region 10%.

Od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini, 77% je raspoređeno u 5 opština: Podgorica (47%), Budva (11%), Herceg Novi (7%), Bar i Nikšić po 6%.

Tabela 16: Broj zaposlenih po regionima

Region	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Primorski	48,175	51,861	56,279	63,466	68,322	55,701
Sjeverni	16,422	17,355	17,972	18,891	19,822	19,824
Središnji	87,821	94,232	98,897	108,526	115,838	108,832
Ukupno	152,418	163,448	173,148	190,883	203,982	184,357

#Uticaj COVID-19 krize

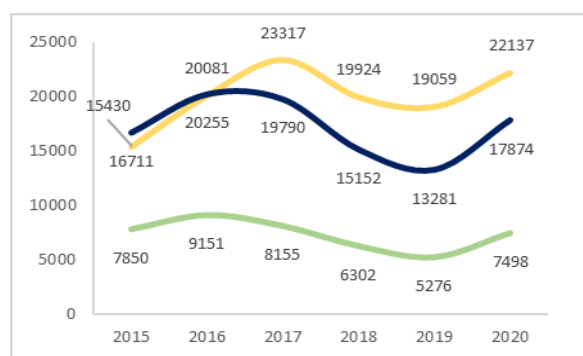
U sjevernom regionu nije došlo do promjene broja zaposlenih, dok je u primorskom regionu broj zaposlenih smanjen za 18.5%, a u središnjem za 6%.

Najveći pad broja zaposlenih u 2020. godini (19.625 zaposlenih) se odnosi na opštine: Podgorica (6.750), Budva (5.350), Kotor (1.970), Herceg Novi (1.920), Bar (1.440), Tivat (1.200).

6.14.5. Broj nezaposlenih po regionima

Broj nezaposlenih od 2015. do 2019. godine smanjio se u primorskom (33%) i središnjem (21%) regionu, dok se u sjevernom regionu broj nezaposlenih povećao 24%.

Slika 9: Broj nezaposlenih po regionima

Učešće u ukupnom broju nezaposlenih po regionima u 2019. godini:

- Primorski region 14%;
- Središnji region 35%;
- Sjeverni region 51%.

Od ukupnog broja nezaposlenih u 2019. godini, 57% je raspoređeno u 5 opština: Podgorica (18%), Berane (11.5%), Bijelo Polje (9.5%), Nikšić i Rožaje po 9%.

Tabela 17: Broj nezaposlenih po regionima

Region	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Primorski	7,850	9,151	8,155	6,302	5,276	7,498
Sjeverni	15,430	20,081	23,317	19,924	19,059	22,137
Središnji	16,711	20,255	19,790	15,152	13,281	17,874
Ukupno	39,991	49,487	51,262	41,378	37,616	47,509

Uticaj COVID-19 krize

Na kraju 2020. godine zabilježen je porast broja nezaposlenih u sva tri regiona:

- Primorski region (oko 2.200 osoba);
- Središnji region (oko 4.600 osoba);
- Sjeverni region (oko 3.100 osoba);

6.14.6. Broj penzionera po regionima

Procentualno učešće broja penzionera po regionima:

- Primorski region 25%;
- Središnji region 50%;
- Sjeverni region 25%;

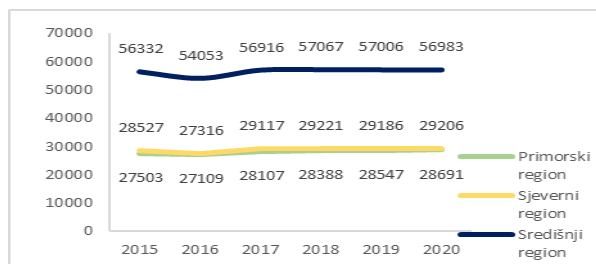
Od ukupnog broja penzionera, 68% se odnosi na 6 opština:

- Podgorica (28%), prosječna penzija 325 eura;
- Nikšić (14%), prosječna penzija 301 eura;
- Bar (7%), prosječna penzija 274 eura;
- Bijelo Polje (7%), prosječna penzija 225 eura;
- Herceg Novi (6%), prosječna penzija 308 eura;
- Pljevlja (6%), prosječna penzija 285 eura.

Tabela 18: Broj penzionera po regionima

Region	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Primorski	27,503	27,109	28,107	28,388	28,547	28,691
Sjeverni	28,527	27,316	29,117	29,221	29,186	29,206
Središnji	56,332	54,053	56,916	57,067	57,006	56,983
Ukupno	112,362	108,478	114,140	114,676	114,739	114,880

Slika 10: Broj penzionera po regionima

6.14.7. Realizacija Strategije regionalnog razvoja Crne Gore 2014-2020. godine

Prema nedavno usvojenom Završnom izvještaju o realizaciji strategije regionalnog razvoja Crne Gore za period 2014-2020. godine, regionalni dispariteti u Crnoj Gori nijesu otklonjeni; naprotiv, još više su izraženi.

Grafik 28: Struktura ulaganja po regionima

Od ukupno 3,72 milijarde eura ulaganja na nivou države, u sjeverni region je investirano 1,73 milijarde eura ili 46% ukupnih investicija. Uprkos ovolikim investicijama u sjeverni region, regionalni dispariteti su još više izraženi.

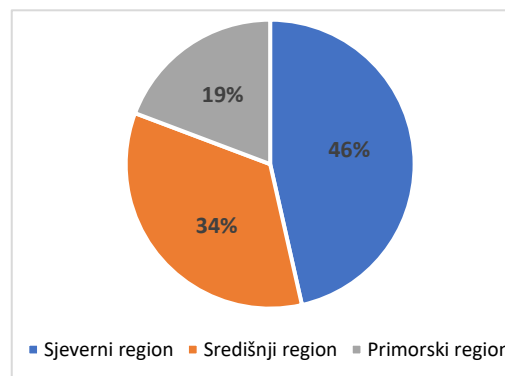

Tabela 19: Odnos planiranih i realizovanih ulaganja za period 2015-2020

	Sjeverni region	Središnji region	Primorski region	UKUPNO
Ukupno planirana ulaganja (eur)	2.487.827.333	1.190.995.399	1.023.668.865	4.702.491.596
Ukupno realizovana ulaganja (eur)	1.731.739.310	1.277.639.177	717.764.474	3.727.142.962
Stepen realizacije (finansijska sredstva) u %	70%	107%	70%	79%

Izvor: Završni izvještaj o realizaciji strategije regionalnog razvoja Crne Gore za period 2014-2020. godine

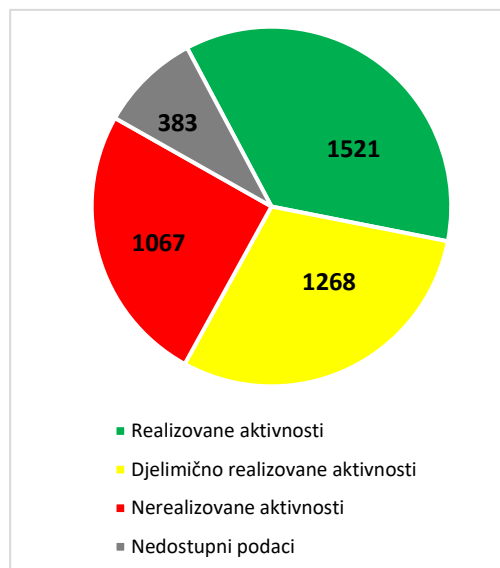
Tabela 20: Ulaganja prema pravcima razvoja po regionima za period 2015-2020

	Održivi rast	Pametan rast	Inkluzivan rast	UKUPNO
Sjeverni region	1,272,003,394	389,748,271	69,987,642	1,731,739,310
Središnji region	337,987,001	807,638,297	132,013,877	1,277,639,178
Primorski region	306,591,289	383,329,232	27,843,952	717,764,474
Crna Gora	1,916,581,685	1,580,715,803	229,845,475	3,727,142,962

Izvor: Završni izvještaj o realizaciji strategije regionalnog razvoja Crne Gore za period 2014-2020. godine

Grafik 29: Pregled realizacije planiranih aktivnosti

Prema dostupnim podacima u periodu od 2015. do 2020. godine predviđena je realizacija 4.239 aktivnosti, u okviru kojih su ubrojane i godišnje aktivnosti višegodišnjih projekata ili programa, sa ciljem postizanja ravnomjernijeg socio-ekonomskog razvoja svih jedinica lokalne samouprave i regiona. Od ukupnog broja planiranih aktivnosti, 36% aktivnosti je u potpunosti realizovano, oko 30% aktivnosti djelimično realizovano, dok 25% planiranih aktivnosti nije realizovano. Za 383 projekta ili 9% u trenutku sačinjavanja godišnjih izvještaja nijesu bili dostupni podaci o statusu realizacije.

U finansijskom smislu, potrošeno je 79% novca dok je realizacija aktivnosti slaba: realizovano je svega 30% aktivnosti dok je 36% aktivnosti djelimično realizovano.

Prema Završnom izvještaju o realizaciji Strategije regionalnog razvoja Crne Gore za period 2014-2020. godine, ocjene ostvarenosti napretka u cjelosti i prioritetnim oblastima su sljedeće:

- Strategija nije uspjela da odgovori na problem depopulacije, gdje je nastavljen trend smanjenja broja stanovnika sjevernog regiona;
- U periodu do pojave pandemije COVID19, koja je uticala na promjenu trendova, privreda je bilježila konstantan rast na šta ukazuju ključni indikatori (BDP, stopa rasta BDP-a, BDP per capita, BDP PPS u odnosu na EU);
- Strategija nije doprinijela smanjenju deficita tekućeg računa i deficita spoljnotrgovinske razmjene roba;
- Strategijom nijesu značajno smanjene razlike u stepenu razvijenosti jedinica lokalnih samouprava. Iako je između pojedinih JLS smanjena razlika u razvijenosti, i dalje su gotovo sve JLS Primorskog regiona značajno iznad prosjeka, izuzev Ulcinja. Osim pomenutih, Podgorica spada u grupu JLS iznad prosjeka, dok sve ostale opštine pripadaju grupi manje razvijenih opština;
- Crna Gora nije uspjela da unaprijedi konkurentnost na šta ukazuje pad na listi međunarodnih indeksa konkurentnosti Lakoće poslovanja (*Ease of Doing Business*) i Indeksa globalne konkurentnosti (*Global Competitiveness Index*). Na nivou jedinica lokalnih samouprava došlo je do smanjenja između nivoa konkurentnosti;
- Industrijska proizvodnja u periodu od 2013. do 2020. godine bilježila je oscilacije. Najveći uticaj na industrijsku proizvodnju u cjelini je imao sektor prerađivačke industrije. U odnosu na početak realizacije Strategije, ali i zadnju godinu realizacije zabilježen je pad obima proizvodnje, praćen smanjenjem broja zaposlenih u sektoru prerađivačke industrije;

- Intenzivan razvoj turizma bio je prisutan do pojave globalne pandemije COVID19. U posljednoj godini prije pojave COVID19, zabilježeni su rekordni prihodi od turizma (1,1 milijarde eura), broj posjeta (2,6 miliona) i ostvarenih noćenja (1,4 milijarde). Rast broja posjeta i noćenja ostvaren je u sva tri regiona. Uticaj COVID19 i mjere u cilju suzbijanja pandemije su imale najveći uticaj na ovaj sektor što je za posljedicu je imalo pad najznačajnijih parametara i to: prihoda od turizma za 86,1%; dolazaka turista za 83,2% i ostvarenih noćenja za 82,1%;
- U odnosu na početak realizacije Strategije aktivnosti su određenoj mjeri dale doprinos smanjenju stope nezaposlenosti sve do pojave pandemije COVID19 u 2020. godini, kada se vratila na nivo prije pet godina. Problem nezaposlenosti koji je posebno izražen u sjevernom regionu ostao je jedan od ključnih problema, na koji sprovedene mjere u cilju zapošljavanja nijesu dale adekvatan odgovor;
- U prethodnom periodu ostvaren je napredak u razvoj saobraćajne infrastrukture posmatran kroz razvoj mreže puteva;
- Proizvodnja energije izražena kroz indeks proizvodnje za sektor Snabdijevanje električnom energijom, gasom i parom ukazuje na značajne oscilacije od godine do godine. U posljednje dvije godine (2019. i 2020.) zabilježen je pad proizvodnje, dok je značajan rast zabilježen u 2013. i 2018. godini.
- Poljoprivreda kao jedan od ključnih razvojnih sektora ostvarila je rast u smislu proizvodnje izražene kroz BDV sektora Poljoprivrede, šumarstva i ribarstva, dok je prema zvaničnim administrativnih podacima broj zaposlenih u ovom sektoru u padu.

Alarmantan podatak je da je u sjevernom regionu na kraju 2020. godine registrovano skoro 20 hiljada zaposlenih, dok je broj nezaposlenih bio oko 22 hiljade, a broj penzionera skoro 30 hiljada (odnos broja zaposlenih i broja nezaposlenih i penzionera je 1:2,6). Odnos broja zaposlenih i broja nezaposlenih i penzionera u primorskom regionu je 1,54:1 a u središnjem regionu 1,45:1;

Iako je od 2015. do 2019. godine u sjeverni region uloženo oko 1.5 milijardi EUR, tokom ovog perioda nije bilo posebne promjene u poslovnoj aktivnosti. Najveći dio novca (1.1 milijarda EUR) je uložen u održivi rast (razvoj komunalne, javne i putne infrastrukture, održivo upravljanje i korišćenje prirodnih resursa, nisko karbonski razvoj, komunalna infrastruktura i zaštita životne sredine), dok je približno isti iznos (1.079 milijardi EUR) uložena kombinovano u središnji i primorski region kroz pametni rast.

U narednom periodu više pažnje treba posvetiti ulaganju u pametni rast sjevernog regiona (poboljšanje konkurentnosti, unapređenje uslova za razvoj usluga, proizvodnje i preduzetništva, primjena IKT).

Tabela 21: Usporedni prikaz indeksa razvijenosti JLS

JLS	Indeks razvijenosti 2007-2009	Stepen razvijenosti 2007-2009	Indeks razvijenosti 2010-2012	Stepen razvijenosti 2010-2012	Indeks razvijenosti 2013-2015	Stepen razvijenosti 2013-2015	Indeks razvijenosti 2016-2018	Stepen razvijenosti 2016-2018
Budva	362,40	1	331,73	1	253,85	1	157,01	1
Tivat	149,65	4	173,09	2	149,69	2	133,83	2
Podgorica	145,97	5	141,13	5	120,15	4	121,12	3
Kotor	201,91	2	143,21	4	132,93	3	118,91	4
Herceg Novi	164,99	3	160,17	3	118,14	5	115,53	5
Bar	91,99	6	133,86	6	106,76	6	100,53	6
Danilovgrad	89,78	7	100,94	8	94,78	8	94,97	7
Nikšić	88,93	8	95,03	9	85,51	9	93,54	8
Cetinje	73,07	11	74,95	12	78,91	10	91,19	9
Žabljak	81,95	10	77,51	10	77,03	11	89,98	10
Ulcinj	56,86	18	75,44	11	76,88	12	83,47	11
Plužine	49,83	19	131,30	7	105,69	7	82,35	12
Pljevlja	81,98	9	70,74	13	75,55	13	78,55	13
Kolašin	70,94	14	64,41	14	60,17	17	74,11	14
Mojkovac	72,89	12	63,38	15	62,21	15	73,48	15
Šavnik	45,97	20	49,40	17	49,55	20	66,47	16
Bijelo Polje	72,31	13	38,06	19	52,95	19	64,78	17
Berane	62,95	15	60,08	16	65,36	14	58,43	18
Tuzi	-	-	-	-	-	-	56,35	19
Rožaje	57,59	17	39,64	18	56,17	18	52,73	20
Plav	20,27	21	38,00	20	61,91	16	47,24	21
Andrijevica	57,78	16	37,92	21	44,78	21	41,60	23
Gusinje	-	-	-	-	40,19	22	43,96	22
Petnjica	-	-	-	-	30,70	23	28,13	24

Izvor: Ministarstvo ekonomskog razvoja

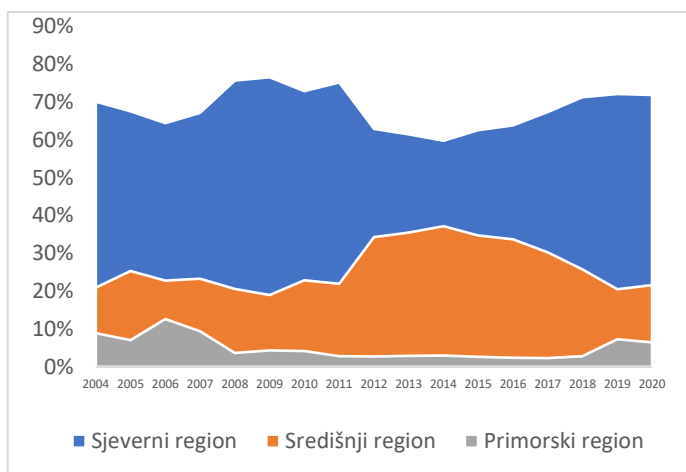
Posmatrano sa regionalnog aspekta može se primijetiti da su gotovo sve JLS primorskog regiona iznad prosjeka, izuzev Ulcinja, predstavljajući pet od šest razvijenih JLS. Osim pomenutih, Podgorica spada u grupu JLS iznad prosjeka. Sve ostale opštine pripadaju grupi manje razvijenih opština. Dodatno, rezultati indeksa razvijenosti pokazuju da su JLS sjevernog regiona najmanje razvijene.

Najznačajni izvor finansiranja za realizaciju Strategije regionalnog razvoja 2014-2020. godine predstavljali su krediti (47%), zatim Budžet (23%) i privatni kapital (20%). Budžeti jedinica lokalnih samouprava su činile 5% ulaganja, dok su sredstva EU fondova činila svega 3% uloženih sredstava za finansiranje regionalnog razvoja.

6.14.8. Egalizacioni fond

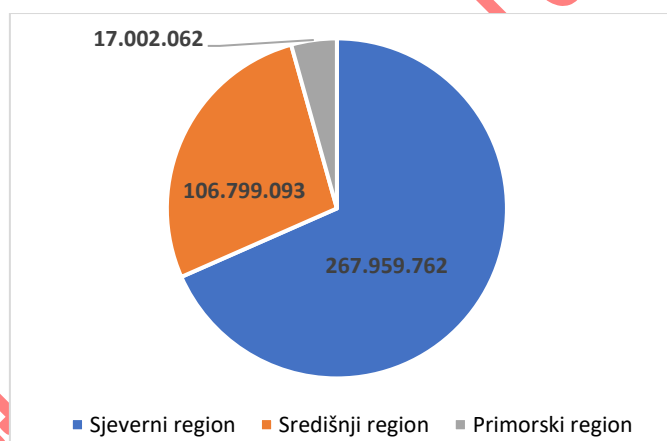
Grafik 30: Distribucija egalizacionog fonda po regionima (% , 2004 - 2020)

Iz egalizacionog fonda je u periodu 2004-2020. godine isplaćeno 391,8 miliona eura. Opštinama iz sjevernog regiona isplaćeno je 268 miliona eura ili 68% ukupnih sredstava, dok je opštinama iz središnjeg regiona isplaćeno 106,8 miliona eura ili 27% sredstava egalizacionog fonda. Opštini Ulcinj, koja je jedini korisnik Egalizacionog fonda iz primorskog regiona je isplaćeno 17 miliona eura ili 4% ukupnih sredstava.

Nema promjene u procentualnom korišćenju sredstava egalizacionog fonda u sjevernom regionu. Kada se posmatra distribucija isplata iz 2004. godine i uporedi sa isplatama u 2020. godini, opštine iz sjevernog regiona i dalje koriste najviše sredstava (70% ukupnih sredstava EF 2004. godine i 72% ukupnih sredstava EF 2020. godine).

Grafik 31: Isplate egalizacionog fonda po regionima (eur, 2004 - 2020)

Stopa rizika od siromaštva po regionima jasno ukazuje na regionalne disparitete u kvalitetu života. U periodu od 2013 – 2019 godine, sjeverni region ima nepromijenjenu i visoku stopu rizika od siromaštva (41,8% odnosno 41,2%). U odnosu na 2013. godinu, u 2019. godini se povećala stopa rizika od siromaštva u južnom regionu (17,8% odnosno 19,9%), dok se u centralnom regionu smanjila sa 18,7% na 16,6%.

Tabela 22: Stopa rizika od siromaštva, po regionima (2013-2019)

Pokazatelj	Region	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Stopa rizika od siromaštva %	Centralni	18,7	18,7	17,1	16,8	17,1	14,4	16,6
	Južni	17,8	16,2	18,4	19,8	19,6	23,2	19,9
	Sjeverni	41,8	39,4	41,4	39,5	37,9	40,0	41,2

Izvor: Monstat

6.14.9. Problematika podataka i metodologija za njihovu izradu

Poseban problem u kontekstu analize podataka je neusklađenost istih iz različitih izvora. Često se događa da podaci u strateškim i operativnim dokumentima nijesu identični, zbog čega se politike moguće ne zasnivaju na konzistentnim podacima. Podaci moraju biti jasni, sistematizovani i korišćeni u svim strateškim dokumentima na konzistentan način.

Veoma izražen problem je kvantifikovanje sive ekonomije u turizmu koji utiče na podatke iz platnog bilansa države. Trenutno se prihodi od turizma računaju na način da se na evidentirani broj noćenja dodaje 30%, koliko se procjenjuje da iznosi siva ekonomija u Crnoj Gori, nakon čega se taj broj množi sa prosječnom dnevnom potrošnjom. Obzirom na veliki značaj turizma za crnogorsku ekonomiju, ovaj problem se mora riješiti u što kraćem vremenom period kroz uvođenje satelitskih obračuna u turizmu.

Nacrt za javnu raspravu

7. Strane direktne investicije (SDI)

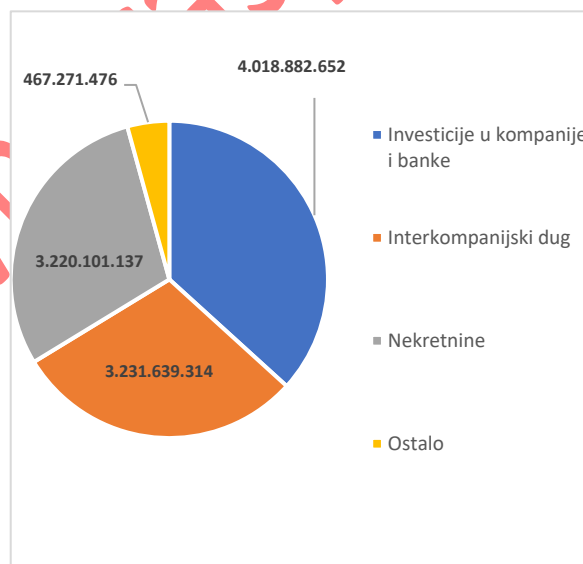
Crna Gora je snažno zavisna od eksternih izvora finansiranja, od kojih su veoma značajne strane direktne investicije. SDI ne treba posmatrati jednostrano, već iz nekoliko uglova, koji treba da daju širu sliku o njihovom uticaju na ekonomiju Crne Gore.

Od 2006. do 2020. godine, u Crnu Goru je stiglo 10,93 milijardi eura SDI. Značajan dio SDI je ušao u finansijski sektor (banke, osiguranja, lizing) i omogućio multiplikativne efekte crnogorske privrede. Veliki broj stranih investitora je kroz udruženja institucionalno uključen u razna tijela kojim se omogućava prisustvo u donošenju odluka i praćenju ukupnih ekonomskih tokova.

Imajući u vidu značaj stranih direktonih investicija i postojećih kredibilnih i institucionalnih investitora, Vlada Crne Gore je posvećena omogućavanju predvidljivog poslovnog ambijenta za nove investicije koje će generisati kvalitetna i dugoročno održiva radna mjesta.

Grafik 32: Struktura SDI (2006 - 2020)

Dio SDI se usmjerava u Crnu Goru u velikoj mjeri zbog tržišta na koje kompanije plasiraju svoje proizvode. Od 10 milijardi eura, neznatan iznos SDI je usmjeren u primarni i sekundarni sektor privrede. Da su SDI bile veće u primarne i sekundarne sektore, mogla bi se promijeniti crnogorska struktura izvoza, što bi pratilo povećanje izvoznih cijena proizvoda te bi bitno uticale na cjelokupnu strukturu privrede. Naravno, država je dužna da omogući infrastrukturu kako bi se privukle investicije u primarne i sekundarne sektore privrede, što je do sada uglavnom izostajalo.

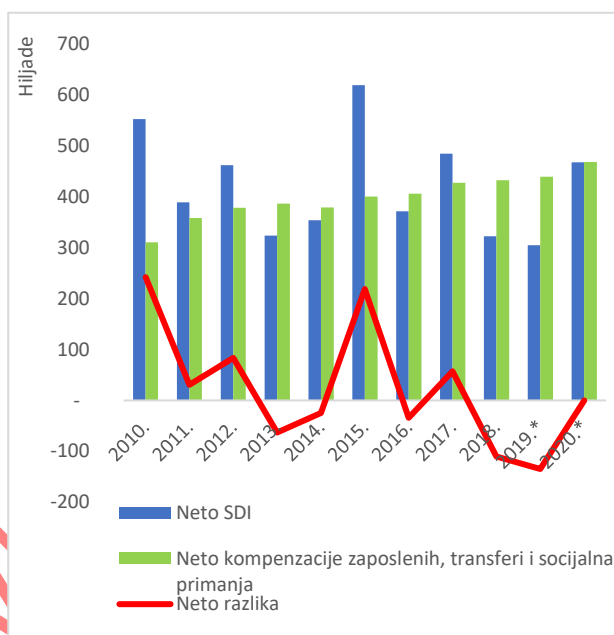
Određene SDI su plasirane u Crnu Goru zbog korišćenja prirodnih resursa često koje prate izdašne državne subvencije a koje mogu biti povezane sa mogućom korupcijom. U tom kontekstu, treba pogledati primjer vjetroelektrane Možura, koja je u vlasništvu strane kompanije i imala je višedecenijske garantovane otkupne cijene električne energije, koje su znatno iznad tržišnih u prvih 12 godina, dok se garantovani otkup nastavlja do kraja važenja koncesije (ukupno 30 godina).

U periodu 2006-2020. godine, crnogorski BDP se povećao za 2 milijarde eura, dok se javni dug povećao za 3,7 milijardi eura, uz mnogo brži trend uvećanja javnog duga od BDP-a. U navedenom periodu, priliv stranih direktonih investicija iznosi 10 milijardi eura, što jasno

pokazuje da određene SDI, koje su bile usmjerene mahom u nekretnine koje služe kao osnova za rentu tokom ljetnje turističke sezone i interkompanijski dug, iako nesumnjivo neophodne za Crnu Goru, nisu u punoj mjeri vršile funkciju katalizatora kvalitativnog razvoja Crne Gore. Stoga, fokus je potrebno dodatno usmjeriti na postojeće i nove strane investitore koji otvaraju nova radna mjesta, prenose know how i podižu kvalitet zaposlenih.

Grafik 33: Odnos neto SDI i neto ličnih priliva iz inostranstva

Važno je napomenuti i odnos SDI i neto kompenzacije zaposlenih, transfera i socijalnih primanja. Naime, u periodu od 2010-2020. godine, u Crnu Goru je neto priliv investicija iznosio 4,65 milijardi eura, dok je neto priliv kompenzacija zaposlenih, transferi i socijalna primanja (prilivi iz dijaspore) iznosio 4,38 milijardi eura, ili svega 265 miliona eura (6%) manje od neto priliva SDI. Ovo pokazuje da se iz inostranstva u Crnu Goru doznakama šalju ogromna sredstva koja su gotovo identična u odnosu na SDI.

Imajući u vidu navedeno, prilikom koncipiranja razvojnih politika i strateških pravaca razvoja, potrebno je pažljivo razmotriti sugestije stranih investitora kako bi kreirali predvidljivi poslovni ambijent koje će, pored postojećih sektora i investitora, privlačiti SDI u primarne i sekundarne sektore privrede, što je potrebno uvezati sa inoviranim pravcima razvoja uz veliku ulogu ekonomske diplomatije. Dodatno, posebno treba stvarati ambijent za strane investicije u sektor IKT, koji može u velikoj mjeri uticati na diverzifikaciji crnogorske ekonomije.

8. Poslovanje kompanija u Crnoj Gori

8.1. Poslovanje u 2020. godini³⁴

Godina koja je karakterisala pojava korona virusa ostavila je velike posljedice po crnogorsku ekonomiju:

- Prema podacima Uprave prihoda i carina, 31.110 kompanija predale su finansijske iskaze za 2020. godinu;
- Crnogorska privreda je u 2020. godini poslovala negativno; gubitak na nivou države je iznosio 317 miliona eura. Poređenja radi, u 2019. godini, crnogorska privreda je poslovala pozitivno; kumulativni profit je iznosio 313 miliona eura;
- Prihodi crnogorskih kompanija u 2020. godini iznosili su 8,35 milijardi eura, što je pad od 1,6 milijardi eura u odnosu na 2019. godinu;
- U Crnoj Gori je na kraju 2020. godine bilo zaposleno 184.357 ljudi, što je za skoro 20.000 ljudi manje nego na kraju 2019. godine;
- Broj nezaposlenih lica na kraju 2020. godine iznosio je 47.509, dok je broj korisnika prava iz Fonda PIO 129.230, ukupno 176.739.

Tabela 23: Broj zaposlenih, nezaposlenih i penzionera (2015-2019 i 2019-2020)

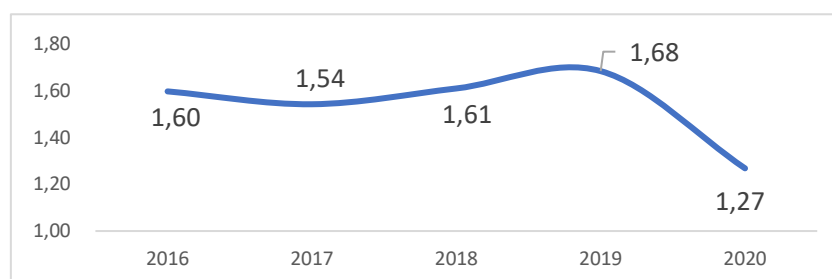
	Broj zaposlenih			Broj nezaposlenih			Broj penzionera		
	2015	2019	%	2015	2019	%	2015	2019	%
Ukupno (2015 - 2019)	152,418	203,982	+34%	39,991	37,616	-6%	112,362	114,739	+2%
Ukupno (2019 – 2020)	203,982	184,357	-10%	37,616	47,509	+26%	114,739	114,880	0%

Izvor: Uprava prihoda i carina i PIO

U 2020. godini, broj zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze je pao za 10%, dok je broj nezaposlenih porastao za 26% a broj penzionera se blago uvećao.

Kada se posmatra odnos realizovanog platnog prometa i prihoda kompanija u periodu 2016 – 2020. godine, jasno se uočava negativan uticaj korona virusa.

Grafik 34: Odnos realizovanog platnog prometa i prihoda kompanija (2016 – 2020. godine)

³⁴ Podaci za kompanije koje su predale finansijske iskaze

Tabela 24: Prikaz podataka po sektorima po regionu: poslovni prihodi, neto rezultat, broj zaposlenih, broj kompanija koje su predale finansijske iskaze

Sektor	Poslovni prihodi po regionima				Neto rezultat po regionima				Broj zaposlenih po regionima				Broj privrednih društava po regionima			
	Primorski	Sjeverni	Središnji	Ukupno	Primorski	Sjeverni	Središnji	Ukupno	Primorski	Sjeverni	Središnji	Ukupno	Primorski	Sjeverni	Središnji	Ukupno
ADMINISTRATIVNE I POMOĆNE USLUŽNE DJELATNOSTI	37,876,671	5,799,508	101,174,874	144,851,053	(15,391,747)	(9,514)	415,624	(14,985,637)	3,682	699	11,906	16,287	844	72	570	1,486
DJELATNOST DOMAĆINSTVA KAO POSLODAVCA, DJELATNOST DOMAĆINSTAVA KOJA PROIZVODE ROBU I USLUGE ZA SOPSTVENE POTREBE	-	-	-	-	(1,332)	-	-	(1,332)	-	-	-	-	1	-	-	1
DJELATNOST EKSTERITORIJALNIH ORGANIZACIJA I TUJELA	-	-	1,228	1,228	-	-	(142,134)	(142,134)	-	-	2	2	-	-	2	2
DRŽAVNA UPRAVA I ODBRANA I OBAVEZNO SOCIJALNO OSIGURANJE	33,937	60,979	5,034,779	5,129,695	260	17,817	711,125	729,202	-	4	136	140	1	2	10	13
FINANSIJSKE DJELATNOSTI I DJELATNOST OSIGURANJA	1,704,484	-	33,016,272	34,720,756	(28,667)	-	(5,069,320)	(5,097,987)	55	7	4,137	4,199	27	1	120	148
GRAĐEVINARSTVO	351,585,211	38,209,545	753,796,830	1,143,591,586	(62,228,294)	2,574,962	(27,022,415)	(86,675,747)	7,702	1,229	11,834	20,765	1,542	268	1,323	3,133
INFORMISANJE I KOMUNIKACIJE	15,061,387	1,740,846	355,835,720	372,637,953	1,276,989	(79,285)	26,265,320	27,463,024	1,008	206	5,585	6,799	467	56	581	1,104
OBRAZOVANJE	8,427,614	1,245,254	14,339,186	24,012,054	489,048	(311,200)	655,793	833,641	588	347	1,269	2,204	82	34	146	262
OSTALE USLUŽNE DJELATNOSTI	11,475,571	7,739,639	45,895,258	65,110,468	(1,175,497)	(98,962)	(681,923)	(1,956,382)	1,257	661	2,422	4,340	894	566	1,468	2,928
POLIOPRIVREDA, ŠUMARSTVO I RIBARSTVO	13,280,360	14,916,545	37,761,953	65,958,858	(683,301)	(460,399)	(18,872,241)	(20,015,941)	275	479	1,372	2,126	99	114	139	352
POSLOVANJE NEKRETNINAMA	32,586,440	1,859,572	27,708,809	62,154,821	(241,407,946)	(51,536)	(28,705,639)	(270,165,121)	1,375	86	599	2,060	742	15	355	1,112
PRERADIVAČKA INDUSTRIJA	118,484,322	182,080,276	585,458,801	886,023,399	2,251,550	2,355,956	29,870,737	34,478,243	2,829	4,581	6,808	14,218	595	590	943	2,128
SAOBRATAJ I SKLADIŠTENJE	118,365,224	27,237,846	277,154,564	422,757,634	(3,964,089)	391,194	2,622,051	(950,844)	3,869	1,083	7,131	12,083	555	252	627	1,434
SNABDIJEVANJE ELEKTRIČNOM ENERGIJOM, GASOM, PAROM I KLIMATIZACIJA	2,771,390	5,504,174	500,779,409	509,054,973	(289,076)	502,581	32,993,746	33,207,251	25	102	2,929	3,056	11	20	44	75
SNABDIJEVANJE VODOM, UPRAVLJANJE OTPADNIM VODAMA, KONTROLISANJE PROCESA UKLANJANJA OTPADA I SLIČNE AKTIVNOSTI	47,837,138	14,174,549	64,986,966	126,998,653	(2,711,221)	(216,341)	(230,042)	(3,157,604)	1,972	1,388	2,174	5,534	32	27	46	105
STRUČNE, NAUČNE I TEHNIČKE DJELATNOSTI	77,112,990	13,811,784	298,513,247	389,438,021	4,716,770	1,528,856	38,005,081	44,250,707	4,163	820	7,317	12,300	2,013	330	2,324	4,667
TRGOVINA NA VELIKO I TRGOVINA NA MALO I POPRAVKA MOTORNIH VOZILA I MOTOCIKALA	444,064,546	221,170,802	2,888,770,958	3,554,006,306	(6,296,907)	3,915,380	74,170,512	71,788,985	10,078	4,446	30,389	44,913	2,623	1,019	3,518	7,160
UMJETNOST, ZABAVA I REKREACIJA	52,367,912	4,392,558	105,401,381	162,161,851	(9,417,564)	(1,437,797)	4,654,335	(6,201,026)	1,903	397	3,633	5,933	299	149	408	856
USLUGE SMJEŠTAJA I ISHRANE	154,012,825	14,200,647	97,880,650	266,094,122	(93,713,336)	(2,450,870)	(27,317,640)	(123,481,846)	13,166	1,841	7,078	22,085	1,886	517	1,087	3,490
VAĐENJE RUDA I KAMENA	16,046,465	68,914,160	19,196,275	104,156,900	1,844,710	12,894,561	(6,976,820)	7,762,451	250	1,161	453	1,864	15	14	47	76
ZDRAVSTVENA I SOCIJALNA ZAŠTITA	14,065,745	2,957,562	37,088,849	54,112,156	(6,363,554)	220,010	2,723,236	(3,420,308)	1,500	284	1,654	3,438	182	116	268	566
NEMA UNESENU ŠIFRU	134,441	18,902	91,792	245,135	(7,467)	(8,990)	69,406	52,949	4	3	4	11	6	2	4	12
Ukupno	1,517,294,673	626,035,148	6,249,887,801	8,393,217,622	(433,100,671)	19,276,423	98,138,792	(315,685,456)	55,701	19,824	108,832	184,357	12,916	4,164	14,030	31,110

Izvor: Autorska obrada podataka Uprave prihoda i carina

8.2. Analiza finansijskih iskaza crnogorskih kompanija 2015 – 2020. godine

Analizom podataka Uprave prihoda i carina i mjesečnih izvještaja Zavoda za zapošljavanje za period 2015-2019. godine, uočeni su sljedeći trendovi:

- Broj privrednih društava od 2015. do 2019. godine je konstantno rastao
- U primorskom regionu imamo 48% ukupnog broja kompanija, sjevernom 19% dok u središnjem regionu imamo 31% registrovanih kompanija;
- Svi sektori djelatnosti su zabilježili rast poslovnog prihoda iz poslovanja u 2019. godini u odnosu na 2015, osim sektora L - Poslovanje nekretninama, koji ima smanjenje poslovne aktivnosti iz godine u godinu (25% manji prihod u 2019. nego u 2015.), dok za isti period sektor F - Građevinarstvo ima povećanje od 105%;
- Poslovni prihodi sektora G - Trgovina na veliko i malo (42,34%) i F – Građevinarstvo (13,63%) zajedno čine 56% ukupnih prihoda;
- Sektor C - Prerađivačka industrija je treći najveći sektor sa prihodima od oko 900 miliona EUR (10.56%);
- U 2019. godini, 40% privrednih subjekata je raspoređeno u ova tri sektora i zapošljavala je 41% ukupnog broja zaposlenih (oko 84.000);
- Ukupan poslovni prihod u ovom periodu je porastao 42% (2.97 milijardi EUR), a opštine koje su imale najveće povećanje poslovnog prihoda u 2019. u odnosu na 2015, su:
 - Podgorica - 1.75 milijarde EUR (44%);
 - Herceg Novi – 287.5 miliona EUR (139%);
 - Budva- 185 miliona EUR (45%);
 - Nikšić- 182 miliona EUR (23%);
 - Tivat- 149 miliona EUR (75%);
 - Bar- 96 miliona EUR (35%).
- 77% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini je raspoređeno u 5 opština: Podgorica (47%), Budva (11%), Herceg Novi (7%), Bar i Nikšić po 6%;
- Broj zaposlenih od 2015. do 2019. godine procentualno je najbrže rastao u primorskom regionu (42%), a najsporije u sjevernom regionu (21%);
- Središnji region zapošljava najveći broj zaposlenih (57%), primorski 33%, sjeverni samo 10%;
- Privredni subjekti registrovani u opštini Budva zapošljavaju najveći broj zaposlenih primorskog regiona (33%), a u opštini Ulcinj svega 7%;
- Opština Bar ima najveći broj nezaposlenih u odnosu na ukupan broj u primorskom regionu (33%), a opština Ulcinj 22%. U opštini Bar je i najveći broj penzionera u odnosu na ukupan broj u primorskom regionu (26%), a u Herceg Novom 24%;
- Opštine Bijelo Polje, Pljevlja, Berane i Rožaje zapošljavaju 82% od ukupnog broja zaposlenih u sjevernom regionu;
- Oko 17.200 (78%) nezaposlenih u sjevernom regionu je u opštinama Berane (21%), Bijelo Polje (18%), Rožaje (17%), Pljevlja (12%), Plav (9%). 75% od ukupnog broja penzionera u sjevernom regionu je u opštinama Bijelo Polje (26%), Pljevlja (23%), Berane (17%), Rožaje (9%);

#Uticaj COVID-19 krize

- Covid kriza nije uticala na smanjenje ukupnog broja privrednih subjekata u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu, već je došlo do povećanja od 3%. Može se pretpostaviti da je povećanje broj kompanija usljed korišćenja subvencija koje odobrava država;
 - Pandemija je uticala na smanjenje poslovnog prihoda u iznosu od 1.62 milijarde EUR (-16%), dok je po regionima promjena: Središnji region -12%, Primorski region -32%, Sjeverni region -7%;
 - Smanjena poslovna aktivnost u primorskom regionu je uticala na smanjenje prihoda u iznosu od 725.75 mil. EUR, od čega se polovina odnosi na turizam, dok je u središnjem regionu smanjenje bilo u iznosu od 833 mil EUR, a u sjevernom regionu smanjenje u iznosu od 45.7 mil. EUR;
 - Sektori djelatnosti koji su pretrpjeli najveći pad poslovnog prihoda: Trgovina na veliko i malo (-15%): oko 610 miliona EUR, Usluge smještaja i hrane (-55%): oko 325 miliona EUR, Građevinarstvo (-18%): oko 256 miliona EUR, Saobraćaj i skladištenje (-26%): oko 147 miliona EUR, Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti (-42%): oko 103 miliona EUR;
 - Šifre djelatnosti koje su direktno povezane sa turizmom, a koje su u 2020. godini pretrpjele smanjenje poslovnog prihoda od 60% (oko 370 miliona EUR):
 - 5510 Hoteli i sličan smještaj – smanjenje oko 220 miliona EUR (-62%);
 - 5610 Djelatnosti restorana i pokretnih ugost. objekta - smanjenje oko 73.3 miliona EUR (-46%);
 - 7911 Djelatnost putničkih agencija - smanjenje oko 57.3 miliona EUR (-68%);
 - 7912 Djelatnost tur-operatora - smanjenje oko 19.1 miliona EUR (-84%).
- Broj zaposlenih u ovim djelatnostima je smanjen 32% (oko 9.000 zaposlenih);
- Svaki treći privredni subjekt u Crnoj Gori ima pozitivan neto rezultat. U 2020. godini pozitivan neto rezultat su ostvarili sektori: Sektor B - Vađenje ruda i kamena, Sektor C - Prerađivačka industrija, Sektor J - Informisanje i komunikacije, Sektor D - Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija i Sektor G - Trgovina na veliko i trgovina na malo i popravka motornih vozila i motocikala;
 - Tri sektora koja su imala negativan neto rezultat u 2020. godini u iznosu od 480 miliona EUR su: Sektor L - Poslovanje nekretninama (-270 mil. EUR), Sektor I - Usluge smještaja i hrane (-124 mil. EUR) i Sektor F - Građevinarstvo (-87 mil. EUR);
 - Najveće smanjenje broja zaposlenih se odnosilo na sektore: Sektor I - Usluge smještaja i hrane, Sektor N - Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti, Sektor G - Trgovina na veliko i malo i Sektor H - Saobraćaj i skladištenje (oko 20 hiljada zaposlenih);
 - U sjevernom regionu nije došlo do promjene broja zaposlenih, dok je u primorskom regionu broj zaposlenih smanjen za 18%, a u središnjem za 7%;
 - Najveće smanjenje broja zaposlenih odnosi se na Podgoricu (oko 7.500) i Budvu (oko 5.500);
 - Na kraju 2020. godine zabilježen je porast broja nezaposlenih u sva tri regiona - Primorski region (oko 2.200 osoba), Sjeverni region (oko 3.100 osoba), Središnji region (oko 4.600 osoba).

8.3. Analiza sektora crnogorske privrede sa rastom prihoda

Prema podacima Strategije razvoja malih i srednjih preduzeća 2018-2022. godine³⁵, učešće prometa mikro, malih i srednjih preduzeća (MMSP) u ukupnoj vrijednosti 2016. godine bilo je 77,2%, a bruto dodate vrijednosti 70,5%. U ukupnim investicijama u osnovna sredstva, koje su iznosile 652,8 mil. € 2016. godine, učešće MMSP je bilo oko 56,7% ili 370,2 mil. €. U periodu 2011-2017, mala i srednja preduzeća dala su doprinos u povećanju broja zaposlenih, o čemu govori i podatak o učešću zaposlenih u MMSP u ukupnoj zaposlenosti od 75,6% i u ukupnom izvozu od 75,2%.

Prilikom definisanja sektora privrede koji mogu doprinijeti oporavku crnogorske ekonomije, analizirani su podaci o rastu poslovnih prihoda preko 5% u periodu 2015 – 2020. godina.

Tabela 25: Šifre djelatnosti sa rastom prihoda preko 5% u poslednjih 5 godina

Djelatnost / poslovni prihod po godinama (milioni eura)	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Proizvodnja farmaceutskih preparata	9	14	17	23	24	26
Postavljanje električnih instalacija	43	47	53	68	79	100
Trgovina na veliko farmaceutskim proizvodima	108	115	131	147	160	199
Trg. na malo medicinskim i ortopedskim pomagalicama	6	6	7	8	9	10
Trg. na malo cvijećem, sadnicama, sjem., đubrivima	5	6	6	7	8	10
Kompjutersko programiranje	22	24	25	32	38	44
Pravni poslovi	7	13	14	21	27	29
Specijalistička medicinska praksa	6	6	8	10	11	12

Izvor: autorska obrada podataka Uprave prihoda i carina

Pregledom šifri djelatnosti koje su imale godišnji rast prihoda od preko 5% u poslednjih 5 godina, jasno se uočava koliki je zapravo strukturni problem crnogorske ekonomije. Najveće prihode ima trgovina na veliko farmaceutskim proizvodima i postavljanje električnih instalacija. Ovo su grane privrede koje uvoze proizvode, što ukazuje da će promjena crnogorske ekonomije trajati duži vremenski period.

Tabela 26: Šifre djelatnosti koje su imale rast poslovnog prihoda u 2020. preko 5%

Djelatnost	Rast	Prihod (milioni eura)
Trgovina na veliko farmaceutskim proizvodima	25%	199
Proizvodnja svježeg betona	24%	141
Izgradnja puteva i autoputeva	8%	112
Postavljanje električnih instalacija	28%	100
Proizvodnja aluminijuma	10%	79

³⁵ <https://www.gov.me/dokumenta/d3f71b72-fa31-4d94-80dd-18ce93096226>

Prenos električne energije	60%	62
Trg. na vel. kompjut., komp.opremom i softverima	6%	51
Kompjutersko programiranje	16%	44
Pravni poslovi	7%	29
Proizvodnja i emitovanje televizijskog programa	9%	26
Trgovina na veliko otpacima i ostacima	493%	26
Proizvodnja farmaceutskih preparata	7%	26
Razrada građevinskih projekata	6%	23
Livenje lakih metala	19%	23
Vađ. građ. i ukr. kamena, kreč., s. gipsa, krede i	7%	21
Ostale usluge informacione tehnologije	30%	19
Pomorski i priobalni prevoz tereta	1.407%	19
Manipulacija teretom	11%	18
Ostala zdravstvena zaštita	66%	15
Specijalistička medicinska praksa	13%	12
Povjerenički fondovi (trastovi), invest. fondovi	29%	12
Proizvodnja žičanih proizvoda, lanaca i opruga	181%	12
Proizvodnja ostalih prehrambenih proizvoda	7%	11
Trg. na malo medicinskim i ortopedskim pomagalima	15%	10

Izvor: autorska obrada podataka Uprave prihoda i carina

Iz navedene tabele o rastu u 2020. godini, uprkos pandemiji, jasno se uočava potencijal crnogorske ekonomije. U ovom smjeru će biti dizajnirane razvojne politike.

Nacrt za javnu raspravu

9. Infrastrukturni projekti

Izgradnja infrastrukture je od ključnog značaja za ekonomski rast, povećanje produktivnosti i konkurentnosti domaće privrede. Infrastruktura pomaže boljem povezivanju ljudi i kompanija sa tržištem, čime se formira temelj za pojačanu ekonomsku aktivnost. Dobro razvijene transportne mreže omogućavaju preduzećima da povećavaju obim poslovanja, što direktno dovodi do veće zaposlenosti domaće radne snage. Ulaganje u infrastrukturu podstiče dugoročno poboljšanje produktivnosti i stimulira ekonomsku aktivnost.

Privatni sektor ima veliku ulogu zajedno sa javnim sektorom u povećanju investicija i unapređivanju ekonomskog položaja u zemlji. Jačanje infrastrukturnih investicija u svim djelovima zemlje pomoći će da se ljudi povežu širom Crne Gore, i pomognu oblastima da se izjednače.

Platforma ekonomskog oporavka zasniva se na infrastrukturnim ulaganjima koji će dovesti do povećanja ekonomskog rasta i produktivnosti na cijeloj teritoriji Crne Gore, sa posebnim akcentom na sjeveri region. Podrška države privatnim investicijama će biti zasnovana na jasnim i transparentnim planovima razvoja države, kako bi se privatni sektor ohrabrio za ulaganja.

9.1. Stagnacija infrastrukturnih projekata sa jedinstvene liste prioritetnih projekata

Prema podacima za 2019. godinu, na listi infrastrukturnih projekata se nalazi 108 projekata i potprojekata, ukupne vrijednosti 5.278.137.277 eura.

Tabela 27: Infrastrukturni projekti

Javna politika	Iznos	Broj
Demokratija i dobro upravljanje	37.907.101	9
Pravda i pravosuđe	16.978.789	5
Unutrašnji poslovi	20.928.312	4
Ekonomski razvoj i životna sredina	332.705.969	47
Industrijska politika i proizvodnja	1.138.600	1
Životna sredina i klimatske promjene	331.567.369	46
Nauka, obrazovanje, kultura, mladi i sport	292.483.278	20
Kultura	25.724.928	9
Nauka	200.000.000	2
Obrazovanje	61.298.350	7
Sport	5.460.000	2
Saobraćajna, energetska i informaciona infrastruktura	4.599.292.547	26
Energetika	1.178.439.969	11
IKT	32.950.000	3
Saobraćaj	3.387.902.578	12
Zapošljavanje, socijalna politika i zdravstvo	15.748.383	6
Zdravlje	15.748.383	6
Ukupno	5.278.137.277	108

Izvor: Autorska obrada podataka JLPP

Dosadašnje izvršavanje infrastrukturnih projekata je loše. U izvještajima „Jedinstvene liste prioriternih infrastrukturnih projekata“ 2015-2019. godine, za koju se vršila analiza zrelosti projekata shodno Metodologiji (izuzimajući 2016. godinu za koju nisu dostavljeni podaci) utvrđeno je sljedeće:

- Ukupan broj projekata i podprojekata evidentiran u sve 4 godine je 108, među kojima se nalaze i projekti sa većim brojem segmenata (17 projekata ima 76 segmenata);
- Ukupna vrijednost svih projekata:
 - 2017. godina iznosi 5.032.156.894 €;
 - 2018. godina iznosi 5.245.187.277 €;
 - 2019. godina iznosi 5.278.137.277 €;
- **U periodu od 2017. godine do 2019. godine nije evidentiran ni jedan projekat koji je poboljšao zrelost/ocjenu;**
- Važno je istaći velike projekte u kojima se **uopšte** nisu desile promjene u periodu od 2015-2019. godine:
 - Hidroelektrana Morača (2c)³⁶;
 - Hidroelektrana Komarnica (2c);
 - Rekonstrukcija i modernizacija želj. pruge Bar - Vrbnica (granica sa Srbijom) - više segmenata;
 - Primorska varijanta JJA - Brza saobraćajnica duž crnogorskog primorja (više segmenata);
 - Autoput Bar - Boljare, dionica Mateševo - Andrijevića (2b);
 - Autoput Bar - Boljare, dionica Smokovac - Tološi - Farmaci (obilaznica oko Podgorice) (2b);
 - Autoput Bar - Boljare, dionica Andrijevića – Boljare (2b);
 - Autoput Bar – Boljare, dionica Đurmani – Farmaci (2b);
 - Međunarodni institut za održive tehnologije na prostoru Jugoistočne Evrope (2c)³⁷;
- U periodu od 2015. godine do 2017. godine su se desile najveće i jedine promjene i to na ukupno 20 projekata koji su promijenili Zrelost/ocjenu shodno Metodologiji;
- Od ukupnog broja projekata u svim godinama, projekti koji se evidentiraju kao završeni su:
 - projekat Energetska efikasnost u Crnoj Gori – MEEP (2009 - 2014);
 - projekat Program energetske efikasnosti u javnim zgradama – EEPB (2012-2015).

9.2. Detaljni podaci

Jedinstvena lista infrastrukturnih projekata za period od 2015-2019. godine obuhvata 6 sektora:

- Sektor energetike – 11 projekata;
- Sektor saobraćaja – 12 projekata;

³⁶ Prelazak u 1a uz ispunjavanje uslova

³⁷ 2018 - 2019

- Sektor zaštite životne sredine – 47 projekata i potprojekata;
- Sektor društvene djelatnosti – 20 projekata;
- Sektor ostala infrastruktura - 16 projekata ;
- Sektor digitalna infrastruktura – 3 projekta.

Broj projekata sa promjenama:

- Broj projekata u kojima se nisu desile promjene od 2015-2019 godine: 27;
- Broj projekata u kojima su se desile promjene: 18 (20 sa segmentima);
 - Broj projekata koji su se promijenili na bolje: (17 u segmentima);
 - Broj projekata koji su se promijenili na gore: (3 u segmentima);
- Projekti koji postoje samo u 2015. godini: 17;
- Projekti kojih nema u 2015. godini, a ima u ostalim godinama: 44;
- Projekti koji se nalaze samo u 2019. godini: 3 (nemaju ocjenu zrelosti).

Izuzetno je teško pratiti listu, obzirom da postoji promjena u projektima kroz godine koje se odnose na razradu po segmentima dok su u početku bili predstavljeni kao jedan projekat i segment.

9.3. Pregled promjena zrelosti projekata u svim godinama

U periodu 2015-2017. godine, ukupno 7 projekata su imali bolju spremnost i prešli su iz ocjene 2 u ocjenu 1a . **Nakon 2017, nijedan projekat nema bolju zrelost/ocjenu.** Nijedan projekat od 2015-2019. godine nije prešao iz kategorije 2 u kategoriju 1a.

Pregled po promjenama je sljedeći:

- 1 projekat - iz 2a u 1a:
 - Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda + prikupljanje otpadnih voda faza I, Podgorica;
- 3 projekta – iz 2b u 1b:
 - Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda (PPOV) - I faza, Bijelo Polje;
 - Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda (PPOV) - I faza + vodosnadbijevanje I faza, Cetinje;
 - Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i kanalizacione mreže - Plav;
- 1 projekat – iz 2c u 1b:
 - Izgradnja sistema za prečišćavanje otpadnih voda u opštini Rožaje)
- 1 projekat – iz 2c u 2c/1a:³⁸
 - Hidroelektrana Morača);
- 1 projekat – 2a u 1b:
 - Unapređenje efikasnosti sudova: 1) Rekonstrukcija i adaptacija sudova: Viši sud Bijelo Polje, Osnovni sud Podgorica, Osnovni sud Nikšić, uz prilagođavanje navedenih objekata za pristup sudovima licima sa invaliditetom);

³⁸ Uz ispunjavanje uslova

- Promjene projekata koje su se desile u ocjeni 2: ukupno 13:
 - 1 projekat - iz 2a u 2b – (Sanacija klizišta Biogradske rijeke i rješavanje hidroloških problema u slivu Biogradskog jezera i Biogradske rijeke);
 - 2 projekta - iz 2b u 2c:
 - (Unaprijeđenje kvaliteta napajanja turističkih regija Projekat se sastoji od sledećih segmenata: 6) Rekonstrukcija dalekovoda 110kV Lastva - Tivat;
 - Izgradnja Zatvora Bijelo Polje);
 - 1 projekat iz 2b u 2a:
 - Unaprijeđenje kvaliteta napajanja turističkih regija Projekat se sastoji od sledećih segmenata: 4) Izgradnja TS 110/35kV Žabljak;
 - 4 projekta iz 2c u 2a:
 - (Reciklažno dvorište / transfer stanice u Plužinama; Unaprijeđenje efikasnosti sudova: 3);
 - Unapređenje efikasnosti kroz implementaciju " pristupa u jednom koraku" ("one-stop-shops");
 - Tretiranje otpadnih medicinskih voda u Kliničkom centru Crne Gore;
 - Rekonstrukcija prostora za obezbjeđenje uslova za funkcionisanje regionalnog Instituta za tropske bolesti);
 - 5 projekata - iz 2c u 2b:
 - Jadransko Jonski Gasovod;
 - Unaprijeđenje kvaliteta napajanja turističkih regija Projekat se sastoji od sledećih segmenata: 9) Izgradnja dalekovoda 110kV Virpazar –Ulcinj;
 - Izgradnja transfer stanice u Pljevljima;
 - Regulacija korita rijeke Lim, Berane;
 - Osnovno obrazovanje: 5) Izgradnja novog objekta - Dječiji vrtić i jaslice, Bijelo Polje).

9.4. Kapitalni projekti koji se realizuju

Prema podacima Ministarstva kapitalnih investicija, trenutno se realizuje 67 projekata ukupne vrijednosti 746,2 miliona eura

Tabela 28: Lista kapitalnih projekata

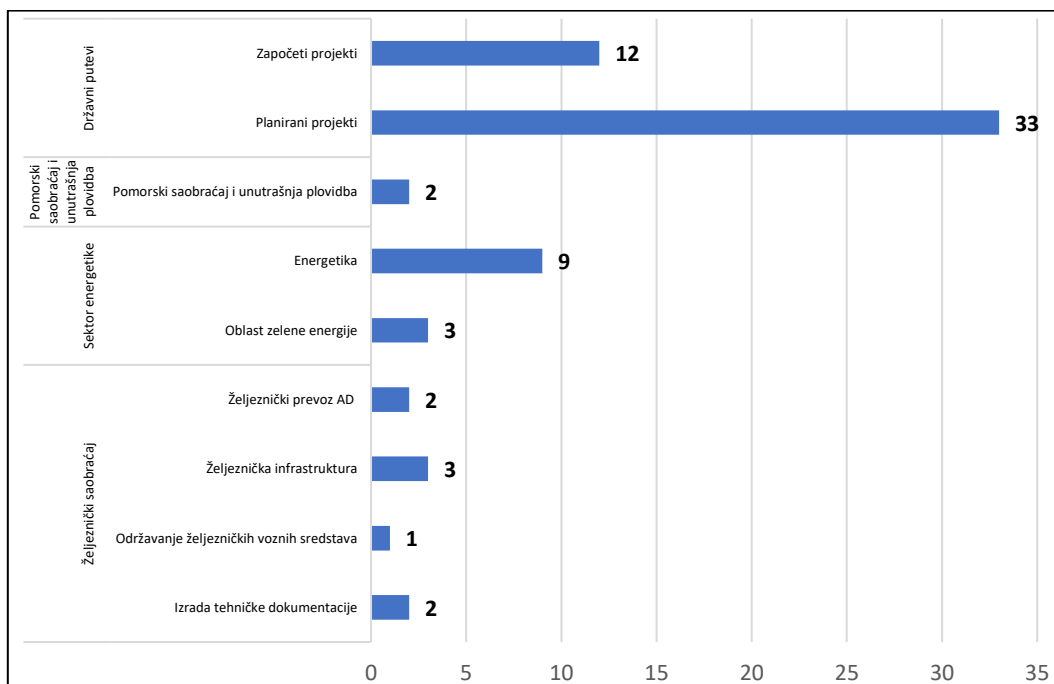
Saobraćaj i energetika	Oblast	Opis	Sredstva	Iznos (€)
Željeznički saobraćaj	Željeznička infrastruktura	Nabavka mehanizacije za održavanje građevinske i elektrotehničke infrastrukture, i oprema za pomoćni voz	Evropska banka za obnovu i razvoj	11.000.000
Željeznički saobraćaj	Željeznička infrastruktura	Sanacija 13 mostova i 8 tunela na pruzi Vrbnica –Bar	Iz prvog aranžmana iz fonda za Zapadni Balkan	17.800.000
Željeznički saobraćaj	Željeznička infrastruktura	Generalni remont 20 km pruge, na dionici pruge Lutovo-Bioče, sanacija 13 mostova i 8 tunela	Evropska investiciona banka	61.000.000
Željeznički saobraćaj	Održavanje željezničkih voznih sredstava	Opremanje i modernizacija depoa i radionica za održavanje voznih sredstava	Evropska investiciona banka	6.000.000
Željeznički saobraćaj	Željeznički prevoz AD	Nabavka tri elektromotorna voza, koja bi se koristila za potrebe lokalnog saobraćaja Željezničkog prevoza	Evropska banka za obnovu i razvoj	14.000.000
Željeznički saobraćaj	Željeznički prevoz AD	Generalni remont postojećih vozova	EUROFIMA	2.000.000
Željeznički saobraćaj	Izrada tehničke dokumentacije	Modernizacija željezničke rute 2, Podgorica - granica sa Albanijom	WBIF fond	1.300.000
Željeznički saobraćaj	Izrada tehničke dokumentacije	Za prugu Vrbnica-Bar, dionica Golubovci–Bar	WBIF fond	3.000.000
Državni putevi	Započeti projekti	Rekonstrukcija regionalnog puta R-3 Pljevlja-Metaljka, Pljevlja-Krće (Baljenovac), I faza		
Državni putevi	Započeti projekti	Izgradnja puta Vrulja – Mijakovići		
Državni putevi	Započeti projekti	Rekonstrukcija puta Mojkovac - Lubnice, dionica Mojkovac – Vragodo		
Državni putevi	Započeti projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta M-5 Rožaje – Špiljani sa sanacijom tunela i mostova		
Državni putevi	Započeti projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta M-3 (M-18) Danilovgrad – Podgorica – izgradnja bulevara		
Državni putevi	Započeti projekti	Rekonstrukcija puta Berane – Kolašin, dionica Lubnice – Jezerine		
Državni putevi	Započeti projekti	Rekonstrukcija i rehabilitacija magistralnog puta M-6 Pljevlja – Mihajlovica		1.800.000
Državni putevi	Započeti projekti	Obilaznica Rožaje II faza		
Državni putevi	Započeti projekti	Rekonstrukcija regionalnog puta Berane – Petnjica, dionica Berane – Podvade		
Državni putevi	Započeti projekti	Izgradnja magistralnog puta Cetinje – Čevo – Nikšić, dionica Cetinje – Čevo		
Državni putevi	Započeti projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta M-3 (M-18) Danilovgrad – Podgorica, dionica Komanski most – raskrsnica PG/CT/NK		

Državni putevi	Započeti projekti	Izgradnja bulevara Viliija Branta	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta M-2 dionica Lepenac – Ribarevina – Poda – Berane (radovi se finansiraju iz kredita EIB)	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija regionalnog puta R-1 Cetinje - Njeguši, dionica od supermarketa VOLI do Bajičke crkve	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta M-1 Herceg Novi - Tivat - Budva, dionica aerodrom Tivat - Jaz, izgradnja bulevara	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta Kamenovo – Petrovac – Bar	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta M-2 dionica Kolašin – Mojkovac	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija regionalnog puta Mateševo-Kolašin	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija puta Nikšić - Vilusi, dionica Nikšić-Kuside	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija puta Bar – Kamenički most – Krute	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija puta Tuzi – Mataguži	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija puta Podgorica - Tuzi, dionica od kružnog tok Plantaže do stočne pijace	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta Debeli brijeg – Herceg Novi	
Državni putevi	Planirani projekti	Adaptacija magistralnog puta Bar – Ulcinj	
Državni putevi	Planirani projekti	Izgradnja zapadne obilaznice oko Podgorice	
Državni putevi	Planirani projekti	Izgradnja puta Cetinje – Nikšić, dionica Čevo – Nikšić	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta Podgorica – Tuzi, III faza bulevar od mosta preko rijeke Cijevne do skretanja za Šipčani	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija puta Plužine – Šćepan polje	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta Meljine-Petijevići-Sitnica (izrada projektne dokumentacije)	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija regionalnog puta Ostros - Vladimir (izrada projektne dokumentacije)	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija regionalnog puta Pljevlja - Gradac (izrada projektne dokumentacije)	
Državni putevi	Planirani projekti	Izgradnja regionalnog puta Krstac – Kotor (izrada projektne dokumentacije)	
Državni putevi	Planirani projekti	Izgradnja magistralnog puta Pošćenje - Brezna (izrada projektne dokumentacije)	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija regionalnog puta Pljevlja – Gradac (izrada projektne dokumentacije)	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija mosta na Đurđevića Tari (nadzor i eksproprijacija) – projektovanje i izvođenje radova se finansira iz donacije NR Kine	
Državni putevi	Planirani projekti	Izgradnja mosta preko rijeke Tare između Foče i Šćepan Polja	

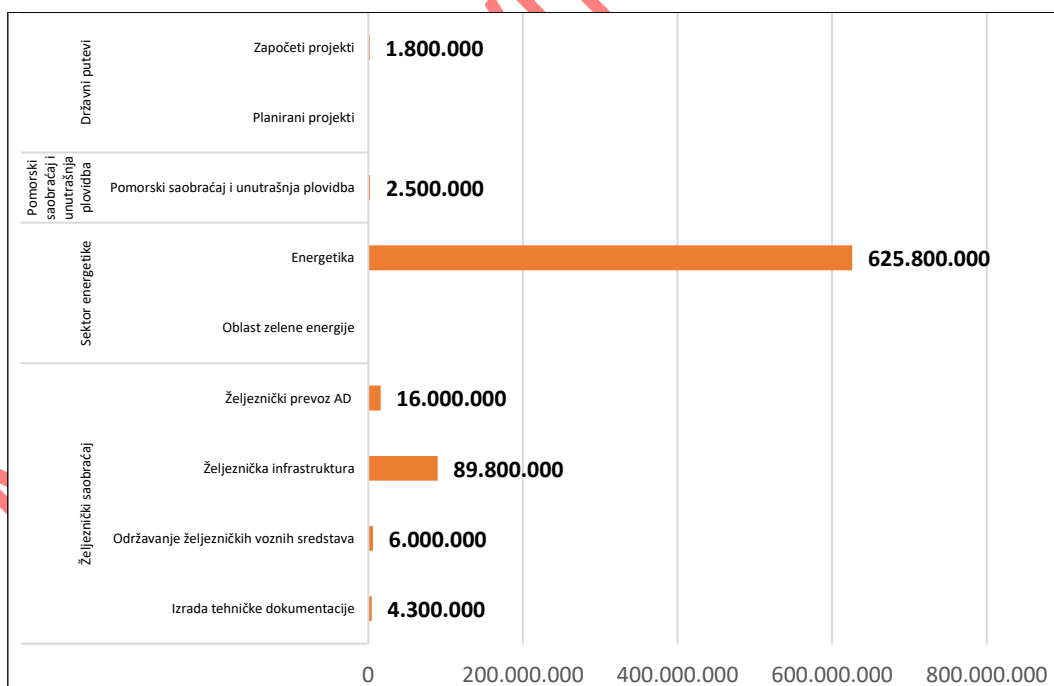
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija puta Plužine – Ščepan Polje		
Državni putevi	Planirani projekti	Izgradnja puta Čekanje – Čevo		
Državni putevi	Planirani projekti	Izgradnja mosta preko rijeke Bojane		
Državni putevi	Planirani projekti	Projektovanje i izgradnja tunela kroz Brdo Spas, Budva		
Državni putevi	Planirani projekti	Izgradnja bulevara u ulici Vojisavljevića sa mostom i kružnim tokom		
Državni putevi	Planirani projekti	Sanacija mostova, klizišta i kosina na magistralnim i regionalnim putevima Crne Gore		
Državni putevi	Planirani projekti	Investiciono presvlačenje asfaltnog kolovoza na magistralnim i regionalnim putevima		
Državni putevi	Planirani projekti	Nastavak realizacije projekta autoputa Bar-Boljare, prioritarno na potezu od Mateševa do Andrijevice i dalje prema granici sa Srbijom		
Državni putevi	Planirani projekti	Priprema projektne dokumentacije za obilaznicu oko Budva, kao dijela „Plavog autoputa“		
Pomorski saobraćaj i unutrašnja plovidba	Pomorski saobraćaj i unutrašnja plovidba	ALMONIT MTC: Izgradnja I faze luke Virpazar	85% IPA , 15% nacionalno kofinansiranje	2.440.000
Pomorski saobraćaj i unutrašnja plovidba	Pomorski saobraćaj i unutrašnja plovidba	Izgradnja Luke Virpazar		60.000
Sektor energetike	Energetika	Ekološka rekonstrukcija TE Pljevlja	EPCG	72.000.000
Sektor energetike	Energetika	Projekat VE Gvozd u Nikšiću	EPCG, Ivicom	61.000.000
Sektor energetike	Energetika	Projekat SE Briska Gora u opštini Ulcinj	Država i konzorcijum predvođen kompanijom Fortum (Finska)	200.000.000
Sektor energetike	Energetika	Projekat VE Brajići u opštinama Budva i Bar	Država i konzorcijum predvođen kompanijom WPD (Njemačka)	100.000.000
Sektor energetike	Energetika	Projekat SE Velje Brdo u opštini Podgorica		40.000.000
Sektor energetike	Energetika	Projekat Solari 3000+ i 500+	EPCG uz saradnju Eko Fonda	30.000.000
Sektor energetike	Energetika	Projekat Solari 10.000+	EPCG	71.800.000
Sektor energetike	Energetika	Projekat dogradnje HE Perućica (ugradnja agregata A8)	EPCG	26.000.000
Sektor energetike	Energetika	Projekat prevođenja viška voda Zete (plavni talas) u jezera Krupac i Slano	EPCG	25.000.000
Sektor energetike	Oblast zelene energije	HE Komarnica		
Sektor energetike	Oblast zelene energije	HE Kruševo		
Sektor energetike	Oblast zelene energije	HE Boka (Risan)		
UKUPNO			67 projekata	746.200.000

Izvor: Ministarstvo kapitalnih investicija

Grafik 35: Broj projekata po oblastima

Grafik 36: Ukupna vrijednost projekata po oblastima (u eurima)

9.5. Investicije u fiksni kapital iz javnih izvora

Prema podacima iz Fiskalne strategije, u periodu 2022 – 2024. godine, planirane su investicije u fiksni kapital iz javnih izvora u iznosu od 675 miliona eura.

Tabela 29: Investicije u fiksni kapital iz javnih izvora, u hiljadama EUR

	2020	2021	2022	2023	2024
SAOBRAĆAJ					
AUTOPUT BAR-BOLJARE - I DIONICA	48.000	50.000	50.000		
AUTOPUT BAR-BOLJARE - II DIONICA				200.000	200.000
JADRANSKO-JONSKI AUTOPUT			20.000	20.000	20.000
ENERGETIKA					
SE BRISKA GORA ULCINJ*	2.300	15.500	14.500	14.700	2.300
VE BRAJICI**	2.244	4.193	35.340	59.502	2.244
VE GVOZD*			500	3000	
EKOLOŠKA REKONSTRUKCIJA TE PLJEVLJA		13.300	15.250	4.250	4.250
HE KOMARNICA	23	1.060	2.100	14.500	24.500
PREVOĐENJE RIJEKE ZETE		530	9.400	8.800	8.300
ENERGETSKA EFIKASNOST - JAVNE ZGRADE - III FAZA	906	1.500	6.000	1.000	1.500
ENERGETSKA EFIKASNOST - FAZA II	1.936	739	1.002	573	
OTPADNE VODE					
SISTEM PREČIŠĆAVANJA OTPADNIH VODA PODGORICA	6.658	4.612	16.032	13.456	11.834
NAPOMENE:					
* - JAVNO-PRIVATNO PARTNERSTVO					
** - VEĆINSKI PRIVATNA INVESTICIJA					
DRŽAVNE INVESTICIJE U KAPITAL - UKUPNO:	57.523	72.891	127.784	271.329	277.734
PRIVATNE INVESTICIJE U KAPITAL – UKUPNO:	3.394	12.193	44.090	66.852	3.394

Izvor: Ministarstvo finansija i socijalnog staranja, Fiskalna strategija

9.6. Projekat izgradnje prioritetne dionice autoputa Bar Boljare

Analize renomiranih konsultantskih kompanija koje su bile angažovane od strane Vlade Crne Gore na izradi fizibiliti studije za opravdanost izgradnje autoputa, jasno su ukazivale na ekonomsku neopravdanost i nepovoljne vrijednosti indikatora isplativosti projekta.

Uprkos navedenom, 30.10.2014. godine Vlada Crne Gore i kineska državna EXIM banka su potpisale Ugovor o preferencijalnom zajmu za finansiranje projekta na iznos od 942 miliona dolara (u tom trenutku oko 25% BDP-a Crne Gore), rok otplate od 20 godina (6 godina grejs perioda i 14 godina otplate) i godišnjom kamatnom stopom od 2 odsto. Shodno tome, Crna Gora se izložila valutnom riziku koji je nedavno hedžovan. Dodatno, Crna Gora se odrekla imuniteta po osnovu suverenosti u slučaju arbitraže u vezi s kreditom obzirom da je arbitraža po eventualnom sporu po osnovu ugovora o kreditu ugovorena u Pekingu.

Za razliku od projekata koji se finansiraju iz sredstava EU, a koje karakterišu brižljivo planiranje i puna transparentnost, o projektu prioritetne dionice auto-puta u Crnoj Gori nije se puno znalo, jer su brojna dokumenta proglašavana tajnim. Dolaskom nove Vlade, resorno ministarstvo kapitalnih investicija započelo je objavljivanje podataka o ovom projektu.

Ugovori su zaključeni na osnovu idejnog, a ne glavnog projekta, što je rezultiralo činjenicom da je zaboravljena petlja koja povezuje prioritetnu dionicu auto-puta sa glavnim gradom Podgoricom, kao i elektro i vodovodne mreže, što je sveukupno državu Crnu Goru koštalo preko 100 miliona eura. Takođe, Crna Gora je do sada izgubila preko 40 miliona eura projektovanih prihoda zbog kašnjenja izgradnje prioritetne dionice, što dodatno komplikuje stanje u javnim finansijama. Ovako ugovoren aranžman je doveo do situacije da je otplata kredita počela bez obzira na to što prioritetna dionica nije završena, što je slučaj bez presedana u projektnom finansiranju.

Treba istaći da je tokom izgradnje prioritetne dionice auto-puta dio rijeke Tare devastiran. U izvještaju UNESCO-a piše sljedeće: *"Izgradnja auto-puta preko rijeke Tare, koji se nalazi unutar i uzvodno od Rezervata biosfere na rijeci Tari, devastirala je korito Tare na i oko gradilišta"*³⁹. Pored UNESCO-a, i Evropski parlament i Evropska komisija su posljednjih godina redovno upozoravali Vladu Crne Gore na devastaciju rijeke Tare, biser prirode koji je pod međunarodnom zaštitom.

Gore navedeno implicira da se infrastrukturni projekat, kakav je autoput, mora raditi u skladu na najboljim praksama projektnog finansiranja. Izgradnja preostalih dionica autoputa se mora finansirati na održiv način, kroz kombinaciju grantova, kredita i kapitalnog budžeta.

10. Sektorska analiza crnogorske privrede

U periodu od 2006. do 2020. godine, ekonomija Crne Gore je doživjela značajnu transformaciju. Tercijarni sektori privrede su mnogo više zastupljeni u odnosu na primarne,

³⁹ <https://whc.unesco.org/archive/2019/whc19-43com-7BAdd-en.pdf>

što se najbolje može vidjeti kada se uporede doprinosi BDP-u pojedinih sektora, kao i broj zaposlenih lica u sektorima u dva navedena perioda.

Tabela 30: Struktura sektora privrede (doprinos BDP-u) i zaposlenost – 2006 vs 2019⁴⁰

KD	Klasifikacija djelatnosti	BDP				Zaposlenost		
		Bruto dodata vrijednost 2006, tekuće cijene, u 000 EUR	Bruto dodata vrijednost 2019, tekuće cijene, u 000 EUR	Promjena %	Promjena (EUR)	Broj zaposlenih 2006	Broj zaposlenih 2019	Promjena broja zaposlenih
A	Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	178.157	316.541	78%	138.384	2.224	1.998	(226)
B	Vađenje rude i kamena	28.670	61.760	115%	33.090	2.041	1.434	(607)
C	Prerađivačka industrija	168.472	184.071	9%	15.599	15.254	13.022	(2.232)
D	Snadbijevanje električnom energijom	77.326	151.220	96%	73.894	2.894	2.775	(119)
E	Snadbijevanje vodom	32.807	83.178	154%	50.371	4.604	5.045	441
F	Građevinarstvo	76.373	318.294	317%	241.921	8.024	14.031	6.007
G	Trgovina na veliko i trgovina na malo i popravka motornih vozila i motocikala	234.985	619.826	164%	384.841	37.478	39.834	2.356
H	Saobraćaj i skladištenje	98.946	200.543	103%	101.597	9.315	12.600	3.185
I	Usluge pružanja smještaja i ishrane	64.282	386.290	501%	322.008	10.989	18.350	7.361
J	Informisanje i komunikacija	126.917	181.055	43%	54.138	4.703	5.566	863
K	Finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	65.208	186.556	186%	121.348	4.169	4.239	70
L	Poslovanje nekretninama	198.643	274.009	38%	75.366	1.226	1.743	517
M	Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	37.121	153.603	314%	116.482	6.234	10.462	4.228
N	Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	8.977	103.611	1054%	94.634	2.974	12.500	9.526
O	Državna uprava i obrana i obavezno socijalno osiguranje	174.187	332.085	91%	157.898	18.793	22.092	3.299
P	Obrazovanje	87.708	181.352	107%	93.644	12.282	14.770	2.488
Q	Zdravstvo i socijalna zaštita	83.378	166.613	100%	83.235	10.945	12.715	1.770
R	Umjetničke, zabavne i rekreativne djelatnosti	22.695	71.046	213%	48.351	4.254	5.744	1.490
S+T	Ostale uslužne djelatnosti; Djelatnost domaćinstava kao poslodavca	8.598	50.693	490%	42.095	3.339	4.725	1.386

Izvor: Monstat (razne publikacije)

Prerađivačka industrija je najslabije rasla, svega 9%. Sa druge strane, ostali sektori su rasli neuporedivo više kao što su: administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti (1.054%), usluge pružanja smještaja i ishrane (501%), građevinarstvo (317%), trgovina (164%). Kada se posmatra finansijski aspekt, najviše je porasla trgovina (385 miliona eura), usluge pružanja smještaja i ishrane (322 miliona eura), građevinarstvo (241 miliona eura).

Na kraju 2006. godine, broj zaposlenih je iznosio 161.742, dok je na kraju 2019. godine broj zaposlenih iznosio 203.545. Najveći broj novozaposlenih je u sektoru administrativnih i pomoćnih uslužnih djelatnosti (9.526), sektoru usluge pružanja smještaja i ishrane (7.361) kao i sektoru građevinarstva (6.007). Neki sektori su doživjeli pad; tako se bilježi pad u sektorima vađenje ruda i kamena, prerađivačka industrija i snadbijevanje električnom energijom (ovi sektori se vežu za industrijsku politiku), kao i u sektoru poljoprivrede, šumarstva i ribarstva.

Kada se posmatra zaposlenost na kraju 2006. i na kraju 2020. godine, broj zaposlenih građana je bio veći 2006. godine nego na kraju 2020. godine, što pokazuje koliko je ekonomski model na kome se zasnivao rast BDP-a bio neadekvatan.

⁴⁰ Napomena: U tabeli nije naveden iznos „Porezi minus subvencije na proizvode“ koji se ne može podijeliti po sektorima

Na kraju 2020. godine, broj građana koji radi u Crnoj Gori iznosi 160.978. Samo u periodu od 2019. do 2020. godine, 42.567 građana je izgubilo posao, što iznosi 20% zaposlenih na kraju 2019. godine.

U sljedećim poglavljima dat je pregled uporednih sektorskih pokazatelja, koje je Monstat izdvojio u okviru publikacija „Crna Gora u brojkama“, za prikazane godine.

10.1. Poljoprivreda

Kada je u pitanju korišćeno poljoprivredno zemljište, može se konstatovati da je došlo do nedovoljnog rasta korišćenog poljoprivrednog zemljišta skoro u svim prikazanim kategorijama u 2019. godini u odnosu na 2012. godinu.

Tabela 31: Korišćeno poljoprivredno zemljište po kategorijama

Korišćeno poljoprivredno zemljište po kategorijama		
	2012	2019
Korišćeno poljoprivredno zemljište	222.891	257.470
Oranice	5.716	7.205
Žita za zrno	2.021	2.430
Krompir	1.327	1.625
Povrće, lubenice i dinje	828	1.311
Krmno bilje	1.433	1.588
Ostalo bilje na oranicama i ugari	73	251
Okućnice i/ili bašte	2.029	2.010
Voće	782	787
Vinogradi	143	112
Krompir	528	543
Povrće	575	568
Stalni zasadi	4.695	5.538
Voćnjaci ⁴¹	1.966	2.588
Voćnjaci ekstenzivni	966	1.215
Voćnjaci plantažni	1.000	1.373
Vinogradi	2.697	2.880
Rasadnici	32	70
Višegodišnje livade i pašnjaci	210.451	242.718

Izvor: Monstat

10.2. Šumarstvo

U sektoru šumarstva, broj hektara koji se odnosi na površinu vještačkog pošumljavanja je značajno opao u 2019. u odnosu na 2006. godinu (smanjio se 2,35 puta). Kada je u pitanju posječena bruto drvena masa, prisutan je skoro dvostruki rast (1,73 puta, a kada su u pitanju posječeni četinari i lišćari u 2019. godini, u odnosu na 2006. godinu.

⁴¹ Uključeni maslinjaci

Tabela 32: Vještačko pošumljavanje i posječena bruto drvena masa

Vještačko pošumljavanje i posječena bruto drvena masa		
	2006	2019 ⁴²
Vještačko pošumljavanje u ha	630	268
Posječena bruto drvena masa u hilj. m ³	631	1.093
Lišćara	281	471
Četinara	350	622

Izvor: Monstat

10.3. Industrija

U sektoru industrije, prikazane su dvije tabele, usled različite metodologije koju je Monstat primjenjivao za poslednjih nekoliko godina. U periodu 2016-2019. godine, prisutne su bile značajnije oscilacije kod primarne proizvodnje. Konkretno, proizvodnja hidroelektrične energije je imala značajan pad u 2017. godini, da bi u 2018. duplirala svoju vrijednost iz prethodne godine, i na kraju bila na malo nižem nivou u 2019. godini, nego što je to bio slučaj u 2016. Proizvodnja električne energije putem korišćenja energije vjetra je zaživjela u posmatranom periodu, pa se u 2019. godini nešto manje od 20% ukupno proizvedene električne energije proizvelo na ovaj način. Kada su u pitanju kretanja vrijednosti za ostale pokazatelje, nema značajnijih promjena, osim što je vrijednost ostale potrošnje porasla za oko 41% u posmatranom periodu.

Kada je u pitanju druga metodologija, koja je korišćena od 2006. do 2017. godine, vidimo da sve kategorije imaju opadajući trend, osim kategorije izvoz, koja se u posmatranom periodu uvećala 5,8 puta.

Tabela 33: Proizvodnja i potrošnja električne energije

Proizvodnja i potrošnja električne energije				
Proizvodnja	2016	2017	2018	2019
Primarna proizvodnja - hidroelektrična energija	1.808	1.004	2.092	1.621
Primarna proizvodnja - energija vjetra	-	95	141	293
Primarna proizvodnja - solarna energija	2	2	2	2
Transformacije - termoelektrane	1.216	1.265	1.444	1.507
Uvoz	1.210	1.537	780	1.196
Izvoz	906	417	976	943
Gubici prenosa i distribucije energije	541	512	503	493
Potrošnja grane energetike	118	119	134	129
Finalna potrošnja	2.761	2.855	2.846	3.054
Industrija	660	732	737	698
Saobraćaj	21	20	19	21
Domaćinstva	1.251	1.286	1.272	1.290
Poljoprivreda	14	18	17	16

⁴² U cilju harmonizacije statistike šumarstva odrađena je velika revizija podataka nastala usled promjene u metodologiji obračuna podataka.

Ostala potrošnja	725	799	801	1.029
------------------	-----	-----	-----	-------

Izvor: Monstat

Tabela 34: Proizvodnja i potrošnja električne energije

Proizvodnja i potrošnja električne energije		
Proizvodnja	2006	2017
Bruto	2.952	2.485
Neto	2.839	2.366
Primljeno od druge države	1.201	-
Uvoz	1.728	1.537
Potrošnja grane energetike	3.855	2.855
Isporučeno drugoj državi	991	-
Gubici	850	512
Izvoz	72	417

Izvor: Monstat

10.4. Građevinarstvo

Broj stanova se u periodu 2006-2019. godine povećao za 63.910, odnosno za 29,9%. Takođe, u navedenom periodu su se izgradili stanovi veće površine nego što je to bio slučaj do 2006. godine, tako da je prosječna površina po stanu povećana sa 66m² na 71m².

Kada je u pitanju prosječna cijena kvadratnog metra stana u novogradnji, na nivou kompletne države došlo je do manjeg povećanja cijene - povećanje od 2,4%, dok se na osnovu tabele može zaključiti da je značajno veći rast u odnosu na prosječni, ostvaren u okviru cijena u glavnog gradu (rast od 22,9%). Uporedni podaci za ostale regione nisu dostupni, jer se metodologije ne poklapaju.

Tabela 35: Stambeni fond

Stambeni fond	2006	2019
Stanovi	214.035	277.945
Površina u m ²	14.132.398	19.746.697
Prosječna površina po stanu u m ²	66,00	71,00

Izvor: Monstat

Tabela 36: Prosječna cijena kvadratnog metra u novogradnji

Prosječna cijena kvadratnog metra stana u novogradnji po regionima, u EUR		
	2006	2019
Crna Gora	1087	1 113
Glavni grad Podgorica	868	1066
Primorski region	Budva 1.377	1 401
	Bar 986	
Središnji region	-	663
Sjeverni region	-	760

Izvor: Monstat

10.5. Spoljna trgovina

Spoljnotrgovinska robna razmjena Crne Gore i ostalih država užeg i šireg regiona, sa aspekta uvoza, značajno je porasla. Naime, vrijednost ukupnog uvoza u 2019. godini je za 75,4% veća u odnosu na vrijednost uvoza iz 2006. godine. Analitički posmatrano, raspodjela uvoza po zemljama je u određenoj mjeri slična u obje prikazane godine, sa napomenom da je veći uvoz ostvaren iz Kine i BiH u 2019. u odnosu na 2006. godinu.

Tabela 37: Uporedni prikaz uvoza za 2006. i 2019. godinu

Zemlje sa najvećom spoljnotrgovinskom robnom razmjenom sa Crnom Gorom - UVOZ					
Uvoz	2006		Uvoz	2019	
	u mil. EUR	u %		u mil. EUR	u %
Ukupno	1.482,7	100%	Ukupno	2.600,8	100
Srbija	402,2	27,1%	Srbija	500,4	19,2
Njemačka	154,5	10,4%	Njemačka	244,2	9,4
Italija	141,1	9,5%	Kina	222,0	8,5
Grčka	75,2	5,1%	Italija	185,0	7,1
Hrvatska	60,4	4,1%	BiH	163,2	6,3
Kina	59,1	4,0%	Grčka	156,1	6
Slovenija	52,8	3,6%	Hrvatska	150,6	5,8
Švajcarska	51,4	3,5%	Turska	135,8	5,2
Austrija	47,7	3,2%	Francuska	59,2	2,3
BiH	40,9	2,8%	Slovenija	54,7	2,1
Holandija	16,2	1,1%	Poljska	49,7	1,9
Ostale zemlje	381,2	25,7%	Ostale zemlje	679,8	26,1

Izvor: Monstat

Sa druge strane, ukupna vrijednost izvoza je smanjena za 33,8% u 2019. u odnosu na izvoz iz 2006. godine. Raspodjela izvoza po državama je strukturno bolje raspoređena u 2019. godini (prikazanih 12 država ima udio u izvozu oko 80%), nego što je bio slučaj u 2006. godini (gdje su 3 države sa najvećim izvozom imale udio od skoro 80%).

Tabela 38: Uporedni prikaz izvoza za 2006. i 2019. godinu

Zemlje sa najvećom spoljnotrgovinskom robnom razmjenom sa Crnom Gorom - IZVOZ					
Izvoz	2006		Izvoz	2019	
	u mil. EUR	u %		u mil. EUR	u %
Ukupno	627,5	100	Ukupno	415,5	100
Italija	239,2	38,1%	Srbija	107,9	26
Srbija	172,0	27,4%	Mađarska	45	10,8
Grčka	68,4	10,9%	BiH	29,8	7,2
Mađarska	44,2	7,0%	Kosovo	29,4	7,1
BiH	28,5	4,5%	Slovenija	25,4	6,1
Slovenija	23,0	3,7%	Češka Republ.	19,7	4,7
Albanija	10,2	1,6%	Kina	17,4	4,2
Hrvatska	8,8	1,4%	Njemačka	15,5	3,7
Velika Britanija	1,6	0,3%	Turska	14,3	3,4
Ruska Federacija	0,9	0,1%	Poljska	13,8	3,3
Švajcarska	0,4	0,1%	Albanija	13,3	3,2
Ostale zemlje	30,3	4,8%	Ostale zemlje	84,1	20,2

Izvor: Monstat

10.6. Turizam

U sektoru turizma ostvaren je značajan rast i u broju dolazaka i u broju noćenja turista. Naime, broj noćenja je u periodu 2009-2019. godine porastao za 91,4%, dok je broj dolazaka porastao za 219%. Važno je pomenuti da se broj domaćih turista smanjio u prikazanom periodu (dolasci su manji za 17,2%, a noćenja za 39%), dok se broj međunarodnih turista značajno povećao (broj dolazaka se povećao za 74,3%, a broj noćenja za 208,1%).

Tabela 39: Uporedni podaci o noćenjima i dolascima turista za 2009. i 2019. godinu

Crna Gora - noćenja		
Godine	2009.	2019.
Ukupno	7.552.006	14.455.920
Domaći turizam	856.332	522.382
Međunarodni turizam	6.695.674	13.933.538
Crna Gora - dolasci		
Godine	2009.	2019.
Ukupno	1.207.694	2.645.217
Domaći turizam	163.680	135.592
Međunarodni turizam	1.440.014	2.509.625

Izvor: Monstat

10.7. Saobraćaj, skladištenje i veze

U sektoru saobraćaja, dužina kategorizovanih puteva se povećala u ukupnom iznosu za 1.881 km. U dijelu unapređenja željezničke pruge nije bilo promjena, osim što se broj stanica povećao za 1. Prevoz putnika se povećao u ukupnom iznosu za 2.855.000, međutim prevoz putnika u gradskom i željezničkom saobraćaju je smanjen (za 582.000 i 81.000), dok je prevoz putnika na aerodromima povećan za 1.819.000, što ide u prilog prethodno navedenoj situaciji u okviru sektora turizma (broj dolazaka međunarodnih turista se značajno povećao). Pored toga, broj putničkih automobila je značajno porastao u posmatranom periodu, pa je stoga pokazatelj broja putničkih automobila na 1.000 stanovnika porastao sa 282 (u 2006. godini) na 350 (u 2019. godini).

Tabela 40: Uporedni podaci o saobraćaju za 2006. i 2019. godinu

Dužina kategorizovanih puteva u km	2006	2019
Dužina kategorizovanih puteva ukupno	7.368	9.249
Savremeni kolovoz	4.742	6.333
Tucanik	1.806	1.839
Zemljani putevi	820	1.077
Dužina željezničke pruge	2006	2019
Stvarna dužina pruge u km	250	250
Broj stanica	47	48
Prevoz putnika u hiljadama	2006	2019
Drumski saobraćaj	4.825	7.680
Gradski saobraćaj	1.591	1.009
Željeznički saobraćaj	1.067	986

Prevoz putnika na aerodromima	834	2.653
Prevoz robe	2006	2019
Drumski saobraćaj (u hilj. tona)	1.961	886
Željeznički saobraćaj (u hilj. tona)	2.494	1.132
Prevoz robe na aerodromima (tone)	1.067	931 (2017)
Automobili	2006	2019
Putnički automobili ukupno	152.581	217.959
na 1.000 stanovnika	282	350

Izvor: Monstat

Kod podataka koji se odnose na telefonske usluge, ukupan broj pretplatnika i fiksne i mobilne telefonije je u porastu, s tim što je rast u broju pretplatnika fiksne telefonije zanemarljiv, dok je rast u broju pretplatnika mobilne mreže značajan (rast od 64,3% u posmatranom periodu).

Tabela 41: Uporedni podaci o telefonskim uslugama za 2006. i 2019. godinu

Telefonske usluge	2006	2019
Pretplatnici fiksne telefonije	175.794	188.235
na 1000 stanovnika	282	303
Pretplatnici mobilne mreže	703.053	1.150.998
na 1 000 stanovnika	1.126	1.850

Izvor: Monstat

10.8. Obrazovanje

U sektoru obrazovanja, broj osnovnih škola nije uporediv, zbog različitosti u metodologiji koja je primjenjivana, dok podaci koji se odnose na ostale kategorije jesu uporedivi. Broj učenika je smanjen za 7.154 (ovaj broj se gotovo ravnomjerno dijeli na djevojčice i dječake – 52:48 u korist djevojčica). Ukupan broj nastavnika se sa druge strane povećao za 130 - interesantan je podatak da se broj nastavnika (muškarci) smanjio za 436, dok se broj nastavnica (žene) povećao za 566.

U posmatranom periodu, otvoreno je 6 novih srednjih škola. Broj srednjoškolaca se takođe smanjio i to za 4.181 (od čega se 55% odnosi na djevojčice a 45% na dječake). Broj nastavnika u srednjim školama je smanjen za 202, i sličan je trend kretanja kao i kod osnovnih škola - prisutno je smanjenje broja nastavnika (muškarci) za 233, dok je broj nastavnica (žene) povećan za 31.

Broj studenata se u posmatranom periodu povećao za 6.790, od čega se 52% odnosi na žene, a 48% na muškarce. Broj nastavnika na fakultetima povećao se za 587, od čega se 63% odnosi na žene, a 37% na muškarce.

Tabela 42: Uporedni podaci o osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju za 2006/7 i 2019/20 god.

Osnovno obrazovanje	2006/2007	2019/2020
Broj škola ⁴³	455	425
Broj učenika	75.179	68.025
djevojčice	36.194	32.462
dječaci	38.985	35.563
Broj nastavnika	4.876	5.006
žene	3.389	3.955
muškarci	1.487	1.051
Srednje obrazovanje	2006/2007	2019/2020
broj škola	47	53
Broj učenika	31.627	27.446
djevojčice	15.662	13.362
dječaci	15.965	14.084
Broj nastavnika	2.245	2.043
žene	1.363	1.394
muškarci	882	649
Visoko obrazovanje	2006/2007	2019/2020
broj studenata	16.173	22.963
žene	9.248	12.769
muškarci	6.925	10.194
Broj nastavnika	1.035	1.622
žene	451	819
muškarci	584	803

Izvor: Monstat

10.9. Kultura i informisanje

Broj pozorišta se povećao za 1, što je uticalo i na manji rast u broju predstava. Broj radio emitera se povećao za 13, dok se broj TV emitera povećao za 1.

Broj muzeja se povećao za 3, što je uticalo na povećanje i broja posjetilaca (broj posjetilaca je gotovo dupliran u posmatranom periodu).

Tabela 43: Uporedni podaci koji se odnose na sektori kulture i informisanja za prikazane godine

Pozorišta	2006	2019/2020
Profesionalna pozorišta	5	6
broj predstava	238	279
Dječja pozorišta	2	1
broj predstava	348	-
Amaterska pozorišta	1	2
broj predstava	13	62
Radio i televizija	2006	2019
Radio emiteri	39	52
TV emiteri	17	18

⁴³ Za 2006. godinu broj škola čine: četvororazredne, osmo i devetorazredne škole. Za 2019. godinu broj škola čine: matične škole i područne ustanove

Bioskopi	13	9
broj filmova	-	942
posjetiooci u hiljadama	48	270
Muzeji i muzejske zbirke	2006	2018
Broj muzeja	23	26
Posjetiooci u hilj.	122	238
Inventarisani predmeti u hilj.	-	79
Izloženi predmeti u hilj.	-	19

Izvor: Monstat

Nacrt za javnu raspravu

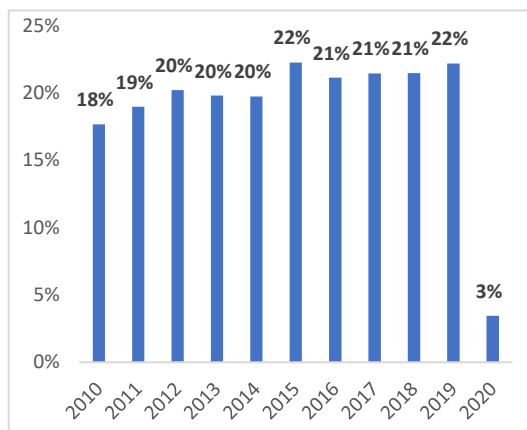
11. Izazovi turizma kao strateške grane crnogorske ekonomije

Crnogorski turizam karakterišu visoka sezonalnost, ograničena turistička ponuda i niske prosječne cijene. Ovakav vid turizma pripada modelu turizma „sunca i mora“: koncentrisan je na primorskom regionu, gosti dolaze uglavnom u ljetnim mjesecima.

Grafik 37: Udio turizma u BDP Crne Gore

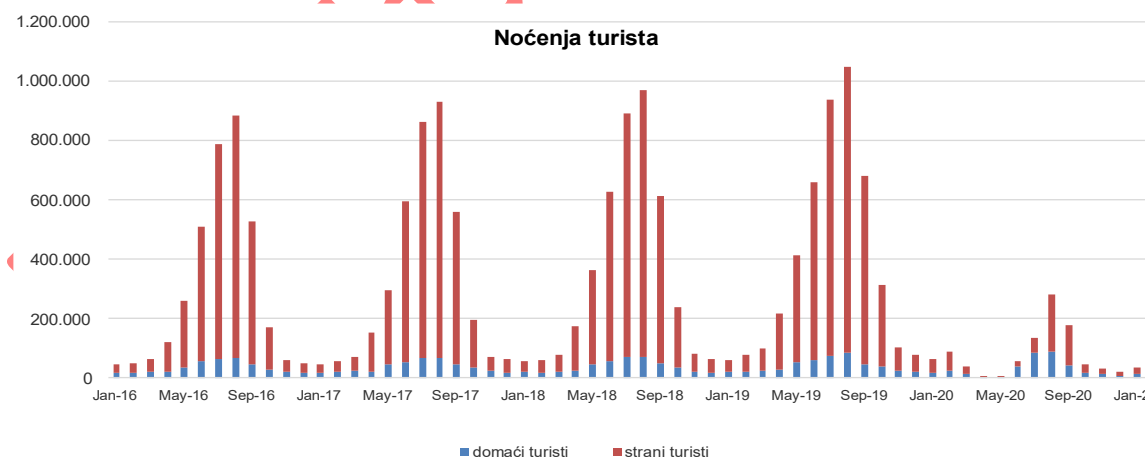
Udio sektora smještaja i ishrane u BDP-u Crne Gore je visok. 2019. godine je iznosio 22%. U Crnoj Gori se u kolektivnom smještaju ostvari svega 25% noćenja stranih turista, što je daleko ispod 65%, koliko je prosjek u uporedivim zemljama EU.

97% svih noćenja se ostvari u primorskom regionu. Najveći broj noćenja se ostvari u tri mjeseca ljetnje turističke sezone, što stvara ogroman pritisak na komunalnu, saobraćajnu i prateću infrastrukturu.

Crna Gora ima najveći procenat sezonaliteta u Evropi: 70% noćenja turista ostvareno je u julu, avgustu i septembru. Turistička ponuda je u najvećem broju slučajeva apartmanskog tipa, što znači da je građevinski “bum” bio usmjeren na izgradnju apartmana za rentiranje tokom tri mjeseca ljetnje turističke sezone, dok je izostala izgradnja većeg broja turističkih resorta koji bi pružali usluge tokom cijele godine.

Slika 11: Prikaz sezonaliteta crnogorskog turizma

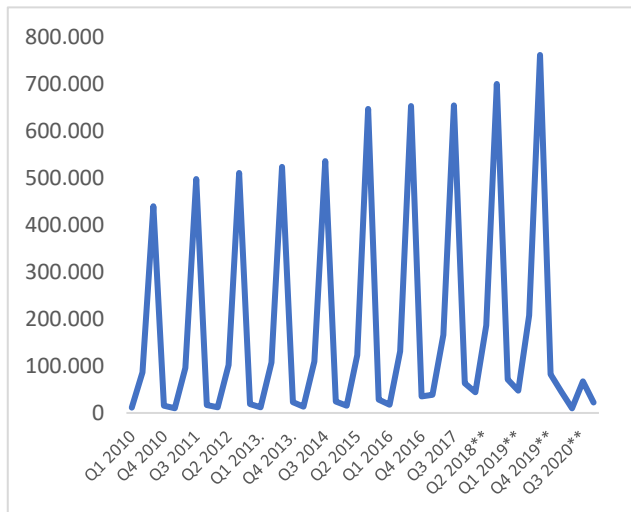
Izvor: Monstat

Veliki investicioni ciklusi u turističke komplekse Porto Montenegro, Luštica Bay i Porto Novi, značajno su podigli percepciju Crne Gore kao poželjne turističke destinacije tokom cijele godine. Već postojeći Sveti Stefan je kroz investicije podignut na nivo 5*, čime je očuvan njegov prestiž.

Grafik 38: Prihodi od turizma ('000 eura)

Izražena sezonalnost dolazaka predstavlja izazov za kompanije koje posluju u sektoru turizma i ograničava učinak multiplikativnih efekata na druge sektore. Hoteli imaju visoke fiksne troškove tokom godine, dok trgovinski lanci i distributeri imaju veliku, ali kratkotrajnu tražnju tokom tri mjeseca.

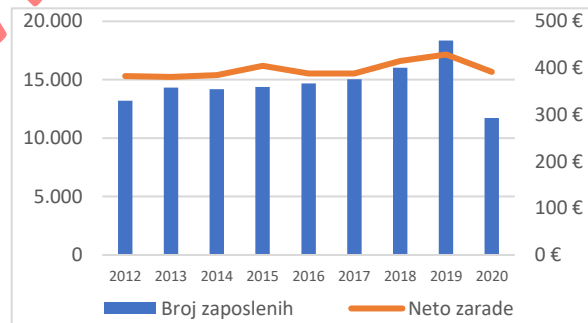
Iz tog razloga, jako je teško podstaći domaću proizvodnju koja bi zadovoljila veliku tražnju koja traje svega 3 mjeseca, a ima fiksne troškove tokom cijele godine.

Sveukupno, upravo je to razlog visoke zavisnosti turizma o uvozu – kratka ljetnja sezona nije dovoljan podsticaj za širenje domaćih proizvođačkih kapaciteta i to u konačnom ograničava prelivanje pozitivnog uticaja turizma na druge domaće sektore. Visoka sezonalnost takođe ne omogućava stabilno zapošljavanje tokom cijele godine.

Grafik 39: Broj zaposlenih i neto zarade u sektoru smještaja i ishrane

Plate u sektoru smještaja i ishrane su ispod prosjeka u državi. Iako se broj zaposlenih povećavao od 2012. godine, prosječna plata je blago uvećana. Povrh navedenog, u sektoru je evidentno zapošljavanje stranih državljanja tokom ljetnje turističke sezone za koje izostaje uplata poreza i doprinosa.

Turizam u Crnoj Gori mora doživjeti transformaciju, posebno u periodu prilagođavanja postpandemijskoj realnosti. Prihodovanje sezone mora biti imperativ. Novi turistički proizvodi moraju biti komplementarni sa razvojem specifičnih vrsta turizma (ruralni, zdravstveni, gastronomski...), kao i sa kulturno istorijskim nasljeđem. Ponuda novih i dobro diferenciranih turističkih usluga mogla bi ublažiti rizike stagnacije, povećati uticaj na druge sektore ekonomije i smanjiti negativne efekte na životnu sredinu. Ipak, ovakva promjena iziskuje dodatne napore svih aktera u turističkoj privredi, jer zahtijeva dodatna ulaganja kao i mnogo bolju koordinaciju donosilaca odluka na svim nivoima vlasti, kako bi se uspješno riješili postojeći nedostaci i dala podrška razvoju turizma u smislu obima i kvaliteta ponude. Eliminisanje uskih saobraćajnih čepova, poboljšanje komunalne infrastrukture, kao i

kontinuirano snadbijevanje električnom energijom, trebaju biti prioriteta lokalnih vlasti i Vlade.

11.1. Uticaj COVID-19 na turističku industriju

Kriza COVID19 teško je pogodila turističku industriju koja je imala ogromne gubitke u 2020. godini, od koje će se oporavljati narednih 5-7 godina. Prije pandemije, sektor turizma je imao direktne i indirektno doprinose od 33% BDP, i od njega je bilo zavisno 66.000 radnih mjesta u pravatnom sektoru.

Administrativne mjere koje su donesene u prva dva mjeseca pandemije (ograničenje putovanja i kretanja) dovele su do potpunog zaustavljanja turističkih aktivnosti. Nakon toga, prethodna Vlada Crne Gore je donijela političku odluku o zatvaranju crnogorskih granica tokom ljetnje turističke sezone, što je dovelo do ostvarenja turističkog prihoda u 2020. godini od svega 15%, u odnosu na 2019. godinu. Imajući u vidu ranije opisanu snažnu zavisnost Crne Gore od eksternog finansiranja, efekat zatvaranja granica je imao snažan uticaj na finansijske tokove, kako države, tako i privrede. Aranžman sa MMF-om u junu 2020. godine je kratkoročno stabilizovao platni bilans države koji je trajno stabilizovan krajem decembra 2020. godine kroz emitovanje obveznica od 750 miliona eura.

Sektoru turizma u Crnoj Gori i svim segmentima turističke privrede, trebaće puno vremena za potpuni oporavak od pandemije, što će imati dugoročne posljedice za ostale sektore koji su zavisni od turizma. Dodatno, puno toga zavisi i od tempa vakcinacije u emitivnim tržištima. Zbog navedenog, u srednjem roku oporavka sektora turizma, izuzetno je važna domaća tražnja; ipak, ista je slaba zbog niske kupovne moći domaćeg stanovništva.

Turistička sezona 2021. godine je, zahvaljujući naporima svih aktera u sistemu, zabilježila izvanredan rezultat - ostvarenje prihoda je planirano na 65% od 2019. godine, što je već ostvareno u prvih 9 mjeseci 2021. godine.

11.2. Poslovanje sektora koji se odnosi na turizam

Sektor pružanja usluga smještaja i ishrane zabilježio je snažan gubitak u 2020. godini od 123 miliona eura. Međutim, i u ranijim godinama bilježio je mahom negativan rezultat.

Tabela 44: Poslovanje sektora koji se odnosi na turizam

Godina	Broj kompanija	Broj zaposlenih	Poslovni prihod	Neto rezultat
2015	2.274	19.584	327.014.086	(37.609.258)
2016	2.680	22.990	371.141.326	(35.984.546)
2017	2.924	25.428	451.470.485	(28.413.997)
2018	3.248	29.112	514.457.512	2.255.866
2019	3.388	31.706	591.294.914	9.429.749
2020	3.490	22.085	266.094.122	(123.481.846)

Sektor pružanja usluga smještaja i ishrane u poslednjih 5 godina ima sljedeće karakteristike:

- Povećanje broja registrovanih kompanija (i u 2020. godini);
- Broj zaposlenih je rastao do 2019. godine (na 31.706 zaposlenih). Međutim, u 2020. godini je u ovom sektoru privrede je izgubljeno trećina radnih mjesta;
- Prihodi su se od 2015. do 2019. godine uvećali za gotovo 80%. Ipak, u 2020. godini smanjeni su na 266 miliona eura;
- Sektor je samo u 2018. i 2019. godini bilježio profit. 2020. godine, gubitak je iznosio 123 miliona eura. Kumulativni gubitak za period 2015-2020. godine iznosio je 213 miliona eura.

Nacrt za javnu raspravu

12. Realizacija Strategije razvoja energetike do 2030. godine

Sektor koji treba biti lokomotiva razvoja i koji ima najveći potencijal u ekonomskom oporavku zemlje je sektor energetike. Ipak, prema Izvještaju o realizaciji akcionog plana za period 2016-2020. godine za sprovođenje Strategije razvoja energetike do 2030. godine, razvoj energetike u prethodnom periodu je skroman.

Posebno treba naglasiti da je procenat realizacije strategije u 2020. godini svega 22%. Za projekte „Obnovljivi izvori energije“ od predviđenih 175,5 miliona eura realizovano je svega 14 miliona eura. Takođe, za projekat „Dugoročni razvoj energetike“ je bilo predviđeno 64 miliona a realizovano svega 8,9 miliona eura. Najbolja realizacija je u projektima „Povećanje energetske efikasnosti postojećih proizvodnih, prenosnih i distributivnih objekata“, koji je realizovan 97% u odnosu na plan.

Tabela 45: Informacije o programima i projektima

NAZIV KS/ Broj Programa i projekata u okviru KS	OSTVARENO 2020 godina (€)	PLANIRANO 2020 godina (€)	REALIZOVANO 2020 godina*	Ostv/Plan 2016-2020
KS 1: Povećanje energetske efikasnosti postojećih proizvodnih, prenosnih i distributivnih objekata (supply side) / 17	35.027.273	36.027.080	97,22%	39%
KS 2: Obnovljivi izvori energije / 6	14.035.777	175.530.000	8,00%	37%
KS 3: Čistija i efikasnija proizvodnja energije iz fosilnih goriva / 9	8.504.178	42.632.910	19,95%	6%
KS 4: Povećanje energetske efikasnosti (demand side) / 3	8.442.329	21.660.000	70,80%	39%
KS 5: Razvoj tržišta energije / 4	-	-	-	43%
KS 6: Zaštita životne sredine i klimatske promjene / 2	330.228	830.000	39,79%	40%
KS 7: Dugoročni razvoj energetike Crne Gore / 8	8.892.861	64.000.000	13,90%	20%
KS 8: Regulatorni okvir / 5	-	50.000	0,00%	0%
KS 9: Praćenje i kontrola implementacije AP / 1	-	150.000	0,00%	0%
UKUPNO (55 Programa i Projekata)	75.232.645	340.879.990	22,07%	30%

Izvor: Strategija razvoja energetike do 2030. godine

Zaključuje se da je u prethodnom periodu osnovna karakteristika u oblasti energetike niska realizacija projekata i aktivnosti.

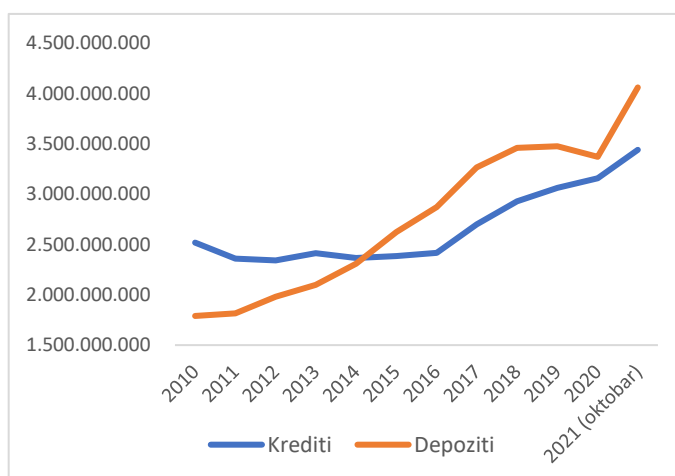
U narednom periodu, poseban naglasak se mora staviti na značajno boljoj realizaciji projekata iz oblasti energetike, sa fokusom na obnovljive izvore energije.

13. Bankarski sektor

Grafik 40: Krediti i depoziti 2010 - 2021. godine

Crnogorski bankarski sektor čine 11 banaka. Dvije banke su u postupku stečaja.

Regulatorni kapital / rizikom ponderisana aktiva na nivou sistema je na kraju septembra 2021. godine iznosio 18,5%, značajno iznad zakonski propisanog minimum od 10%. Ovo znači da je crnogorski bankarski sektor dobro kapitalizovan. Povrat na kapital banaka je snažan i u godini pandemije.

13.1. Indikatori finansijske stabilnosti

Indikatori finansijske stabilnosti se odnose primarno na banke, a predstavljaju relativne pokazatelje, tj. odnose između različitih veličina karakterističnih za bankarski sektor. To su indikatori solventnosti, likvidnosti, profitabilnosti, kvaliteta kredita, sektorske i geografske strukture kredita, deviznog rizika, kao i nekih drugih segmenata poslovanja banaka, odnosno njihovog upravljanja finansijskim rizicima.

Podaci ukazuju da je bankarski sistem stabilan.

Tabela 46: Indikatori finansijske stabilnosti (u %, osim ukoliko drugačije nije naznačeno)

	2021		
	III	VI	IX
Osnovni indikatori finansijske stabilnosti za banke			
Regulatorni kapital / rizikom ponderisana aktiva	19,3	19,2	18,5
Regulatorni kapital prve klase / rizikom ponderisana aktiva	18,3	18,2	17,5
Neto nekvalitetni krediti / kapital	7,4	7,8	9,0
Nekvalitetni krediti / ukupni krediti	6,0	6,3	6,6
Nekvalitetni krediti / ukupni krediti	5,5	5,7	5,6
Povraćaj na aktivu	1,4	1,3	1,3
Povraćaj na kapital	11,0	10,0	10,5
Kamatna marža / bruto prihod	62,6	59,4	57,3
Nekamatni troškovi / bruto prihod	67,6	66,6	68,2
Likvidna aktiva / ukupna aktiva	22,9	23,8	27,5
Likvidna aktiva / kratkoročne obaveze	36,8	36,0	41,3
Neto otvorena pozicija u stranim valutama / kapital	0,5	0,5	0,4

Dopunski indikatori finansijske stabilnosti			
Banke			
Kapital / aktiva	10,6	10,5	9,7
Velike izloženosti / kapital	78,2	88,4	114,1
Trgovački prihod / ukupni prihod	3,6	4,0	3,9
Troškovi zaposlenih / nekamatni troškovi	35,9	35,9	34,8
Razlika između referentnih kamatnih stopa na kredite i na depozite (u baznim poenima)	540	541	537
Depoziti klijenata / ukupni krediti, osim međubankarskih kredita	109,7	114,4	126,3
Krediti denominovani u stranim valutama / ukupni krediti	0,2	0,2	0,3
Obaveze denominovane u stranim valutama / ukupne obaveze	5,1	4,7	5,0
Tržište nekretnina			
Cijene stambenih nekretnina, godišnja procentualna promjena	29,7	23,3	N/A
Stambeni krediti / ukupni krediti	14,2	14,4	14,6
Krediti za poslovne nekretnine / ukupni krediti	5,5	5,7	5,5

Izvor: Centralna banka Crne Gore

Nacrt za javnu raspravu

14. IKT sektor

Posebnu pažnju u Platformi ekonomskog oporavka, kao okosnice budućeg razvoja Crne Gore zaslužuje IKT sektor. Prema nacrtu dokumenta “Operativni program za implementaciju Strategije pametne specijalizacije 2021 – 2024 s Akcionim planom 2021-2022”, *informaciono-komunikacione tehnologije (IKT) u Crnoj Gori su postale neophodne i prisutne u svim prioritetnim oblastima razvoja, kao i svim privrednim i društvenim aspektima života, pri čemu je prepoznata tendencija rasta ovog sektora. Razvoj i primjena informaciono-komunikacionih tehnologija su od suštinskog značaja za ekonomski napredak i digitalnu transformaciju, a uključuju jačanje mogućnosti za radnike, digitalno modifikovane poslovne subjekte i novo digitalno poslovanje (UNDP, 2020⁴⁴).*

U periodu od 2014-2020. godine veliki broj EU zemalja definisao je IKT kao prioretet u strategiji pametne specijalizacije. Istraživanje raspoloživih podataka na JRC Smart Specialisation Platform⁴⁵ koje je sprovedla Evropska Komisija (EC, 2020⁴⁶) *pokazuje da se IKT najviše primjenjuje u sledećim oblastima: Big Data (26%), digitalni servisi (20%), IKT u proizvodnji (9%), Inteligentni sistemi (8%), e-zdravstvo (8%), energetika (7%), zelena ekonomija (green IKT) (7%), kreativne medijske industrije (5%).* U većini ispitanih slučajeva (144 od 165), IKT se prožima sa drugim prioritetnim oblastima na isti način kao što je definisano u S3 strategiji Crne Gore.

Prema Global Competitiveness Report⁴⁷-u za 2019. godinu Crna Gora zauzima 57 mjesto u korišćenju IKT tehnologija, u odnosu na 141 zemlju.

Slika 12: Ocjena Crne Gore u korišćenju IKT tehnologija

Montenegro		73rd/141		
Index Component	Value	Score *	Rank/141	Best Performer
3rd pillar: ICT adoption 0-100	-	62.9 ↑	57	Korea, Rep.
3.01 Mobile-cellular telephone subscriptions per 100 pop.	180.7	100.0 =	4	Multiple (63)
3.02 Mobile-broadband subscriptions per 100 pop.	73.6	N/Appl.	74	United Arab Emirates
3.03 Fixed-broadband Internet subscriptions per 100 pop.	25.3	50.7 ↑	44	Switzerland
3.04 Fibre internet subscriptions per 100 pop.	5.6	N/Appl.	39	Korea, Rep.
3.05 Internet users % of adult population	71.5	71.5 ↑	63	Qatar

Izvor: Izvještaj o globalnoj konkurentnosti (Global Competitiveness Report)

Crna Gora je na 6. mjestu po uvozu IKT usluga i 36. po izvozu IKT usluga (kao procenat ukupne trgovine). Trenutni udio IKT sektora u BDP-u je 4,0% (Monstat, 2020⁴⁸).

⁴⁴ UNDP (2020), Izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka za Crnu Goru za 2020

⁴⁵ <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/>

⁴⁶ European Commission (2020), Smart Specialisation Platform. Mapping S3 IKT priorities. Preuzeto sa: <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/digital-agenda-and-IKT>

⁴⁷ http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

⁴⁸ (Monstat, 2020), Bruto domaći proizvod Crne Gore, preuzeto sa https://www.monstat.org/uploads/files/Nacionalni%20racuni/BPD/2020/Godisnji%20BDP%202020_crn.pdf

Prema saopštenju IKT Odbora Privredne Komore Crne Gore "Finansijski iskaz za IT sektor za 2020" (PKCG, 2021)⁴⁹, ima sljedeće performanse:

- U okviru IKT sektora posluje 970 kompanije koje zapošljavaju 4.441 radnika, što u odnosu na 2019. godinu znači povećanje broja kompanija za 17%, i broj radnika je povećan za 15%. Ukupan prihod sektora iznosio je 376.107.905,00€, što iznosi pad od 6%. Gubici su povećani za 32%, dok dobit bilježi pad od 9% i iznosi 36.154.351,00€. Bruto zarada koju su ostvarili uposleni u IKT sektoru iznosi 57.247.005,00€, ili u prosjeku 1.074,00€ po zaposlenom, što predstavlja povećanje prosječne zarade, u sektoru IKT, po radniku za 10%.
- IT sektor čini 690 kompanija (23% više u odnosu na prošlu godinu) koje obuhvataju djelatnosti kompjuterskog programiranja, konsultanstke i drugih srodnih djelatnosti i informaciono uslužnih djelatnosti. U okviru IT sektora zapošljeno je 1.832 radnika, 20,9% više u odnosu na prošlu godinu. Prihod IT sektora iznosio je 71.665.580 €, tj. 14,9% više u odnosu na predhodni izvještajni period. Dobit sektora iznosio je 12.568.031€ što je uvećanje za 38,8%, ali je zabilježen rast gubitaka od 20,7%. Ukupne bruto zarade koji su ostvarili radnici u IT sektoru takođe su imale rast od 45,6%, u odnosu na 2019.godinu.
- IT sektor karakteriše i sljedeća statistika: 40 kompanija ima 10 i više zaposlenih, 629 kompanija ima 5 i manje zaposlenih, od čega čak 563 imaju 1 ili 2 zaposlena (11 kompanija je u stavci zaposleni upisalo 0 ili nije dostavilo podatke). Prihod veći od 1.000.000,00 EUR ima 40 kompanija.
- Broj zaposlenih u IKT sektoru je 4441 što čini 3,5% čini od ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori (121.362). Za praćenje IKT sektora koristi se OECD klasifikacija koja se temelji na ISIC-u Rev. 4, prema kojoj IKT sektor obuhvata: IKT proizvodnu industriju, IKT trgovina i IKT usluge koje se dijele na: telekomunikacije, kompjutersko programiranje, konsultanstke i druge srodne djelatnosti, informaciono-uslužne djelatnosti i popravku.

Analiza IT sektora (Asocijacija menadžera Crne Gore, 2020⁵⁰) u Crnoj Gori koju je sproveo Odbor za digitalnu transformaciju Asocijacije menadžera Crne Gore ukazuje da je IT sektor u Crnoj Gori nedovoljno, čak i slabo razvijen, kao i da nije konkurentan na regionalnom nivou. Osnovne karakteristike IT sektora su prosječno mali broj zaposlenih, mali finansijski, a samim tim i razvojni potencijali IT preduzeća, kao i rad na malom i u informatičkom smislu nedovoljno razvijenom tržištu.

Uprkos usvajanju Strategije za razvoj MMSP 2018-2022, napredak u promociji digitalizacije poslovanja i e-trgovine je spor. Na osnovu informacija subjekata poslovnog sektora, okolnosti koje su pratile pandemiju COVID-19 imale su, u poređenju sa ostalim

⁴⁹ (PKCG,2021) , Finansijski iskaz za IT sektor, preuzeto sa: <https://www.privrednakomora.me/saopstenja/it-sektor-mora-brze-i-kvalitetnije-rasti>

⁵⁰ Asocijacija menadžera Crne Gore (2020), PRETPOSTAVKE RAZVOJA DIGITALNE TRANSFORMACIJE I PRESJEK STANJA U CRNOJ GORI – POGLED IZ PERSPEKTIVE IT SEKTORA

sektorima, manje posljedice na poslovanje IKT sektora. Kroz infrastrukturu i usluge, IKT sektor je odigrao važnu ulogu u prevazilaženju problema izazvanih pandemijom. (MJUDDM, 2021⁵¹).

Subjekti poslovnog sektora i njihova udruženja identifikuju nedostatak adekvatnog IT profila stručnjaka kao jedno od osnovnih ograničenja razvoja IT industrije i ukazuju i na poteškoće u sistemu rada koje utiču na sposobnost privlačenja i zadržavanja potrebnih IT stručnjaka. Poslovni sektor takođe identifikuje važnu prepreku u fragmentaciji i relativnoj nerazvijenosti lokalne IT industrije u poređenju sa stranim kompanijama što utiče na poslovne mogućnosti i dalje povećava jaz između lokalnih i međunarodnih kompanija. Predstavnici crnogorskog IT sektora navode da je veći dio IT firmi u Crnoj Gori okrenut domaćem tržištu i zavisi od domaće privrede, te se IT sektor uporedo razvija (ili stagnira) u skladu sa njom. Sa druge strane, mali broj IT firmi koje rade na razvoju softvera je okrenut izvozu na strano tržište koje nudi mogućnost ostvarivanja većeg profita. Iako IT kao privredna grana nije dovoljno razvijena u Crnoj Gori, jačanje veza između domaćih IT kompanija i formiranje klastera može povećati lokalne kapacitete i njihovu konkurentnu poziciju na domaćem i regionalnom tržištu (IPSOS, 2018⁵²).

IKT industrija je među najvećim poslodavcima u Crnoj Gori kad je riječ o visoko plaćenim poslovima, sa znatnom razlikom u plati između IKT specijalista u javnom i privatnom sektoru.

*Glavni izazov koji ometa rast IKT sektora je neadekvatna IT i računarska pismenost, nedostatak vještina, nedostatak institucionalne podrške od strane vlade IKT industriji, ograničene usluge e-vlade i niska podrška promovisanju izvoza. Programi mentorstva i međunarodno umrežavanje mogu srušiti ove prepreke, i Vlada ima mehanizme da podrži industriju ovakvim inicijativama (IPSOS, 2018⁵³). Na Zapadnom Balkanu, IKT sektor Crne Gore pokazuje niži godišnji rast i udio u ekonomiji od Hrvatske i Srbije. **Crnogorska IKT industrija se generalno doživljava kao najmanje konkurentna, s višestrukim ograničenjima: male dimenzije tržišta Crne Gore, struktura tržišta okrenuta državi, niske investicije** (IPSOS, 2018)⁵⁴.*

14.1. Uloga IKT u istraživanju, razvoju i inovacijama i podsticanju preduzetništva

Kada je u pitanju rangiranje Crne Gore u sektoru inovacija, prema izvještaju Global Innovation Index-u (WIPO, 2021)⁵⁵, možemo konstatovati da je za 2020. godinu na 50. poziciji, dok u oblasti Infrastrukture na 60. poziciji.

⁵¹ Ministarstvo javne uprave, digitalnog društva i medija (2021), Završni izvještaj o implementaciji Strategije razvoja informacionog društva 2016 –2020

⁵² IPSOS (2018): IKT kao pokretač daljeg razvoja Crne Gore: Istraživanje o trenutnom i potencijalnom uticaju IKT na razvoj Crne Gore. UNDP Crna Gora

⁵³ ibid

⁵⁴ ibid

⁵⁵ WIPO (2021), preuzeto sa https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf

European Innovation Scoreboard (EIS, 2020⁵⁶) rangira Crnu Goru iznad EU prosjeka kada je riječ o broju kompanija koje omogućavaju svojim zaposlenim da unaprijede IKT vještine. Takođe, EIS rangira Crnu Goru visoko kada je riječ o inovativnosti i otvorenosti za saradnju malih i srednjih preduzeća (MSP). Međutim, izvještaj za analizu uzima u obzir ukupan broj kompanija tako da se ne mogu definisati podaci koje se odnose samo na IKT kompanije.

Na osnovu Programa digitalnih inovacija Crne Gore, od 88 patenata koje su držali nacionalni izumitelji u 2018. godini, samo šest je digitalnih. Takođe je prepoznato da je razvojni kapacitet kompanija nizak.

Strategija naučnoistraživačke djelatnosti za period 2017-2021 (Ministarstvo nauke, 2018) potvrđuje da naučnoistraživačka zajednica proizvodi nizak nivo akademskih i naučnih doprinosa.

Saradnja između privrede i naučnoistraživačkih institucija nije dovoljno razvijena, ostavljajući malo prostora za proizvodnju značajnih rezultata primenljivih u praksi u vidu novih konkurentnih proizvoda ili usluga. Čitav sistem visokog obrazovanja je pretežno orijentisan ka izvođenju nastave, a ne ka istraživanju. Nedostatak regulatornog okvira stvara prepreku mogućoj komercijalizaciji istraživanja koja se realizuju u okviru naučnoistraživačkih institucija, posebno u pogledu prava intelektualne svojine. Prihodi od komercijalizacije istraživanja nisu regulisani na nacionalnom nivou već na nivou Univerziteta. Uzevši u obzir prethodno, **Crna Gora treba da uspostavi jasne i transparentne smjernice politike intelektualne svojine naklonjene preduzetništvu koje podstiču komercijalizaciju istraživanja i razvoja, a što će se postići utvrđivanjem nove Strategije intelektualne svojine Crne Gore, čije usvajanje je planirano za 2022. godinu.**

Nedostatak internacionalizacije na univerzitetima utiče na crnogorske istraživačke kapacitete i sposobnosti da se podrže inovacije (EC, 2019)⁵⁷. Internacionalizaciju ometaju univerzitetska pravila i prakse koje su pretežno fokusirane na nastavu, pa istraživači zbog internih univerzitetskih propisa teško stižu mogućnost za duži boravak na stranim univerzitetima, posebno zbog toga što su u obavezi da ostanu radi obavljanja nastavnih obaveza. U narednom periodu **poseban akcenat treba staviti na sticanje međunarodnog stručnog i naučnog iskustva i pristup savremenim istraživačkim infrastrukturama.**

Crna Gora se, kao i ostale zemlje u razvoju, suočava sa odlivom mozgova što može biti velika prijetnja crnogorskom inovacionom ekosistemu. Studenti i istraživači koji učestvuju u evropskim programima kao što su Erasmus i Marie Curie i dalje imaju tendenciju da odluče da ostanu u inostranstvu. Pored toga, prema studiji, 236 crnogorskih istraživača živi u inostranstvu, što čini više od jedne trećine istraživačkih kapaciteta, budući da svi registrovani

⁵⁶ European Innovation Scoreboard (2020), Montenegro profile. Preuzeto sa:

<https://ec.europa.eu/docsroom/documents/41902/attachments/1/translations/en/renditions/native>

⁵⁷ European Commission (2019), Specific Support for Montenegro - Towards Entrepreneurial Innovation Ecosystem

istraživači nominalno predstavljaju samo 523 FTE. Kao rezultat toga, **Crna Gora ima jaku dijasporu istraživača u poređenju sa lokalnim fondom.**

U Crnoj Gori, nedostaju uspješne priče koje pokazuju kako inovativni projekti i startapovi mogu ponuditi nove mogućnosti. *Osim nekih izuzetaka, kao što su registar domena .me i Perpetuum Games, većina crnogorskih startupova stvorenih posljednjih godina napustila je zemlju da bi uspjela (EC, 2019)⁵⁸*. Ukupno sedam je otišlo u potrazi za boljim mogućnostima za pristup tržištu, a kao predušlov koji su investitori postavili za potpisivanje investicionih ugovora. Dok neki preduzetnici i dalje provode vrijeme radeći u Crnoj Gori, poslovanje je preseljeno u zemlje poput, na primjer, Austrije, Bugarske i Njemačke. Između ostalih faktora, to je zato što Crnoj Gori nedostaje integracija sa globalnim tržištima i finansijskim uslugama što otežava poslovni pristup globalnim sistemima plaćanja kao što su PayPal, itd.

14.2. IT obrazovanje i vještine

Razvojem računarske nauke i tehnologije, kao i povećanjem dostupnosti informacija i znanja, kritičko i kreativno učenje dobili su na značaju. Tehnologija je značajno promijenila način rada i života, ali se čini da se obrazovni sistemi i način učenja nijesu u dovoljnoj mjeri prilagodili novonastalim potrebama. Obrazovanje u Crnoj Gori nije doživjelo neophodnu transformaciju, te se uočava da obrazovni kapaciteti u nedovoljnoj mjeri odgovaraju zahtjevima tržišta, posebno u brzo rastućim industrijama. Što se tiče obrazovanja za potrebe savremene privrede, na tržištu rada nema dovoljno kvalifikovanih informatičkih profesionalaca dok globalna tražnja neprekidno raste. Ovu profesiju u Crnoj Gori treba tretirati na poseban način, zato što se IT djelatnošću može baviti bilo ko iz Crne Gore, radeći na globalnom tržištu i na taj način povećavajući izvoznu aktivnost i doprinoseći diverzifikaciji ekonomije. S prethodnim u vezi, u okviru S3 strategije IT djelatnosti prepoznate su kao segment privrede koji dobija prioritet u budućem razvoju ekonomije, upravo zbog potrebe za njenom diverzifikacijom, povećanjem izvoza i mobilisanjem visoko-obrazovane radne snage.

Potreba za ličnim razvojem i unapređivanjem individualnih znanja i vještina kroz cjeloživotno učenje za svakog pojedinca predstavlja realnost i neophodnost u karijeri, ali nasuprot tome takva mogućnost nije široko rasprostranjena kroz crnogorski obrazovni sistem. Na osnovu izvještaja *European Training Foundation*⁵⁹ o učinku Crne Gore u pogledu obrazovanja i obuke u proteklih 5 godina, *napredak u zapošljivosti nedavno svršenih studenata nije postignut. U 2018. godini zapošljivost studenata iznosila je 61% u Crnoj Gori, dok je prosjek EU 80%.*

Rezultati studije UNDP (2018)⁶⁰ pokazuju da *postojeći školski programi uopšte, kao i IKT obrazovni programi u Crnoj Gori, ne prate dovoljno razvoj IKT-a. Utvrđeni su značajni problemi na svim nivoima obrazovanja, a većina sagovornika koji su anketirani za potrebe ove*

⁵⁸ ibid

⁵⁹ ETF (2020), European Training Foundation, "Developments in vocational educational policy in Montenegro".

⁶⁰ UNDP (2018), IKT kao pokretač daljeg razvoja Crne Gore

studije, iz IT sektora i fakulteta na kojima se informatičari u Crnoj Gori obrazuju, vjeruju da su promjene potrebne već na nivou osnovnog i srednjeg obrazovanja. Takođe, čak 81% građana smatra da je potrebno reformisati obrazovni sistem u Crnoj Gori u skladu sa razvojem IKT-a, kako u pogledu korišćenja IKT-a za sticanje znanja, tako i u obučavanju učenika za sticanje vještina za njihovu upotrebu. Prema istom istraživanju, anketirani sagovornici iz IT sektora kažu i da obrazovni sistem u cjelini nije dovoljno agilan - procedure definisanja nastavnih planova i programa akreditacije su prespore da odgovore na zahtjeve savremenog društva i privrede.

Evropska fondacija za istraživanja je u ranijim istraživanjima (ETF, 2020)⁶¹ koja je sprovodila u zemljama u okruženju pokazala je da IT sektor raste brže nego što kapaciteti institucija visokog obrazovanja i neformalnog obrazovanja mogu odgovoriti na zahtjev za potrebnim kvalifikacijama. Veliki broj kompanija (85% anketiranih) imao je poteškoća u popunjavanju slobodnih radnih mjesta zbog nedovoljne ponude kvalifikovanih kandidata za posao ili nedostatka primjenjivog znanja. Identifikovano je šest zanimanja za kojima tržište iskazuje veliku potražnju: programeri, stručnjaci za digitalne medije, IT konsultanti, projekt menadžeri, stručnjaci za testiranje i sistem administratori. Zbog potrebe za radnom snagom sa kvalifikacijama visokog obrazovanja iz oblasti IT-a, neophodno je jačati IKT programe kako kroz formalne obrazovne institucije, tako i kroz ustanove neformalnog obrazovanja. Obuke u preduzeću i učenje na radnom mjestu su najčešći oblici edukacije u IT sektoru. Ovi nalazi su u skladu sa zaključkom da IT sektor tek treba da uspostavi efikasnije oblike saradnje sa relevantnim akterima na različitim nivoima, posebno sa pružaocima početnog i kontinuiranog obrazovanja i obuke.

Kada je riječ o cjeloživotnom obrazovanju i prekvalifikaciji, u Crnoj Gori su već uspostavljeni zakonski okviri. Nacionalna strategija za obrazovanje nastavnika u Crnoj Gori 2017–2025. naglašava potrebu za kontinuiranim profesionalnim razvojem nastavnika i obukom u cilju stavljanja fokusa na digitalne vještine. Sistem obrazovanje odraslih je primarno razvijen od strane Ministarstva prosvjete, nauke, kulture i sporta i Centra za stručno obrazovanje, u saradnji sa ostalim institucijama. On je regulisan Zakonom o obrazovanju odraslih, Zakonom o nacionalnim stručnim kvalifikacijama, Zakonom o nacionalnom kvalifikacionom okviru, Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju, i ostalim pod-zakonskim aktima.

Digitalne vještine su osnovno oruđe i prednost ne samo zaposlenih, već i nezaposlenog stanovništva koje želi da učestvuje na tržištu rada. Ove vještine su se pokazale neophodnim za gotovo sva zanimanja, od primarnih do rukovodećih pozicija. Do danas, digitalne vještine ostaju nedovoljno razvijene u kontinuiranom stručnom obrazovanju i s tim u vezi potrebno je proširiti broj obuka, unaprijediti planove i stimulisati nezaposlene na prekvalifikaciju.

Strategija digitalne transformacije (SDT) 2022-2026 je prepoznala nedostatak digitalnih vještina u određenim grupama kao i potrebu da se uvedu specijalizovani programi kao i programi cjeloživotnog učenja za određene ciljne grupe. Kroz operativni cilj SDT "Razvoj i unapređenje digitalnih znanja i vještina crnogorskog društva", želi se postići veći nivo digitalnih vještina, kroz definisane mjere u oblasti formalnog obrazovanja, doživotnog učenja

⁶¹ European Training Foundation (2020): Montenegro Education, training and employment development, preuzeto sa <https://www.etf.europa.eu/en/regions-and-countries/countries/montenegro>

za sve ciljane grupe građana i niz mjera koje se odnose na podizanje vještina zaposlenih u javnom i privatnom sektoru. Poseban akcenat se stavlja na sistem podsticaja za jačanje karijerne orijentacije, a u cilju obezbjeđivanja znanja i vještina.

Sve navedeno ukazuje na potrebu da se oblast obrazovanja/osposobljavanja za zapošljavanje u IT sektoru posebno istraži, da bi se zatim, na osnovu reprezentativnih kretanja u Crnoj Gori i svijetu, identifikovanih empirijskih nalaza, predložile adekvatne mjere unapređivanja. One u praksi treba da omoguće kontinuirano usklađivanje obrazovnih programa sa razvojem novih tehnologija i zahtjevima IT sektora.

14.3. Ključni izazovi i njihovo rješavanje

Državna inicijativa za digitalnu transformaciju Crne Gore podržana Strategijom digitalne transformacije 2022-2024 ima za cilj da kroz strateški cilj Povećana digitalna svijest crnogorskog društva i digitalna konkurentnost IKT sektora unaprijedi inovativni potencijal IKT sektora, kao i internacionalizaciju IKT kompanija i povećanje udjela domaćih IKT kompanija u međunarodnim tenderima. U okviru ovog strateškog cilja definisan je operativni cilj "Razvoj IKT sektora" i ključne mjere: Povećana dostupnost IKT opreme u cilju prevazilaženja digitalnog jaza; Implementacija mehanizama za podršku rasta i digitalizacije poslovanja kompanija; Digitalna transformacija organizacija (privreda, NVO, obrazovanje); Definicija i implementacija mehanizma za razvoj inovativnog IKT ekosistema; Povećanje izvoza internacionalizacija IKT kompanija i povećanje udjela domaćih IKT kompanija u međunarodnim tenderima.

Fokusna područja za IKT definisana u Strategiji pametne specijalizacije su podijeljena na dvije grupe: postojeća (oblasti u kojima postoje evidentne aktivnosti IT kompanija) i područja "sa potencijalom".

Tabela 47: Fokusna područja za IKT definisana u Strategiji pametne specijalizacije

Postojeća	Sa potencijalom
<ul style="list-style-type: none"> • Telekomunikacije • Softverski inženjering 	<ul style="list-style-type: none"> • Komunikacione tehnologije nove generacije (5G, SDN, NFV, GNSS) • IoT (Internet of things) • Virtualna realnost, promijenjena realnost (VR/AR), 3D • ERP sistemi, e-poslovanje, finansijske tehnologije, GIS itd. • Blockchain tehnologija i kriptovalute • Big Data, Cloud – servisi • Video igre • Bezbjednost informacionih sistema • Pametne tehnologije (gradovi, zgrade i sl.) • Zeleni IKT (smanjenje emisija, ušteda energije itd.) • Mašinsko učenje i vještačka inteligencija

Izvor: Strategija pametne specijazacije Crne Gore 2019-2024

U daljem planiranju implementacije S3 za prioritet IKT kao i definisanju operativnih ciljeva nameće se rješavanje sljedećih problema:

- *Identifikacija tehnoloških "niša" i izbor fokusnih tehnologija sa potencijalom koje će biti podrška istraživanju i razvoju u cilju stvaranja inovativnih servisa/proizvoda (JRC,2021)⁶²;*
- *Uspostavljanje jasno i nedvosmisleno definisane veze prioriteta S3 sa pojedinačnim instrumentima finansiranja, operacijama i finansiranim projektima radi koncentracije ograničenih finansijskih resursa koji su trenutno dostupni, s obzirom na status Crne Gore kao zemlje kandidata, kao i očuvanja integriteta i vrijednosti koje promoviše S3 (JRC, 2020)⁶³;*
- Kreiranje jasnog mehanizam praćenja i evaluacije projekata nakon odobravanja i dodjele sredstava;
- *Stimulisanje (kroz grant šeme) kreiranja nespecijalizovanih i specijalizovanih klastera i investiranje u razvojne programe individualnih kompanija (JRC,2021)⁶⁴;*
- *Razvijanje zajednički digitalni okvir kompetencija za IKT stručnjake kako bi udovoljili potrebama tržišta rada (OECD, 2021)⁶⁵;*
- Uspostavljanje jasne i transparentne smjernice politike intelektualne svojine naklonjene preduzetništvu koje podstiču komercijalizaciju istraživanja i razvoja;
- Usvojanje programa za promociju IKT sektora za jačanje domaće industrije kako bi mogla da deluje kao pokretač ekonomskog rasta;

⁶² F. Molinari (2021): *Conclusions and recommendations for the development of implementation programmes in the ICT priority area of smart specialization in Montenegro*, Expert support for the implementation of Smart Specialisation Strategy in Montenegro

⁶³ ibid

⁶⁴ ibid

⁶⁵ ibid

15. *Nearshoring* sa kompanijama iz Zapadne Evrope – velika šansa za Crnu Goru

Prema analizi „*Getting Stronger After COVID-19: Nearshoring Potential in the Western Balkans*“⁶⁶, koju je uradio Bečki institut za međunarodne ekonomske studije, kompanije iz Zapadne Evrope će u narednom periodu vratiti značajan dio kapaciteta iz Kine u Evropu, imajući u vidu nedostatke u globalnom lancu snadbijevanja koje je uzrokovao COVID19.

Obzirom na veličinu kompanija koje planiraju izmiještanje dijela , alokacija resursa u Crnu Goru može imati značajne efekte na ukupne ekonomske pokazatelje crnogorske ekonomije, obzirom na veličinu naše ekonomskog sistema: rast zaposlenosti, smanjenje nezaposlenosti, povećanje produktivnosti, rast izvoza.

U navedenoj analizi se apostrofira da nije dovoljno samo imaju radnu snagu koja je slabije plaćena u odnosu na EU, već je potrebno imati obučenu radnu snagu. Zbog toga, potrebno je investirati u sistem stručnog obrazovanja. Multiplikativni efekti ovakvog načina rada su značajni jer crnogorske kompanije mogu biti dobri partneri kompanijama iz Zapadne Evrope od kojih se dodatno može očekivati transfer tehnologija i znanja. Naravno, investicije u infrastrukturu, funkcionalne institucije, nekorumpirano društvo i predvidljiv poslovni ambijent su stavke koje Crna Gora mora obezbijediti u cilju privlačenja kompanija iz Zapadne Evrope.

Nearshoring je izuzetna šansa za Crnu Goru i sa stanovišta diversifikacije nacionalne ekonomije. Stoga, ekonomska diplomatija ovdje mora da odigra značajnu ulogu, kao i svi ključni akteri u društvu.

⁶⁶ <https://wiiw.ac.at/getting-stronger-after-covid-19-nearshoring-potential-in-the-western-balkans-dlp-5814.pdf>

16. Rodna ravnopravnosti u kontekstu ekonomskog oporavka

Opšte je poznato da je u veoma kratkom vremenskom periodu, pandemija izazvana virusom COVID-19 razarajuće djelovala na globalno tržište rada. Ovaj zdravstveno-socio-ekonomski zemljotres doveo je do gubitka stotina miliona radnih mjesta dok se mnogobrojna zanimanja suočavaju sa neizvjesnom budućnošću, makar do trenutka pronalaska i distribucije vakcine protiv virusa, što se očekuje tokom 2021. godine.

U takvim teškim okolnostima svi segmenti društva nijesu podjednako snažno na udaru krize. Najviše su ugroženi ljudi angažovani na poslovima koji zahtijevaju fizičko prisustvo na radnom mjestu, čime se povećava vjerovatnoća prenosa virusa COVID-19, što u krajnjem implicira znatno veći rizik od smanjenja zarada, privremenih udaljavanja sa posla (bolovanje) ili, u najgorem scenariju, otpuštanja sa veoma neizvjesnim novim zaposlenjem. Stoga, nije iznenađujući zaključak da će teret ove krize najviše osjetiti najugroženiji djelovi stanovništva: djeca, žene i socijalno ugroženi.

Crna Gora nije ostala imuna na uticaj virusa COVID-19; njegov uticaj se snažno osjeća kroz sve sfere našeg društva. Kako je crnogorsko društvo jasan primjer duboko prožimajuće nejednake distribucije novostvorene vrijednosti, najugroženiji segmenti stanovništva će najteže podnijeti teške ekonomske posljedice koje COVID-19 nosi sa sobom. Žene, kao većina u Crnoj Gori, posebno su izložene uticaju virusa COVID-19 usljed djelovanja brojnih socijalnih, ekonomskih i zdravstvenih aspekata.

Crnogorsko društvo oblikuju duboko ukorijenjeni patrijarhalni stavovi i norme koji ograničavaju stvaranje ambijenta za suštinsku ekonomsku i društvenu ravnopravnost. S tim u vezi, žene u Crnoj Gori su u istorijskom kontinuitetu periodu imale manja primanja, bile su više zaposlene u slabije plaćenim sektorima privrede, uz istovremenu manju zastupljenost u odnosu na muškarce na rukovodećim položajima.

Žene u crnogorskom društvu danas se susrijeću sa velikim brojem problema u mnogobrojnim domenima privatnog i javnog života. Tako se, na primjer, zapošljavanja u ženskoj populaciji karakterišu češćim prihvatanjem poslova u sektorima privrede koji su slabije plaćeni, privremeni, i sa lošijim radnim uslovima. Uslovi za razvoj preduzetništva još uvijek su nepovoljniji za žene nego za muškarce, najviše iz razloga što žene u velikom broju slučajeva nemaju imovinu koju bi mogle založiti kao kolateral za kredite kod poslovnih banaka i IRF. Rodna neravnopravnost se ispoljava kroz nedovoljnu političku participaciju žena, ekonomsku nejednakost, neravnomjernu podjelu obaveza u porodici i sličnih društvenih pojava.

Imajući u vidu karakter razvoja Crne Gore, može se zaključiti da žene dijelu tranzicionu sudbinu velike većine ljudi: porast nezaposlenosti, neravnomjerno raspoređivanje novostvorene vrijednosti. Žene su snažno pogođene tranzicijom, među prvima su ostajale bez posla, većinski su dio nezaposlene populacije, radile su na slabije plaćenim poslovima i praktično izostale iz vodećih ekonomskih grupacija koje su prisvojile

najveći dio novostvorenih vrijednosti. Koncentracija kapitala u rukama pojedinaca praktično ne prepoznaje ženski rod.

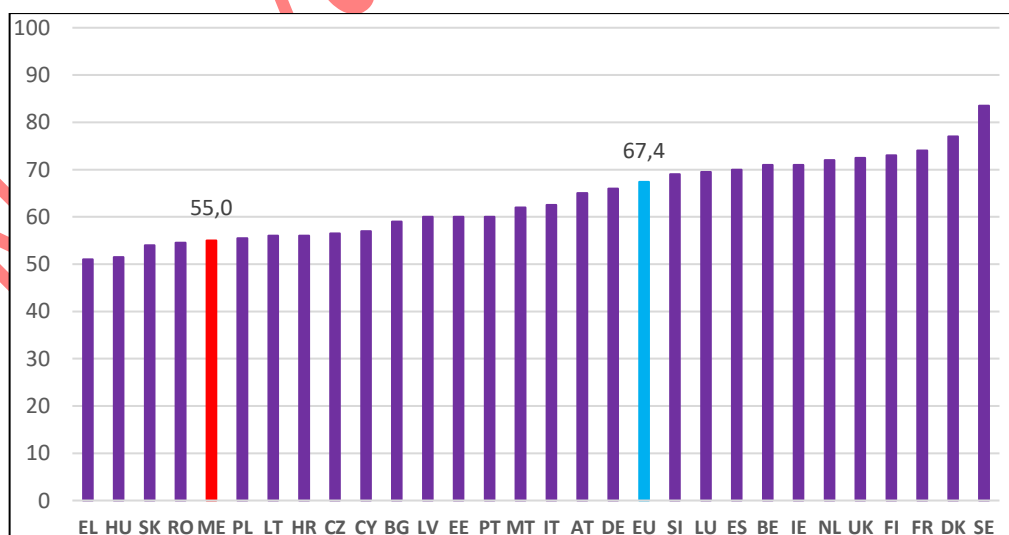
Imajući u vidu gore navedeno, Platforma ekonomskog oporavka će posebno tretirati pitanje rodne ravnopravnosti u svojoj suštini.

16.1. Indeks rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori

Indeks rodne ravnopravnosti je „instrument za mjerenje napretka u postizanju rodne ravnopravnosti u EU”. Prema podacima iz dokumenta “Indeks rodne ravnopravnosti Crna Gora 2019⁶⁷” ovaj sveobuhvatan instrument “može da se koristi za procjenu i upoređivanje stanja u oblasti rodne ravnopravnosti u bilo kojoj evropskoj zemlji, zemlji kandidatu za članstvo u EU, uključujući Crnu Goru, ili van Evrope. Instrument je osmislio Evropski institut za rodnu ravnopravnost EIGE, nezavisno tijelo Evropske unije, a prvi put je korišćen 2013. godine. Indeks rodne ravnopravnosti temelji se na definiciji da rodna ravnopravnost podrazumijeva „jednak udio u imovini, jednako dostojanstvo i integritet između žena i muškaraca”. Indeks prepoznaje šest glavnih domena rodne ravnopravnosti: rad, novac, znanje, vrijeme, moć i zdravlje.”

Indeks rodne ravnopravnosti za Crnu Goru prvi put je izračunat 2019. godine i iznosi 55. Kako je rađen prvi put, nije bilo moguće uporediti podatke za Crnu Goru. Stoga, vrijednost ovog indeksa za Crnu Goru može se uporediti s Indeksom rodne ravnopravnosti za 2019. u 28 država članica EU, koji je iznosio 67,4.

Grafik 41: Indeks rodne ravnopravnosti u 28 država članica EU i Crnoj Gori

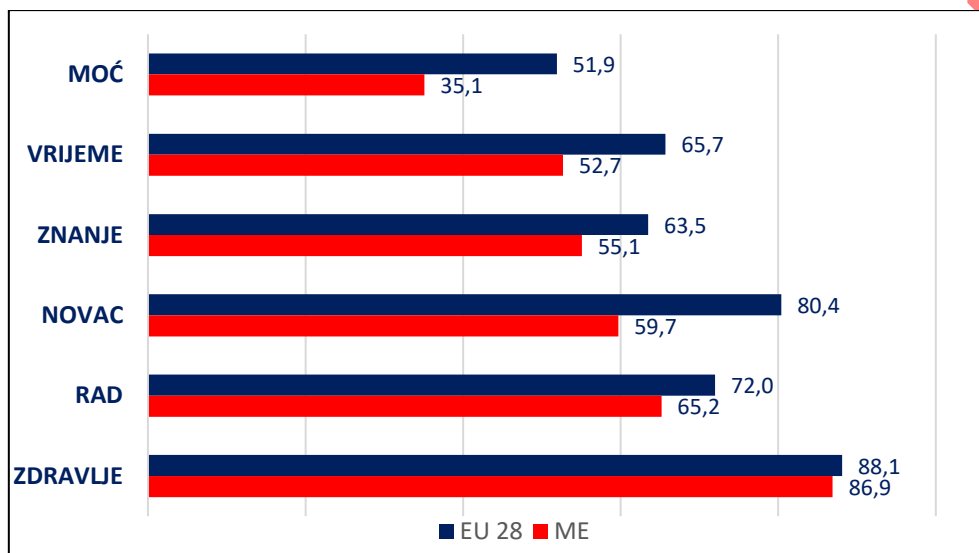
Izvor: Indeks rodne ravnopravnosti Crna Gora 2019

⁶⁷ <https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/Indeks%20rodne%20ravnopravnosti.pdf>

Iz ovog grafika, može se primijetiti da su samo četiri države 2019. imale nižu vrijednost indeksa od Crne Gore – Rumunija, Slovačka, Mađarska i Grčka.

Ako sagledamo pojedinačne domene iz kojih se sastoji Indeks, možemo jasnije da shvatimo razliku u okviru svakog domena. Izgleda da se najveće razlike u rodnoj ravnopravnosti između Evropske unije i Crne Gore odnose na novac (20,7) i moć (16,8). Najmanje razlike vidljive su u oblastima zdravlja (1,2) i rada (6,8).

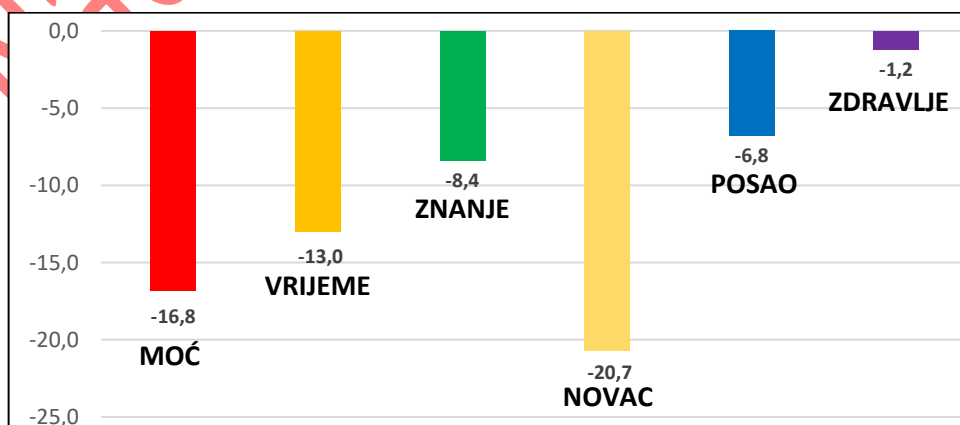
Grafik 42: Crna Gora i 28 država članica EU, poređenje vrijednosti osnovnih domena, 2019

Izvor: Indeks rodne ravnopravnosti Crna Gora 2019

Na nacionalnom nivou, žene u Crnoj Gori najmanje su jednake kada je riječ o moći, za kojom slijede vrijeme, znanje, novac i rad. Žene su najviše jednake u oblasti zdravlja. Na nivou 28 država članica EU redosljed je sličan, ali ne i isti. Žene u EU su takođe najmanje jednake kada je riječ o moći, za kojom u 28 država EU slijede znanje, vrijeme, rad, novac i na kraju zdravlje.

Grafik 43: Razlika između 28 država članica EU i Crne Gore, po osnovnim domenima

Izvor: Indeks rodne ravnopravnosti Crna Gora 2019

16.2. Domen rada⁶⁸

Domen rada obuhvata indikatore osmišljene da izmjere rodnu ravnopravnost na tržištu rada. Domen procjenjuje „u kojoj mjeri žene i muškarci mogu da imaju koristi od jednakog pristupa zaposlenju i dobrim uslovima rada.“ Ovaj domen je složen indeks koji obuhvata ne samo direktne mjere kao što je stopa zaposlenosti, već i indirektno mjere namijenjene procjeni uslova i izgleda u pogledu rada.

Rezultat za Crnu Goru u domenu rada iznosi 65,2. Kada se taj rezultat uporedi s prosjekom u 28 država članica EU, koji iznosi 72, vidimo da između Crne Gore i tih zemalja postoji razlika od 6,8 poena. Sve zemlje, uključujući Crnu Goru, generalno su bile uspješnije u domenu učešća nego u domenu kvaliteta rada i segregacije. To znači da, iako se broj žena koje su aktivne na tržištu rada povećao, taj napredak nije bio praćen boljim uslovima i kvalitetom poslova koje obavljaju. To je dobra ilustracija za argument da korišćenje broja zaposlenih muškaraca i žena može da dovede do pogrešnih zaključaka, ako se koristi kao isključivi pokazatelj rodne ravnopravnosti na radnom mjestu.

16.3. Domen novca⁶⁹

Domen novca mjeri nejednakosti u pogledu opšte ekonomske situacije i u pogledu pristupa finansijskim resursima. Ovaj domen se fokusira na „rezultat“ rada u smislu „novca“ – bez obzira na uslove rada. Domen ilustruje kolika je razlika između muškaraca i žena kada je u pitanju njihova zarada za rad koji obavljaju i kako je taj novac distribuiran u smislu siromaštva i bogatstva.

Crna Gora je u domenu novca ostvarila rezultat 59,7, što je značajno niže od prosjeka u 28 država članica EU i najniže je od svih zemalja članica EU. Naime, prosjek u EU u ovom domenu iznosio je 80,4 poena, 20,7 poena više od Crne Gore.

⁶⁸ <https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/Indeks%20rodne%20ravnopravnosti.pdf>

⁶⁹ <https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/Indeks%20rodne%20ravnopravnosti.pdf>

17. Principi Platforme ekonomskog oporavka

Platforma ekonomskog oporavka u svojoj osnovi sadrži sljedeće principe:

- Građani Crne Gore na prvom mjestu;
- Stabilizacija demografske krize;
- Oporavak javnih finansija;
- Smanjenje nezaposlenosti;
- Odgovorna socijalna politika;
- Vladavina prava i nulta tolerancija na korupciju;
- Zelena tranzicija i digitalna ekonomija;
- Ohrabivanje i njegovanje privatne inicijative;
- Ravnomjeran regionalni rast i razvoj;
- Ekonomija zasnovana na inovacijama i znanju;
- Pozicioniranje Crne Gore kao destinacije održivog turizma;
- Privlačenje stranih direktnih investicija;
- Jačanje sistema kontrole, unaprijeđena koordinacija i planiranje infrastrukturnih projekata;
- Regionalna saradnja u kontekstu ubrzanog pridruživanja EU.

Imajući u vidu teško naslijeđeno stanje, za dostizanje nivoa prosječnog životnog standarda država članica EU u ukupnom obimu, biće potrebno najmanje dva puna mandata Vlade, uz pretpostavke da neće biti većih eksternih šokova.

17.1. Građani Crne Gore na prvom mjestu

U srcu Platforme ekonomskog oporavka jeste omogućavanje boljeg životnog standarda i veći kvalitet građana Crne Gore. Bolji životni standard se ne ogleda u pokazateljima prosječnih statističkih vrijednosti, već na vrlo konkretnim pokazateljima: većim platama i penzijama, većoj zaposlenosti, smanjenju nejednakosti i siromaštva, boljeg kvaliteta zdravstvene zaštite, kvalitetnog regionalnog razvoja, pristojnih radnih mjesta, bolje zaštita prava zaposlenih uz puno poštovanje prava investitora, unapređenje položaja žena u društvu, bolji položaj lica sa invaliditetom.

17.2. Stabilizacija demografske krize

Crnu Goru potresa snažna demografska kriza. Odlazak mladih ljudi van Crne Gore, intenzivne unutrašnje migracije koje su dovele raseljavanja iz sjevernog regiona, starenje populacije, negativan prirodni priraštaj – glavni su elementi demografske slike Crne Gore. Platforma ekonomskog oporavka će postaviti temelje koji će omogućiti dugoročnu stabilizaciju demografske krize kroz realan program ravnomjernog razvoja uz pokretanje investicionog ciklusa na sjevernom regionu, kao i kroz podršku mladima i ugroženim

kategorijama stanovništva u otpočinjanju biznisa kroz program kreditno-garantnog fonda i drugih podsticajnih mjera.

17.3. Oporavak javnih finansija

Zdrave javne finansije su ključ ekonomskog napretka Crne Gore. Optimizovaćemo vladinu potrošnju kroz revidiranja i prilagođavanja troškova realnosti. Reforma trezorskog poslovanja će dovesti do bolje naplate poreza i pažljivije evidencije troškova. Sa ciljem da osiguramo fiskalnu održivost, nivoi deficita će se držati na niskom nivou. Sprovešćemo restrukturiranje javnog duga i stvarati pretpostavke za stabilizaciju, a zatim i povećanje kreditnog rejtinga Crne Gore. Razmotrićemo transformaciju IRF-a u razvojnu banku koja će imati bitno drugačiji poslovni model u odnosu na dosadašnji način rada. Kreditno garantni fond će biti formiran.

Produbićemo reforme kako bismo stvorili čvrste i moderne fiskalne i poreske sisteme. Fokusiraćemo se na ključna pitanja: bolju koordinaciju centralnog i budžeta lokalnih samouprava, razgraničenje ovlašćenja i obaveze potrošnje centralne i lokalne samouprave, unapređivanje lokalnih poreskih sistema, jačanje kapaciteta lokalnog razvoja i smanjenje raznih fiskalnih i parafiskalnih opterećenja za preduzeća.

Sprovešćemo reformu srednjoročnog fiskalnog planiranja kako bismo postigli veću koordinaciju između budžeta i planova za ekonomski i socijalni razvoj. Sprovodićemo programsko upravljanje budžetom zasnovanim na performansama. Nakon 15 godina, uspostavićemo sistem za evidentiranje državne imovine, produbiti reformu vladinog sistema upravljanja dugom koji će pratiti veća transparentnost budžeta.

Čvrsta posvećenost Vlade Crne Gore jeste jačanje državnih preduzeća koja moraju razvijati svoje kapacitete za inovacije, i postati efikasnija i konkurentnija, sa većom otpornosti na buduće neizvjesnosti. Tim pristupom će se omogućiti ostvarivanje nacionalnih strateških ciljeva uz unapređivanje efikasnosti državnog kapitala i povećanje vrijednosti državne imovine. Glavni ciljevi državnih preduzeća jesu poslovanje na tržišnim principima. Biće uvedena primjena korporativnog upravljanja kroz angažman profesionalnih menadžera i uspostavljanje sistema meritokratije. Upravo iz ovih razloga, planirana je puna operacionalizacija kompanije Montenegro Works.

17.4. Odgovorna socijalna politika

Vlada Crne Gore će voditi odgovornu socijalnu politiku kroz strukturne reforme. Adekvatna distribucija državnih prihoda će tretirati brojne izazove sa kojima se susrijeće veliki broj građana. Projekti kao što su besplatni udžbenici, dječiji dodatak i slične mjere će u narednom periodu biti fokusirani na socijalno ugrožene stanovnike, uz implementaciju socijalnog kartona.

17.5. Smanjenje nezaposlenosti

Veća sredstva će biti opredijeljena za aktivne mjere zapošljavanja, čime će se stvoriti više mogućnosti za rješavanje problema strukturne nezaposlenosti. Crnogorskoj ekonomiji su nužna strateška prilagođavanja strukturi kvalifikovanog osoblja, s obzirom da je evidentno da sistem obrazovanja ne korespondira sa tržištem rada. Ovako velike anomalije se mogu riješiti samo u dužem vremenskom periodu kroz reformu sistema stručnog obrazovanja. Osnovni fokus mora biti na prekvalifikaciji i dokvalifikaciji radne snage, sa posebnim naglaskom na dugoročno nezaposlenim licima.

Napori Vlade će biti usmjereni ka stvaranju visokoobrazovanih i profesionalno kompetentnih kadrova koji će svoju budućnost graditi u Crnoj Gori. Obuka za sticanje novih vještina biće od vitalnog značaja u rastu produktivnosti i konkurentnosti crnogorske ekonomije, kako bi se omogućio snažan oporavak od uticaja pandemije COVID19, posebno za mlade ljude.

17.6. Vladavina prava i nulta tolerancija na korupciju

Ekonomski oporavak i budući razvoj biće zasnovan na stvaranju predvidljivog, stabilnog ekonomskog sistema uz punu integraciju sa vladavinom prava, koja je do sada uglavnom izostajala sa najviših nivoa vlasti. Nulta tolerancija na korupciju je snažno utkana u politike Vlade Crne Gore, a samim tim i u Platformu ekonomskog oporavka. Imajući u vidu da nas očekuju velika infrastrukturna ulaganja koja će se finansirati i iz budžeta i iz dostupnih fondova, suzbijanje nezakonitih pojava u ovim poslovima mora biti imperativ. Dodatno, privlačenje stranih direktnih investicija iz zemalja Evropske unije, SAD, Velike Britanije i ostalih visokorazvijenih država, biće jedino moguće u slučaju omogućavanja poslovanja bez korupcije uz snažnu vladavinu prava.

17.7. Zelena i digitalna tranzicija

Imajući u vidu klimatske izazove sa kojima se srijeće Crna Gora, u sve razvojne politike mora se uključiti zelena i digitalna komponenta. U kontekstu teme rada Termoelektrane Pljevlja, mora biti urađena ozbiljna analiza svih socio-ekonomskih faktora koje utiču na Pljevlja ali i Crnu Goru. Energetski sistem mora otpočeti reforme koji su usmjereni na obnovljive izvore energije. Značajna ulaganja se očekuju u energetski efikasne zgrade. Strateško državno preduzeće, EPCG, treba da ostane u državnom vlasništvu.

U osnovi ekonomske politike, koja za cilj ima razvoj i bolji životni standard, biće očuvanje prirodnih resursa i zaštita životne sredine. Zaštita životne sredine mora biti na mnogo većem nivou nego što je danas, kroz pametan sistem prostornog planiranja koji će promovisati razvoj, ali i uz adekvatan sistem zaštite životne sredine. Vodni resursi, koji su agresivno napadnuti kroz izgradnju malih hidroelektrana, moraju biti sačuvani. Nalazišta nafte će biti tretirana u skladu sa najstrožijim ekološkim standardima.

Kada se govori o digitalizaciji, potrebna je brza digitalizacija Javne uprave ali i domaćih kompanija. Programi podrške koji se finansiraju iz državnog budžeta moraju biti

izdašnija i usmjerena na pravu digitalizaciju privatnog sektora. Sprovede se brojne inicijative u cilju stvaranja digitalnog društva.

Uloga inovacija je centralna u kontekstu jačanja naučnih i tehnoloških kapaciteta crnogorske stručne zajednice i poslovnih subjekata. Naučne i tehnološke inovacije moraju biti integrisane sa poslovnom zajednicom u cilju postizanja većeg rasta i bolje produktivnosti.

17.8. Ohrabivanje i njegovanje privatne inicijative

Iako MMSP sektor predstavlja najveći dio crnogorske privrede (99% ukupnog broja preduzeća u Crnoj Gori čine mikro, mala i srednja preduzeća) njihov položaj nije zadovoljavajući. Visoka poreska opterećenja, neizvjesno poslovanje, odlazak kadrova, niska kupovina moć crnogorskih građana utiču na njihove realne kapacitete i domete, a samim tim i na ukupan razvoj privrede.

Platforma ekonomskog oporavka ima za cilj stvaranje ambijenta koji će ohrabrivati i njegovati privatne inicijative kroz jačanje izvoznih kapaciteta crnogorske privrede, osnivanje privatno-javnih partnerstava, privlačenje stranih direktonih investicija kao i podržavanje domaćih privatnih inicijativa.

17.9. Ravnomjieran regionalni rast i razvoj na inovativnim osnovama

Ukupan oporavak sjevernog regiona je neophodan u kontekstu ravnomjernog regionalnog razvoja Crne Gore. Revitalizacija sjevernog regiona se mora naslanjati na snažan razvoj primorskog i centralnog regiona, koji će se zasnivati na unapređenju mehanizama regionalnog razvoja uz promociju koordiniranih aktivnosti između regiona.

17.10. Ekonomija zasnovana na inovacijama i znanju

Saradnja između ključnih aktera crnogorske inovacione zajednice biće podignuta na veći nivo. Nacionalni inovacioni sistemi koji čine mreže firmi, istraživačkih centara, univerziteta, imaju funkciju održavanja koraka sa novim znanjem i tehnologijama i oni se moraju povezati sa globalnim tokovima znanja, uz prilagođavanje na crnogorske specifičnosti. Pored etabliranih institucija, posebnu ulogu će imati Fond za inovacije Crne Gore, Naučno tehnološki park kao i klasteri privatnih kompanija.

17.11. Pozicioniranje Crne Gore kao destinacije održivog turizma

Strateško pozicioniranje Crne Gore kao održive turističke destinacije će biti imperativ. Strategijom razvoja turizma, Crna Gora će postati cjelogodišnja i održiva destinacija, koja ima visoko kvalitetan integrisan turistički proizvod, sa unapređenim kvalitetom smještajnih jedinica kroz specijalizacija turističkih proizvoda visoke dodate vrijednosti.

17.12. Privlačenje stranih direktnih investicija

Strane direktne investicije do sada nisu bile previše prisutne u primarnim i sekundarnim sektorima privrede, kao ni u i inovativnim djelatnostima i projektima zelene ekonomije i digitalizacije. Radi postizanja optimizovanog razvoja, poseban fokus će biti na izmjeni poreske politike radi privlačenja SDI u ovim sektorima privrede. Akcenat će biti na sprovođenju strukturnog prilagođavanja, nadogradnji i revitalizaciji realne ekonomije, kako bi se stvorio ekonomski sistem koji ima jake inovativne mogućnosti, pruža kvalitetne usluge i ekološki je prihvatljiv. Imajući u vidu da evropske kompanije strateški izmještaju proizvodnju iz NR Kine, posebno će se ispitati mogućnost „*near shoring*“.

17.13. Jačanje sistema kontrole, unaprijeđena koordinacija i planiranje infrastrukturnih projekata

Nova paradigma ekonomskog razvoja u sebi mora imati ugrađene snažne mehanizme kontrole kako bi koristi od reformi imali svi građani Crne Gore. Koordinacija između institucija se mora poboljšati kako bi se odgovorilo na brojne šanse i mogućnosti koje su pred Crnom Gorom. Strategije i operativne politike moraju biti pripremljene i implementirane kako bi se podržao održivi razvoj.

Infrastrukturni projekti moraju biti detaljno analizirani i dokumentaciono pripremljeni u što kraćem roku kako bi se kandidovali za finansiranje iz izdašnih EU fondova.

17.14. Regionalna saradnja u kontekstu ubrzanog pridruživanja EU

Crna Gora je država koja, iako sporo, najviše napreduje u pregovorima sa EU od svih zemalja kandidata. Stoga, pojačaće se naponi ka zatvaranju poglavlja sa jasnim fokusom na strukturno prilagođavanje djelova crnogorske ekonomije izdašnim fondovima EU. Posebno će se raditi na jačanju regionalne saradnje u kontekstu novog mehanizma IPA III, kako bi se povukla što veća sredstva iz sadašnjih i budućih fondova koje EU pruža. Veliku šansu predstavlja ekonomskog investicioni paket za Zapadni Balkan (9 milijardi eura uz mogućnost povlačenja 20 milijardi eura garancija). Paralelno sa time, radiće se na razvoju institucija i njihovoj konvergenciji EU.

18. SWOT analiza crnogorske ekonomije

Tabela 48: SWOT analiza crnogorske ekonomije – Javne finansije, budžet

Javne finansije, budžet			
Snage	Slabosti	Šanse	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> • Eurizovana ekonomija • Tehnički dobar sistem javnih finansija • Implementiran programski budžet 	<ul style="list-style-type: none"> • Slab kreditni rejting • Nepovoljni makroekonomski indikatori • Nedovoljna transparentnost budžeta • Neadekvatan model ekonomskog razvoja • Problemi u Investiciono razvojnom fondu • Visoka osjetljivost na spoljne šokove • Visoka dugoročna i nezaposlenost među mladima • Veliki naslijeđeni problemi koje nije lako ispraviti u kratkom vremenskom periodu • Visoki udio sive ekonomije 	<ul style="list-style-type: none"> • Restrukturiranje javnog duga (duži period otplate) • Povoljno stanje na tržištu kapitala • Veliki prostor za bolju naplatu državnih prihoda • Reforma IRF-a • Uvođenje kreditno garantnog fonda 	<ul style="list-style-type: none"> • Produženi uticaj pandemije • Stagnacija reformi • Globalni porast cijena

Tabela 49: SWOT analiza crnogorske ekonomije – Demografija, regionalni dispariteti, nezaposlenost, siromaštvo, nejednakost

Demografija, regionalni dispariteti, nezaposlenost, siromaštvo, nejednakost			
Snage	Slabosti	Šanse	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> • Veliki potencijal mladih • Snažna dijaspora • Ogromni prirodni resursi sjevernog regiona 	<ul style="list-style-type: none"> • Međunarodne i unutrašnje migracije • Intenzivno raseljavanje sjevera • Visoki procenat nezaposlenosti, posebno među mladima • Izražena nejednakost u društvu • Visoka stopa siromaštva • Veliki broj JLS iz sjevernog regiona su korisnici Egalizacionog fonda • Neusklađenost obrazovnog sistema sa potrebama tržišta rada 	<ul style="list-style-type: none"> • Kreditno garantni fond sa jasnim ciljevima finansiranja projekata na sjeveru • Nove kreditne linije Investiciono razvojnog fonda • Finansiranje projekata iz nacionalnog i lokalnih budžeta • Jačanje distributivnog lanca za plasman proizvoda • Bolja socijalna politika • Povećanje minimalne zarade 	<ul style="list-style-type: none"> • Produženo trajanje pandemije • Trajno iseljavanje • Težak materijalni položaj stanovništva

Tabela 50: SWOT analiza crnogorske ekonomije – Infrastrukturni projekti, strane direktne investicije

Infrastrukturni projekti, strane direktne investicije			
Snage	Slabosti	Šanse	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> • Dobra poreska politika • Značajne strane direktne investicije • Veliki broj potencijalnih infrastrukturnih projekata • Dobra geografska pozicija 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak stranih direktnih investicija u primarnima sektorima privrede • Slaba realizacija infrastrukturnih projekata koji se nalaze na listi prioriternih projekata 	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomsko investicioni okvir za Zapadni Balkan • Ostali fondovi EU • Reorganizacija organa javne uprave za bolju koordinaciju infrastrukturnih projekata 	<ul style="list-style-type: none"> • Uticaj pandemije • Izmjena poreske politike grupe G7 • Izmjena domaće poreske politike • Preuzimanje izgradnje infrastrukturnih projekata od

	<ul style="list-style-type: none"> • Nedovoljna koordinacija javne uprave za infrastrukturne projekte • Nedovoljan kapacitet javne uprave u kontekstu infrastrukturnih projekata • Nedostatak kvalifikovane radne snage za rad na infrastrukturnim projektima 		strane bolje organizovanih država
--	--	--	-----------------------------------

Tabela 51: SWOT analiza crnogorske ekonomije – Zelena ekonomija i digitalna transformacija

Zelena ekonomija i digitalna transformacija			
Snage	Slabosti	Šanse	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> • Veliki potencijal sjevernog regiona za obnovljive izvore energije • Dobra IKT infrastruktura 	<ul style="list-style-type: none"> • Skroman broj nerealizovanih projekata zelene ekonomije • Digitalizacija je spora • Slab kapacitet administracije za usvajanje najboljih praksi 	<ul style="list-style-type: none"> • Budući planovi razvoja u sebi sadrže značajne komponente zelene i digitalne ekonomije • Obezbijeđena značajna sredstva iz međunarodnih programa 	<ul style="list-style-type: none"> • Uticaj pandemije • Rigorozna klimatska regulativa EU

19. Crna Gora i Ciljevi održivog razvoja Ujedinjenih nacija (SDG UN)

Ciljevi održivog razvoja, predstavljaju univerzalni globalni poziv na djelovanje, radi iskorjenjivanja siromaštva, zaštite životne sredine i obezbeđivanja mira i prosperiteta za sve. Ukupno ima 17 ciljeva održivog razvoja sa velikim brojem podciljeva. Oni se zasnivaju na uspjehu milenijumskih ciljeva razvoja, klimatske promjene, ekonomske nejednakosti, inovacije, održiva potrošnja, mir i pravda. Ciljevi su međusobno povezani budući da ključ uspjeha jednog cilja često leži u sagledavanju izazova koji su svojstveni nekom drugom cilju.

Prema podacima, Crna Gora je u 2020. godini zauzela 85. mjesto⁷⁰ na svijetu po ispunjenosti Ciljeva održivog razvoja UN (od 165 rangiranih država). U odnosu na region, Crna Gora je na začelju: Hrvatska je na 14. mjestu, Bosna i Hercegovina na 47, Srbija na 34. mjestu, dok je Sjeverna Makedonija na 54. mjestu na svijetu.

Tabela 52: Informacije o ciljevima održivog razvoja – nivo i trend izazova

Nivo izazova	Broj ciljeva	Trend izazova ⁷¹	
Veliki izazovi	5	Opada	1
Značajni izazovi	8	Stagnira	5
Izazovi ostaju	4	Umjerno napreduje	7
Dostignut cilj	0	Na dobrom putu	2

Od 17 ciljeva održivog razvoja, nijedan nije dostignut. Svega 2 cilja održivog razvoja su na dobrom putu ispunjenja, 7 umjereno napreduju, dok 5 stagnira.

Slika 13: Pregled ciljeva održivog razvoja, sa informacijama o statusu dostignuća

Izvor: Izvještaj o održivom razvoju 2021

⁷⁰ [SDR-2021-montenegro.pdf \(sdgindex.org\)](https://sdgindex.org/SDR-2021-montenegro.pdf)

⁷¹ Za 2 Cilja nema informacija

19.1. Pregled ciljeva održivog razvoja sa podciljevima

Slika 14: Pregled ciljeva održivog razvoja sa podciljevima

SDG	Value	Year	Rating	Trend	SDG	Value	Year	Rating	Trend
SDG1 – No Poverty					SDG9 – Industry, Innovation and Infrastructure				
Poverty headcount ratio at \$1.90/day (%)	1.2	2021	●	↑	Population using the internet (%)	73.5	2019	●	↑
Poverty headcount ratio at \$3.20/day (%)	5.7	2021	●	↔	Mobile broadband subscriptions (per 100 population)	80.5	2019	●	↑
SDG2 – Zero Hunger					SDG10 – Reduced Inequalities				
Prevalence of undernourishment (%)	2.5	2018	●	↑	Logistics Performance Index: Quality of trade and transport-related infrastructure (worst 1–5 best)	2.6	2018	●	↓
Prevalence of stunting in children under 5 years of age (%)	9.4	2013	●	→	The Times Higher Education Universities Ranking: Average score of top 3 universities (worst 0–100 best)	17.7	2021	●	●
Prevalence of wasting in children under 5 years of age (%)	2.8	2013	●	↑	Scientific and technical journal articles (per 1,000 population)	0.4	2018	●	↔
Prevalence of obesity, BMI ≥ 30 (% of adult population)	23.3	2016	●	↓	Expenditure on research and development (% of GDP)	0.4	2018	●	↓
Human Trophic Level (best 2–3 worst)	2.5	2017	●	→	SDG11 – Sustainable Cities and Communities				
Cereal yield (tonnes per hectare of harvested land)	3.3	2018	●	↑	Proportion of urban population living in slums (%)	27.1	2018	●	●
Sustainable Nitrogen Management Index (best 0–1.41 worst)	1.1	2015	●	↓	Annual mean concentration of particulate matter of less than 2.5 microns in diameter (PM2.5) (µg/m³)	19.6	2019	●	↔
Exports of hazardous pesticides (tonnes per million population)	NA	NA	●	●	Access to improved water source, piped (% of urban population)	94.1	2017	●	→
SDG3 – Good Health and Well-Being					SDG12 – Responsible Consumption and Production				
Maternal mortality rate (per 100,000 live births)	6	2017	●	↑	Municipal solid waste (kg/capita/day)	2.2	2015	●	●
Neonatal mortality rate (per 1,000 live births)	1.3	2019	●	↑	Electronic waste (kg/capita)	10.7	2019	●	●
Mortality rate, under-5 (per 1,000 live births)	2.3	2019	●	↑	Production-based SO ₂ emissions (kg/capita)	43.2	2012	●	●
Incidence of tuberculosis (per 100,000 population)	15.0	2019	●	→	SO ₂ emissions embodied in imports (kg/capita)	23.0	2012	●	●
New HIV infections (per 1,000 uninfected population)	0.1	2019	●	↑	Production-based nitrogen emissions (kg/capita)	30.8	2010	●	●
Age-standardized death rate due to cardiovascular disease, cancer, diabetes, or chronic respiratory disease in adults aged 30–70 years (%)	20.6	2016	●	↔	Nitrogen emissions embodied in imports (kg/capita)	10.7	2010	●	●
Age-standardized death rate attributable to household air pollution and ambient air pollution (per 100,000 population)	79	2016	●	●	SDG13 – Climate Action				
Traffic deaths (per 100,000 population)	7.6	2019	●	↑	CO ₂ emissions from fossil fuel combustion and cement production (tCO ₂ /capita)	3.9	2019	●	→
Life expectancy at birth (years)	75.9	2019	●	→	CO ₂ emissions embodied in imports (tCO ₂ /capita)	0.8	2015	●	↔
Adolescent fertility rate (births per 1,000 females aged 15 to 19)	8.8	2018	●	↑	CO ₂ emissions embodied in fossil fuel exports (kg/capita)	157.2	2020	●	●
Births attended by skilled health personnel (%)	99.0	2013	●	●	SDG14 – Life Below Water				
Surviving infants who received 2 WHO-recommended vaccines (%)	42	2019	●	↓	Mean area that is protected in marine sites important to biodiversity (%)	0.0	2019	●	→
Universal health coverage (UHC) index of service coverage (worst 0–100 best)	68	2017	●	↔	Ocean Health Index: Clean Waters score (worst 0–100 best)	61.5	2020	●	→
Subjective well-being (average ladder score, worst 0–10 best)	5.4	2019	●	↑	Fish caught from overexploited or collapsed stocks (% of total catch)	NA	NA	●	●
SDG4 – Quality Education					SDG15 – Life on Land				
Net primary enrollment rate (%)	100.0	2019	●	↑	Mean area that is protected in terrestrial sites important to biodiversity (%)	11.1	2019	●	→
Lower secondary completion rate (%)	89.9	2019	●	↓	Mean area that is protected in freshwater sites important to biodiversity (%)	NA	NA	●	●
Literacy rate (% of population aged 15 to 24)	99.1	2018	●	●	Red List Index of species survival (worst 0–1 best)	0.8	2020	●	↓
SDG5 – Gender Equality					SDG16 – Peace, Justice and Strong Institutions				
Demand for family planning satisfied by modern methods (% of females aged 15 to 49)	32.9	2018	●	→	Homicides (per 100,000 population)	2.2	2018	●	↑
Ratio of female-to-male mean years of education received (%)	88.6	2019	●	↓	Unserved detainees (% of prison population)	28.7	2018	●	↑
Ratio of female-to-male labor force participation rate (%)	75.2	2019	●	↓	Population who feel safe walking alone at night in the city or area where they live (%)	79	2019	●	↑
Seats held by women in national parliament (%)	22.2	2020	●	↔	Property Rights (worst 1–7 best)	4.4	2020	●	↑
SDG6 – Clean Water and Sanitation					SDG17 – Partnerships for the Goals				
Population using at least basic drinking water services (%)	97.0	2017	●	↑	Government spending on health and education (% of GDP)	NA	NA	●	●
Population using at least basic sanitation services (%)	97.8	2017	●	↑	For high-income and all OECD DAC countries: International concessional public finance, including official development assistance (% of GNI)	NA	NA	●	●
Freshwater withdrawal (% of available freshwater resources)	NA	NA	●	●	Other countries: Government revenue excluding grants (% of GDP)	35.9	2015	●	●
Anthropogenic wastewater that receives treatment (%)	8.4	2018	●	●	Corporate Tax Haven Score (best 0–100 worst)	0.0	2019	●	●
Scarc water consumption embodied in imports (m³/capita)	21.6	2013	●	↑	Statistical Performance Index (worst 0–100 best)	67.0	2019	●	↑
SDG7 – Affordable and Clean Energy									
Population with access to electricity (%)	100.0	2018	●	↑					
Population with access to clean fuels and technology for cooking (%)	69.4	2016	●	↔					
CO ₂ emissions from fuel combustion for electricity and heating per total electricity output (MtCO ₂ /TWh)	0.7	2018	●	↑					
SDG8 – Decent Work and Economic Growth									
Adjusted GDP growth (%)	3.9	2019	●	●					
Victims of modern slavery (per 1,000 population)	5.9	2018	●	●					
Adults with an account at a bank or other financial institution or with a mobile-money-service provider (% of population aged 15 or over)	68.4	2017	●	↑					
Unemployment rate (% of total labor force)	15.9	2020	●	→					
Fundamental labor rights are effectively guaranteed (worst 0–1 best)	NA	NA	●	●					
Fatal work-related accidents embodied in imports (per 100,000 population)	1.3	2015	●	↑					

Izvor: Izveštaj o održivom razvoju 2021⁷²

⁷² <https://dashboards.sdindex.org/profiles/montenegro/indicators>

20. Koordinacija i praćenje strateških dokumenata i projekata

Vlada Crne Gore svake godine usvaja veliki broj strateških dokumenata čija koordinacija mora biti na značajno većem nivou nego što je danas. Strateška dokumenta koja proističu iz jasno definisanih zajedničkih ciljeva Vlade moraju biti logički uvezana. Akcioni planovi moraju biti sistematizovani na način da se mogu planirati dugoročne aktivnosti na centralnom nivou.

Veliki broj aktivnosti se sprovodi kroz operativni rad radnih grupa, a tiču se ispunjavanja velikog broja obaveza koje društvo u cjelini ima. Ipak, radne grupe nemaju snažniju međusobnu komunikaciju što bi omogućavalo bolje dijeljenje znanja između institucija.

Lista infrastrukturnih projekata ukazuje da planiranje infrastrukturnih projekata ne teče zadovoljavajućom dinamikom. Stoga, potrebno je unaprijediti način izvještavanja i rada na infrastrukturnim projektima.

Nacrt za javnu raspravu

21. Tranziciona faza oporavka ekonomije

Reforme koje se tiču oporavka je potrebno pažljivo implementirati. S obzirom na evidentne probleme crnogorske ekonomije koju je ogolila i dodatno snažno uzdrmala pandemija izazvana COVID19, ovakav pristup je potreban kako bi se kontrolisao eventualni mogući pritisak na javne finansije i postojeće stanje u privrednom sistemu. Zato sve predložene mjere i programi moraju obezbjeđivati fiskalnu održivost.

Dodatno, fokus mora biti na značajnom povećanju sredstava za aktivne mjere zapošljavanja kako bi se zaustavio trend povećanja nezaposlenosti. Nezaposlenost se neće sama po sebi smanjiti, imajući u vidu spor oporavak svih makroekonomskih pokazatelja. Posebno treba obratiti pažnju na mlade ljude, žene i ugrožene kategorije stanovništva, koji će u narednom periodu teže dolaziti do zaposlenja u ionako zasićenoj javnoj upravi i privredi koja nema kapacitet da apsorbuje nove troškove zaposlenih.

Najvažniju ulogu u finansijskom dijelu tranzicione faze treba da odigra kreditno-garantni fond uz tijesnu saradnju sa poslovnim bankama, kao i IRF transformisan u državnu banku.

Nacrt za javnu raspravu

22. Komplementarni strateški planovi i programi

22.1. Evropa sad!

Kvalitet života građana, u najvećoj mjeri, opredjeljuje visina raspoloživog dohotka koji ostvaruju, dok poresko opterećenje na rad predstavlja jednu od njegovih osnovnih determinanti. Ujedno, Crna Gora kao zemlja koja svoj bruto domaći proizvod značajnim dijelom temelji na stranim direktnim investicijama, kroz odgovarajuću poresku politiku, treba da stvori uslove ka većem prilivu investicija i generisanju novih radnih mjesta.

Sve navedeno, opredijelilo je Vladu da predloži ekonomski program – "Evropa sad!" čiji su glavni ciljevi: povećanje životnog standarda građana, rast zaposlenosti, smanjenje "sive ekonomije" na tržištu rada, unapređenje poslovnog i investicionog ambijenta. Set predloženih mjera, prvenstveno u dijelu poreske politike, je sljedeći:

- **povećanje minimalne zarade;**
- **smanjenje troškova za poslodavce kroz niže poresko opterećenje na rad;**
- **uvodjenje progresivnog oporezivanja kao efikasnijeg modela oporezivanja.**

Ovim programom prezentuju se sve mjere poreske politike koje će biti implementirane kako bi krajnji ciljevi programa bili ispunjeni, poštujući principe makroekonomske stabilnosti, dugoročne održivosti javnih finansija i atraktivnosti Crne Gore kao investicione destinacije. Takođe, programom se stvara osnov za smanjenje neloyalne konkurencije odnosno "sive ekonomije" i to posebno na tržištu rada što posljedično obezbjeđuje zaposlenima veću pravnu sigurnost.

Dakle, program se zasniva na spremnosti države da se odrekne dijela prihoda u korist zaposlenog i poslodavca, stvarajući na taj način ambijent za otvaranje novih radnih mjesta i proširenje poreske baze.

Polazna osnova za pripremu programa predstavljao je rad u okviru Radne grupe za analizu svih fiskaliteta i parafiskaliteta na rad, formirane od strane Ministarstva ekonomskog razvoja, a kojom je koordiniralo Ministarstvo finansija i socijalnog staranja. Radna grupa je razmatrala predloge svih socijalnih partnera i ostalih stejkholdera kako bi se došlo do zajedničkog optimalnog predloga koji će biti osnov za donošenje odluka, a polazeći od trendova na tržištu rada, iznosa minimalne zarade, trenutnog nivoa opterećenja na rad i unapređenja životnog standarda građana.

Osim predstavnika ministarstava, učešće u radu Radne grupe uzeli su i predstavnici Unije poslodavaca Crne Gore, Unije slobodnih sindikata Crne Gore, Saveza sindikata Crne Gore, Sekretarijata savjeta za konkurentnost, Montenegro biznis alijanse i Privredne komore Crne Gore. Treba navesti da je program jednoglasno prihvaćen od strane Socijalnog savjeta.

Imajući u vidu opredjeljenje Vlade Crne Gore za dalje unapređenje poslovnog ambijenta i stvaranje uslova za povećanje broja zaposlenih, kontinuirano će se pratiti efekti predloženih izmjena poreske politike u ovom dijelu. Budući da je shodno dosadašnjim

procjenama, najveći dio sive ekonomije identifikovan upravo kod kategorije poreza i doprinosa na zarade, posebna pažnja biće posvećena jačanju inspekcijskog nadzora i na taj način svođenja na najnižu moguću mjeru obuhvata neformalnog zapošljavanja.

Polazeći od veoma niskog poreskog opterećenja rada koje se omogućava ovom reformom, naredni korak bi bio da neuplaćivanje poreza i doprinosa na zarade bude tretirano kao krivično djelo kroz izmjene i dopune postojeće zakonske regulative.

Vlada predviđa da će predložene mjere unijeti neophodnu dozu optimizma u društvu, ohrabriti mlade da ostanu u Crnoj Gori, a pogotovo u njenim manje razvijenim djelovima, a istovremeno i omogućiti povećanje lične potrošnje domaćinstava, kroz povećanje raspoloživog dohotka. Medjutim, kako u kratkom roku nije moguće nadoknaditi izgubljene prihode Budžeta usljed smanjenja poreskog opterećenja rada, Vlada Crne Gore će kroz instrumente fiskalne politike u dijelu oporezivanja proizvoda koji imaju negativan uticaj na zdravlje stanovništva, progresivno oporezivanje dohotka i ostvarene dobiti, oporezivanje neprijavljene imovine i druge mjere sadržane u ovom dokumentu, kompenzovati najveći dio izgubljenih prihoda. U srednjem roku, set poreskih reformi omogućava multiplikativni efekat na ekonomske tokove kroz: otvaranje novih radnih mjesta, povećanje lične potrošnje domaćinstava, smanjenje neformalne ekonomije, što će uticati na stvaranje uslova za povećanje budžetskih prihoda i dugoročnu održivost javnih finansija.

Smanjenje poreskog opterećenja na rad predlaže se u cilju nastavka pružanja podrške privredi u periodu oporavka ekonomske aktivnosti nakon pandemije virusa COVID19 sa jedne, odnosno unapređenja cjelokupnog poslovnog ambijenta sa druge strane. Na ovaj način, kroz smanjenje poreskog opterećenja na rad, Vlada takođe promovise rad i zapošljavanje, ali i podstiče investicije.

Povećanjem minimalne zarade pozitivno se utiče na standard zaposlenih sa najnižim primanjima, dok se uvođenjem progresivnog oporezivanja dohotka vrši redistribucija dohotka sa onih sa višim na one sa nižim primanjima. Na ovaj način se utiče i na veću radnu aktivaciju korisnika socijalnih davanja, koji se najčešće nalaze u „sivoj“ ekonomiji. Naime, trenutna minimalna zarada je na nivou socijalnih davanja, te korisnici nijesu motivisani da se formalno zaposle.

Set mjera poreske politike koji se predlaže imaće negativan uticaj na Budžet Crne Gore u prvoj godini primjene (2022. godina), pri čemu je taj negativni efekat na nivou od ispod 1% BDP-a.

U srednjem, a posebno u dugom roku, sveobuhvatna poreska reforma ima pozitivan uticaj na Budžet Crne Gore.

U narednoj tabeli dat je pregled procijenjenih neto efekata svake pojedinačne mjere na: prihode, rashode budžeta i budžetski bilans.

Tabela 53: Pregled procijenjenih neto efekata pojedinačnih mjera na prihode i rashode budžeta, kao i na budžetski bilans

Uticaj na prihode	2022	2023
Povećanje minimalne zarade i smanjenje poreskog opterećenja rada	-125,0	

Izmjena akcizne politike	23,0	
Reprogram poreskih potraživanja	15,0	
Progresivno oporezivanje dobiti	0,0	28,0
Markiranje goriva	14,0	
Oporezivanje neprijavljenih prihoda	20,0	
Prihodi od novog zakona o igrama na sreću	15,0	
Smanjenje "sive" ekonomije	10,0	
Oporezivanje podizanja gotovine	5,0	
Ukupno	-23,0	28,0
Uticao na rashode	2022	2023
Povećanje minimalne zarade i smanjenje poreskog opterećenja rada	-0,7	
Usklađivanje ostalih kategorija rashoda	13,0	10,0
Ukupno	12,3	10,0
Uticao na budžetski bilans	-35,3	18,0

Slika 15: Postojeće vs predložene neto zarade

Izvor: Evropa sad! analiza⁷³

22.2. Fiskalna strategija Crne Gore za period 2021 – 2024. godine

Glavni cilj fiskalne politike u periodu trajanja mandata 42. Vlade Crne Gore jeste stabilizacija javnih finansija u post-Covid periodu i stvaranje uslova za njihovu dugoročnu

⁷³ <https://wapi.gov.me/download-preview/11cad45f-a7bd-4032-99ff-ab375ca2c3ce?version=1.0>

održivost, kako bi zdrave javne finansije bile osnov za dinamičan i održiv ekonomski rast koji će rezultirati unapređenjem standarda svih građana Crne Gore.

Stabilne i održive javne finansije glavni su preduslov ukupne makroekonomske stabilnosti svake zemlje, te odgovorno upravljanje javnim finansijama, posebno u uslovima ograničenosti vođenja monetarne politike, predstavlja glavni instrument ukupne ekonomske politike.

U vezi sa navedenim, smanjenje deficita javnih finansija na kratak rok, uz kontinuirani rast budžetskih prihoda, optimizaciju tekuće budžetske potrošnje i povećanje sredstava za sprovođenje kapitalnih projekata doprinijeće ostvarivanju ovog cilja.

Dugoročno neodrživa strategija ekonomskog rasta bazirana prije svega na investicijama u nekretnine i turizam, u najvećoj mjeri ogoljena je izbijanjem pandemije virusa COVID-19, pa je Crna Gora zemlja koja je zabilježila najveći pad BDP-a u 2020. godini u Evropi. Značajno smanjenje ekonomske aktivnosti prouzrokovalo je i negativna kretanja na tržištu rada, odnosno rezultiralo je padom broja zaposlenih.

Veliki pad ekonomske aktivnosti, te posljedično tome i budžetskih prihoda sa jedne i potreba pružanja pomoći privredi i građanima u ublažavanju negativnih posljedica pandemije sa druge strane, povećao je budžetski deficit na preko 10% i javni dug na preko 100% BDP-a na kraju 2020. godine. Visok nivo deficita i javnog duga dodatno je suzio fiskalni prostor za ulaganje u prije svega kapitalne projekte koji stvaraju osnov za ekonomski rast.

Iz navedenog se može zaključiti da je pandemija produbila ranije identifikovane ranjivosti crnogorske ekonomije, a koje se odnose na:

- neadekvatnu privrednu strukturu, uz dominantno učešće sektora usluga;
- razvojni ekonomski model u najvećoj mjeri zasnovan na inostranim investicijama.

Postojeće ekonomsko okruženje ujedno karakteriše i velika zavisnost od inostranog zaduženja sa jedne, i potreba izgradnje nove i unapređenja postojeće infrastrukture, kao najznačajnijeg preduslova dugoročno održivog ekonomskog rasta i razvoja zemlje, sa druge strane.

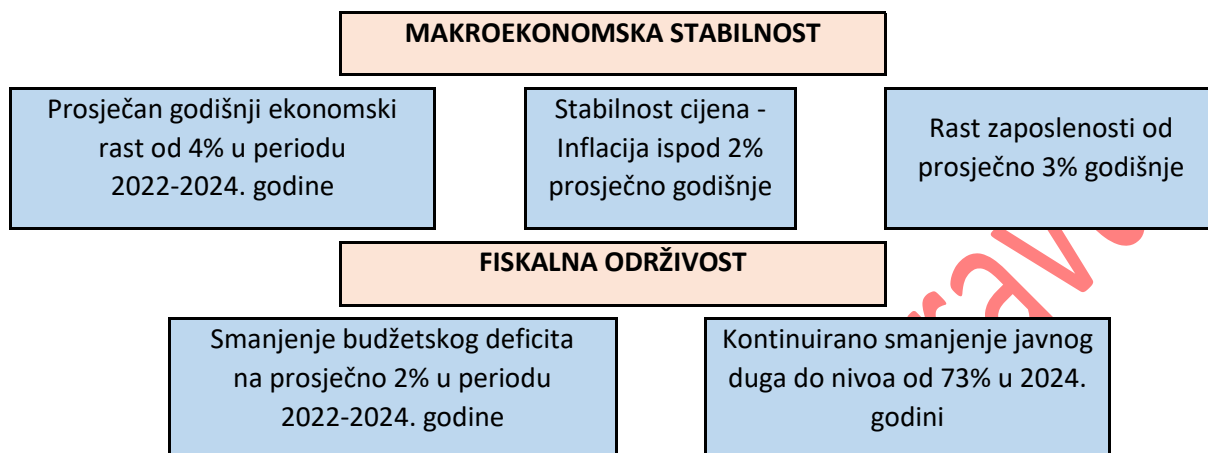
Fiskalna politika kao glavni instrument ekonomske politike, u periodu 2021-2024. godine biće usmjerena na stvaranje uslova za makroekonomsku stabilnost i fiskalnu održivost, kako bi se u uslovima postepenog ekonomskog oporavka nakon pandemije, obezbijedila dugoročna održivost javnih finansija Crne Gore i pružila puna podrška ekonomskom rastu.

U skladu sa istaknutim prioritetom fiskalne politike, Fiskalnom strategijom u periodu 2021-2024. godine, planirano je ostvarivanje sljedećih ciljeva:

Slika 16: Opšti cilj ekonomske politike, i ciljevi fiskalne politike 2021-2024. godine

Opšti cilj ekonomske politike: Ostvarenje pametnog, održivog i inkluzivnog ekonomskog rasta koji će doprinijeti unapređenju kvaliteta života svih njenih građana

CILJEVI FISKALNE POLITIKE 2021 - 2024. GODINE

U cilju identifikovanja prepreka konkurentnosti i ekonomskom rastu Crne Gore, prezentovani makro-fiskalni okvir u periodu 2021-2024. godine sadrži niz strukturnih reformi, odnosno mjera razvojne i ekonomske politike u javnom i realnom sektoru. U ovom smislu nastaviće se donošenje i izmjena sistemskih zakonskih rješenja koja se tiču unapređenja konkurentnosti crnogorske ekonomije, s ciljem stvaranja povoljnog poslovnog ambijenta za razvoj malih i srednjih preduzeća, kao i nastavak jačanja njihove rezistentnosti na krize.

22.2.1. Makroekonomske projekcije za period 2022-2024. godine

Ukupna vrijednost bruto domaćeg proizvoda će već u 2022. godini znatno prevazići pretkrizni nivo, vođena snažnim podsticajima privatnoj potrošnji, potpunim oporavkom turističkog sektora i snažnijim ciklusom javnih investicija.

Prosječni realni ekonomski rast u periodu 2022-2024. godine iznosiće 4,1%.

Tabela 54: Crna Gora: Makroekonomske projekcije, 2021-2024

	2020	2021	2022	2023	2024
Nominalni BDP u mil.€	4185.6	4881.3	5306.4	5548.3	5764.8
Nominalni rast	-15.5	16.6	8.7	4.6	3.9
Realni rast	-15.3	13.4	6.4	3.1	2.7
Inflacija (prosjeak)	-0.3	2.1	2.3	1.8	1.5

Izvor:Projekcije Ministarstva finansija i socijalnog staranja

22.2.2. Fiskalni okvir sa projekcijama za period 2021 – 2024. godine

Fiskalna politika Crne Gore u periodu 2021–2024. godine biće usmjerena na stabilizaciju javnih finansija, kako bi se u uslovima postepenog ekonomskog oporavka, obezbijedila njihova dugoročna održivost i dala podrška ekonomskom rastu.

Fiskalna politika u posmatranom periodu se konkretizuje kroz sljedeće ciljeve:

- ostvarivanje suficita tekuće budžetske potrošnje u periodu 2021-2024. godine;
- ulaganje u finansiranje kapitalnih projekata od preko 900 mil. € u periodu 2021-2024. godine;
- smanjenje budžetskog deficita na prosječno 2% BDP-a u periodu 2022-2024. godine;
- postepeno smanjenje javnog duga do nivoa od 73,6% BDP-a u 2024. godini.

Tabela 55: Fiskalni okvir 2020-2024. godine

Fiskalni okvir 2020 - 2024.	2020		2021		2022		2023		2024	
	u mil. €	% BDP-a	u mil. €	% BDP-a	u mil. €	% BDP-a	u mil. €	% BDP-a	u mil. €	% BDP-a
Izvorni prihodi	1638,5	39,1	1880,2	38,5	1967,8	37,1	2042,1	36,8	2105,1	36,5
Izdaci budžeta	2064,7	49,2	2055,5	42,1	2170,2	40,9	2120,4	38,2	2164,6	37,6
Deficit / Suficit	-426,2	-10,2	-175,3	-3,6	-202,4	-3,8	-78,3	-1,4	-59,5	-1,0
Primarni deficit / suficit	-329,3	-7,9	-62,2	-1,3	-109,9	-2,1	7,9	0,1	23,0	0,4
Otplata duga	665,8	15,9	435,9	8,9	292,1	5,5	254,1	4,9	353,9	6,1
Finansiranje	1.107,2	26,4	611,2	12,5	495,2	9,3	333,1	6,0	414,1	7,2
Javni dug	4409,0	105,3	4173,1	85,5	3995,7	75,3	4145,6	74,7	4241,7	73,6

Izvor: Fiskalna strategija Crne Gore za period 2021 – 2024. godine

22.2.3. Projekcije kretanja duga u periodu 2021-2024. godine

Predlogom Zakona o budžetu za 2022. godinu definisana su nedostajuća sredstva za 2022. godinu, kao i procjena potreba finansiranja za 2023. i 2024. godinu. Naime, procijenjeno je da će u naredne tri godine nedostajuća sredstva iznositi 495,2 mil. €, 333,1 mil. € i 414,1 mil. €, respektivno.

U skladu sa tim, očekivano kretanje javnog duga u narednom periodu može se prikazati na sljedeći način:

Tabela 56: Očekivano kretanje javnog duga 2021-2024. godine

	2021	2022	2023	2024
BDP	4.881,30	5.306,40	5.548,30	5.764,80
domaći dug	425,00	385,10	498,61	470,61
ino dug	3.670,00	3.532,48	3.568,88	3.693,01
ukupno državni dug	4.095,00	3.917,58	4.067,49	4.163,62
%bdp-a državni dug	83,89	73,83	73,31	72,22
dug lokalnih samouprava	78,12	78,12	78,12	78,12
ukupno javni dug	4.173,12	3.995,70	4.145,61	4.241,74
%bdp-a javni dug	85,49	75,30	74,72	73,58

Izvor: Fiskalna strategija Crne Gore za period 2021 – 2024. godine

Imajući u vidu da je projektovani iznos depozita na kraju 2021. godine oko 375 mil. € (bez zlata), kao i da će iznos nedostajućih sredstava biti pokriven iz tekućih kreditnih aranžmana za realizaciju infrastrukturnih i razvojnih projekata, nije predviđeno zaduživanje za potrebe finansiranja 2022. godine. Izuzetno, ukoliko uslovi na finansijskom tržištu budu povoljni, Ministarstvo će razmotriti mogućnost da pod što povoljnijim uslovima obezbijedi finansiranje za 2023. godinu, što se može odraziti na kretanje duga u bruto iznosu u 2022. godini.

Strategija upravljanja dugom zasniva se na opredjeljenju da svako naredno zaduženje bude usmjereno na poboljšanje kvaliteta portfolija duga sa stanovišta cijene zaduživanja i profila otplate, koji bi bio usmjeren na smanjivanje godišnjeg opterećenja budžeta po osnovu otplate duga.

Detaljna analiza aktivnosti i strateški pravac kretanja kada je u pitanju upravljanje javnim dugom, biće sastavni dio Strategije upravljanja dugom za period 2022-2024. godine, koja će se donijeti nakon usvajanja Fiskalne strategije.

U skladu sa strateškim ciljevima upravljanja javnim finansijama, a na osnovu analiza postojećeg stanja, reformski ciljevi naredne strategije odnosiće se na:

- Održivi fiskalni okvir i planiranje budžeta;
- Izvršenje i budžetiranje javnih rashoda;
- Računovodstvo, praćenje i finansijsko izvještavanje;
- Finansijska kontrola.

23. Metodologija uključivanja *stakeholdera* za izradu Platforme ekonomskog oporavka

Metodologija uključivanja stakeholdera za izradu Platforme ekonomskog oporavka definisana je kao strateško proaktivno uključivanje svih stakeholdera crnogorskog društva kroz dostavljanje unaprijed pripremljenih obrazaca. Jasna namjera Vlade je bila da uključi sve relevantne ključne aktere u društvu kako bi se ideje kanalisale na jednom mjestu. Ukupno 165 stakeholdera bili su pozvani da se uključe u projekat Platforma ekonomskog oporavka, od strane kojih se očekivalo da dostave obrazac za PEO. Stakeholderi su tokom juna, jula i avgusta kontaktirani više putem e-maila i telefonskim putem (3 puta mailom i 2 puta telefonskim pozivom).

Ukupan broj dostavljenih obrazaca PEO od strane stakeholdera do 01.09.2021. godine je 52, sa 114 reformskih mjera i potencijalnih investicija. Vrijednost predloženih projekata i mjera iznosi 1.091.830.248 eura. Od ukupnog broja dostavljenih obrazaca, 19 obrazaca nisu sadržali iznos i izvor investicija predloženih reformskih mjera. Svaki obrazac je detaljno analiziran i dostavljen u razumnom roku odgovornoj osobi koja je zadužena od strane stakeholdera.

Stakeholderi su dostavljali aproksimativne vrijednosti projekata usljed nedostatka tačnih podataka, što je identifikovano kao jedna od glavnih prepreka za kvalitetno strateško planiranje. Dodatno, podaci koji se odnose na potrebne iznose po godinama su navedeni na način kako su dostavljeni od strane stakeholdera. Detaljni podaci se nalaze u posebnom aneksu.

23.1. Struktura predloženih projekata po izvoru finansiranja i godinama

Tabela 57: Struktura predloženih projekata po izvoru finansiranja i godinama

Izvor	2021	2022	2023	2024	2025	2026	UKUPNO
Donacija	9.339.000	9.425.000	9.375.000	9.500.000	6.000.000	8.000.000	51.639.000
Grant	3.080.000	2.030.000	650.000	400.000	5.000.000	5.000.000	16.160.000
Kredit	75.250.000	111.783.000	192.276.000	96.086.000	25.000.000	30.000.000	530.395.000
Lokalni budžet	1.120.000	4.142.000	2.562.000	3.005.000	3.000.000	2.000.000	15.829.000
Nacionalni budžet	16.256.496	28.103.207	19.060.600	23.200.000	45.120.000	45.565.000	177.305.303
Ostalo	70.208.009	24.619.445	23.933.264	15.563.599	15.563.599	15.563.599	165.451.514
Sopstvena sredstva	10.496.965	11.288.965	21.311.000	27.265.000	31.001.000	33.687.500	135.050.430
UKUPNO	185.750.470	191.391.617	269.167.864	175.019.599	130.684.599	139.816.099	1.091.830.248

23.2. Struktura predloženih projekata u kontekstu zelene i digitalne komponente po sektorima i podsektorima javnih politika

Zelena komponenta predloženih mjera iznosi 14% od ukupnog iznosa, dok digitalna komponenta predloženih mjera iznosi 1% ukupnih iznosa predloženih mjera.

Tabela 58: Struktura predloženih projekata u kontekstu zelene i digitalne komponente po sektorima i podsektorima javnih politika

Sektor i podsektor	Zelena komponenta	Digitalna komponenta
Ekonomski razvoj i životna sredina	151.830.000	10.410.000
Industrijska politika i proizvodnja	101.300.000	10.360.000
Konkurentnost		
Održivi razvoj		
Poljoprivreda		
Turizam		
Životna sredina i klimatske promjene	50.530.000	50.000
Financijska i fiskalna politika		
Finansije		
Nauka, obrazovanje, kultura, mladi i sport	1.000.000	50.000
Mladi		
Nauka		
Obrazovanje	1.000.000	50.000
Saobraćajna, energetska i informacijska infrastruktura	1.755.000	2.120.930
Energetika	775.000	100.000
Informaciono-komunikacione tehnologije	300.000	2.010.930
Saobraćaj	680.000	10.000
Zapošljavanje, socijalna politika i zdravstvo	120.000	30.000
Rad i zapošljavanje	100.000	
Socijalna politika	20.000	30.000
UKUPNO	154.705.000	12.610.930

23.3. Predloženi projekti po sektorima, podsektorima (iznosi po godinama)

Tabela 59: Predloženi projekti po sektorima, podsektorima (iznosi po godinama)

Sektor i podsektor	2021	2022	2023	2024	2025	2026	Ukupno
Ekonomski razvoj i životna sredina	92.532.254	51.817.254	147.950.199	156.918.599	115.433.599	130.207.432	694.859.337
Industrijska politika i proizvodnja	16.933.599	24.095.599	115.914.599	116.213.599	52.913.599	62.913.599	388.984.594
Konkurentnost	104.000	65.000	15.000	2.600.000	2.600.000	2.600.000	7.984.000
Održivi razvoj	3.888.000	380.000	9.360.600	26.560.000	46.110.000	46.055.000	132.353.600
Poljoprivreda	20.700.000	20.710.000	20.610.000	11.510.000	13.810.000	18.410.000	105.750.000
Turizam	15.000	5.615.000					5.630.000
Životna sredina i klimatske promjene	50.891.655	951.655	2.050.000	35.000		228.833	54.157.143
Finansijska i fiskalna politika	70.194.000	80.000.000	80.250.000				230.444.000
Finansije	70.194.000	80.000.000	80.250.000				230.444.000
Nauka, obrazovanje, kultura, mladi i sport	1.610.000	4.200.000	1.700.000	1.000.000	1.000.000		9.510.000
Mladi	10.000	1.500.000					1.510.000
Nauka	500.000	700.000	700.000				1.900.000
Obrazovanje	1.100.000	2.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000		6.100.000
Saobraćajna, energetska i informacijska infrastruktura	14.074.216	46.024.363	28.045.665	8.001.000	5.151.000	508.667	101.804.910
Energetika	7.440.906	2.422.053	3.393.665	6.550.000	4.100.000		23.906.624
Informaciono-komunikacione tehnologije	6.281.655	7.150.655	3.152.000	1.451.000	1.051.000	279.833	19.366.143
Saobraćaj	351.655	36.451.655	21.500.000			228.833	58.532.143
Zapošljavanje, socijalna politika i zdravstvo	7.340.000	9.350.000	11.222.000	9.100.000	9.100.000	9.100.000	55.212.000
Rad i zapošljavanje	5.040.000	5.418.000	7.040.000	5.000.000	5.000.000	5.000.000	32.498.000
Socijalna politika	2.300.000	3.932.000	4.182.000	4.100.000	4.100.000	4.100.000	22.714.000
UKUPNO	185.750.470	191.391.617	269.167.864	175.019.599	130.684.599	139.816.099	1.091.830.248

24. Monitoring

Posebno treba istaći da Platforma ekonomskog oporavka predstavlja okvirni dokument na osnovu kojeg se mogu dizajnirati buduće aktivnosti svih aktera u crnogorskom društvu. Kao takva, Platforma ekonomskog oporavka pruža glavne smjernice ekonomskog razvoja Crne Gore u narednom periodu.

Nakon usvajanja dokumenta, Vlada će zadužiti resorna ministarstva da pregledaju materijal „Operativni ciljevi, indikatori, prioriteti i mjere“, kako bi se odredili prema inicijativama i pripremili razradu istih. Rok za izjašnjenja je Q1 2022. godine.

Predviđa se da će jednom u 6 mjeseci biti pripreman izvještaj o sprovedenim aktivnostima.

Nacrt za javnu raspravu

Liste tabela, grafika i slika

Listina tabela

Tabela 1: Platforma ekonomskog oporavka	26
Tabela 2: Pregled sektora i politika koji se tiču Platforme ekonomskog oporavka i njihova povezanost sa SDG UN i pregovaračkim poglavljima EU	33
Tabela 3: Klimatski izazovi za Evropu.....	36
Tabela 4: Klimatski izazovi za Mediteran	36
Tabela 5: Predložene izmjene u vezi klimatskih ciljeva	38
Tabela 6: Pregled poglavlja sa mapom statusa, izvještaj o napretku 2020. godine	42
Tabela 7: Vodeće inicijative za Crnu Goru	45
Tabela 8: Pregled najvažnijih makroekonomskih parametara	50
Tabela 9: Prosječna ročnost državnog duga i prosječna ponderisana kamatna stopa u % (2017-2020. godina)	55
Tabela 10: Kreditni rejting Crne Gore za period 2006-2020. godine	56
Tabela 11: Osnovni indikatori poljoprivrede	64
Tabela 12: Broj zaposlenih, nezaposlenih i broj penzionera, i odnos broja zaposlenih i broja nezaposlenih i penzionera	70
Tabela 13: Odnos broj zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze i broja stanovnika po regionima	74
Tabela 14: Neto rezultat iz poslovanja po regionima	75
Tabela 15: Poslovni prihod po regionima	76
Tabela 16: Broj zaposlenih po regionima	77
Tabela 17: Broj nezaposlenih po regionima	77
Tabela 18: Broj penzionera po regionima.....	78
Tabela 19: Odnos planiranih i realizovanih ulaganja za period 2015-2020	79
Tabela 20: Ulaganja prema pravcima razvoja po regionima za period 2015-2020	79
Tabela 21: Uporedni prikaz indeksa razvijenosti JLS	81
Tabela 22: Stopa rizika od siromaštva, po regionima (2013-2019)	83
Tabela 23: Broj zaposlenih, nezaposlenih i penzionera (2015-2019 i 2019-2020)	87
Tabela 24: Prikaz podataka po sektorima po regionu: poslovni prihodi, neto rezultat, broj zaposlenih, broj kompanija koje su predale finansijske iskaze	88
Tabela 25: Šifre djelatnosti sa rastom prihoda preko 5% u poslednjih 5 godina.....	91
Tabela 26: Šifre djelatnosti koje su imale rast poslovnog prihoda u 2020. preko 5%	91
Tabela 27: Infrastrukturni projekti	93
Tabela 28: Lista kapitalnih projekata	97
Tabela 29: Investicije u fiksni kapital iz javnih izvora, u hiljadama EUR	101
Tabela 30: Struktura sektora privrede (doprinos BDP-u) i zaposlenost – 2006 vs 2019.....	103
Tabela 31: Korišćeno poljoprivredno zemljište po kategorijama	104
Tabela 32: Vještačko pošumljavanje i posječena bruto drvna masa	105
Tabela 33: Proizvodnja i potrošnja električne energije	105
Tabela 34: Proizvodnja i potrošnja električne energije	106
Tabela 35: Stambeni fond.....	106
Tabela 36: Prosječna cijena kvadratnog metra u novogradnji	106
Tabela 37: Uporedni prikaz uvoza za 2006. i 2019. godinu	107
Tabela 38: Uporedni prikaz izvoza za 2006. i 2019. godinu	107
Tabela 39: Uporedni podaci o noćenjima i dolascima turista za 2009. i 2019. godinu	108
Tabela 40: Uporedni podaci o saobraćaju za 2006. i 2019. godinu	108
Tabela 41: Uporedni podaci o telefonskim uslugama za 2006. i 2019. godinu	109
Tabela 42: Uporedni podaci o osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju za 2006/7 i 2019/20 god.....	110
Tabela 43: Uporedni podaci koji se odnose na sektori kulture i informisanja za prikazane godine.....	110

Tabela 44: Poslovanje sektora koji se odnosi na turizam	114
Tabela 45: Informacije o programima i projektima	116
Tabela 46: Indikatori finansijske stabilnosti (u %, osim ukoliko drugačije nije naznačeno)	117
Tabela 47: Fokusna područja za IKT definisana u Strategiji pametne specijalizacije	125
Tabela 48: SWOT analiza crnogorske ekonomije – Javne finansije, budžet	137
Tabela 49: SWOT analiza crnogorske ekonomije – Demografija, regionalni dispariteti, nezaposlenost, siromaštvo, nejednakost.....	138
Tabela 50: SWOT analiza crnogorske ekonomije – Infrastrukturni projekti, strane direktne investicije	138
Tabela 51: SWOT analiza crnogorske ekonomije – Zelena ekonomija i digitalna transformacija	139
Tabela 52: Informacije o ciljevima održivog razvoja – nivo i trend izazova	140
Tabela 53: Pregled procijenjenih neto efekata pojedinačnih mjera na prihode i rashode budžeta, kao i na budžetski bilans	145
Tabela 54: Crna Gora: Makroekonomske projekcije, 2021-2024	148
Tabela 55: Fiskalni okvir 2020-2024. godine	149
Tabela 56: Očekivano kretanje javnog duga 2021-2024. godine.....	150
Tabela 57: Struktura predloženih projekata po izvoru finansiranja i godinama.....	151
Tabela 58: Struktura predloženih projekata u kontekstu zelene i digitalne komponente po sektorima i podsektorima javnih politika	152
Tabela 59: Predloženi projekti po sektorima, podsektorima (iznosi po godinama)	153

Lista grafika

<i>Grafik 1: Trendovi pokazatelja.....</i>	<i>51</i>
<i>Grafik 2: BDP i stopa rasta za period 2006-2020.....</i>	<i>53</i>
<i>Grafik 3: Rast BDP-a i stagnacija strukturne nezaposlenosti.....</i>	<i>54</i>
<i>Grafik 4: Dug / BDP.....</i>	<i>54</i>
<i>Grafik 5: Kamata / BDP.....</i>	<i>55</i>
<i>Grafik 6: Odnos javnog duga i neto zarade</i>	<i>55</i>
<i>Grafik 7: Međunarodna investiciona pozicija Crne Gore</i>	<i>56</i>
<i>Grafik 8: Deficit budžeta</i>	<i>57</i>
<i>Grafik 9: Porast neto plate i potrošačke korpe</i>	<i>58</i>
<i>Grafik 10: Ukupan iznos duga po osnovu koga je izvršeno blokiranje računa izvršnih dužnika (milioni eura).....</i>	<i>58</i>
<i>Grafik 11: Nezaposlenost, Crna Gora i EU, 2020. godina</i>	<i>59</i>
<i>Grafik 12: Stopa nataliteta vs stopa mortaliteta</i>	<i>60</i>
<i>Grafik 13: Unutrašnje migracije (2011 – 2020).....</i>	<i>61</i>
<i>Grafik 14: Odnos mlađih od 19 godina i starijih od 65 godina (2006 vs 2020).....</i>	<i>62</i>
<i>Grafik 15: Sastavljanje "kraj s krajem"</i>	<i>62</i>
<i>Grafik 16: Poljoprivredni indikatori u odnosu na prihode od turizma.....</i>	<i>64</i>
<i>Grafik 17: Agrobudžet (2013-2019)</i>	<i>64</i>
<i>Grafik 18: Odnos agrobudžeta i doprinosa sektora poljoprivrede BDP</i>	<i>65</i>
<i>Grafik 19: Udio sektora poljoprivrede u finalnoj ličnoj potrošnji</i>	<i>65</i>
<i>Grafik 20: Struktura portfolia IRF-a na dan 31.12.2020.</i>	<i>68</i>
<i>Grafik 21: IRF plasirani krediti po regionima (2011-2020).....</i>	<i>68</i>
<i>Grafik 22: NPL (Nekvalitetni krediti)</i>	<i>69</i>
<i>Grafik 23: Deficit Fonda PIO (2006 - 2020), kumulativno</i>	<i>70</i>
<i>Grafik 24: Odnos broja aktivnog stanovništva i broja korisnika prava fonda PIO</i>	<i>71</i>
<i>Grafik 25: Odnos broja aktivnog stanovništva i broja korisnika prava fonda PIO i nezaposlenih</i>	<i>71</i>
<i>Grafik 26: Akcize, porez na dobit i PDV u odnosu na BDP.....</i>	<i>72</i>
<i>Grafik 27: Cijena električne energije u 2021. godini</i>	<i>73</i>
<i>Grafik 28: Struktura ulaganja po regionima</i>	<i>79</i>
<i>Grafik 29: Pregled realizacije planiranih aktivnosti</i>	<i>79</i>
<i>Grafik 30: Distribucija egalizacionog fonda po regionima (% , 2004 - 2020)</i>	<i>82</i>

Grafik 31: Isplate egalizacionog fonda po regionima (eur, 2004 - 2020)	83
Grafik 32: Struktura SDI (2006 - 2020).....	85
Grafik 33: Odnos neto SDI i neto ličnih priliva iz inostranstva	86
Grafik 34: Odnos realizovanog platnog prometa i prihoda kompanija (2016 – 2020. godine)	87
Grafik 35: Broj projekata po oblastima	100
Grafik 36: Ukupna vrijednost projekata po oblastima (u eurima)	100
Grafik 37: Udio turizma u BDP Crne Gore	112
Grafik 38: Prihodi od turizma ('000 eura)	113
Grafik 39: Broj zaposlenih i neto zarade u sektoru smještaja i ishrane	113
Grafik 40: Krediti i depoziti 2010 - 2021. godine	117
Grafik 41: Indeks rodne ravnopravnosti u 28 država članica EU i Crnoj Gori	129
Grafik 42: Crna Gora i 28 država članica EU, poređenje vrijednosti osnovnih domena, 2019.....	130
Grafik 43: Razlika između 28 država članica EU i Crne Gore, po osnovnim domenima.....	130

Lista slika

Slika 1: Globalni putevi emisije gasova staklene bašte.....	39
Slika 2: Analiza zaposlenosti po sektorima za 2013. i 2018. godinu	59
Slika 3: Važeće boravišne dozvole koje su izdale države članice EU državljanima Crne Gore (2019)	61
Slika 4: Nejednakost u Crnoj Gori (1% najbogatijih vs 40% najsiromašnijih).....	63
Slika 5: Fond PIO – Broj korisnika.....	69
Slika 6: Indeks cijena hrane FAO	72
Slika 7: Broj privrednih društava po regionima.....	75
Slika 8: Neto rezultat iz poslovanja po regionima	75
Slika 9: Broj nezaposlenih po regionima	77
Slika 10: Broj penzionera po regionima	78
Slika 11: Prikaz sezonaliteta crnogorskog turizma	112
Slika 12: Ocjena Crne Gore u korišćenju IKT tehnologija	119
Slika 13: Pregled ciljeva održivog razvoja, sa informacijama o statusu dostignuća	140
Slika 14: Pregled ciljeva održivog razvoja sa podciljevima	141
Slika 15: Postojeće vs predložene neto zarade	146
Slika 16: Opšti cilj ekonomske politike, i ciljevi fiskalne politike 2021-2024. godine	147

Lista fusnota

1. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf
2. <https://www.pefa.org/sites/pefa/files/2020-02/ME-Dec19-PFMPR-Public%20with%20PEFA%20Check-MNE.pdf>
3. http://www.dri.co.me/1/index.php?option=com_k2&view=item&id=792:objavljen-izvje%C5%A1taj-o-reviziji-uspjeha-%E2%80%9Eefikasnost-redovnog-i-investicionog-odr%C5%BEavanja-dr%C5%BEavnih-puteva%E2%80%9C&lang=sr
4. <https://www.gov.me/dokumenta/d727eb95-678f-4d44-96dc-116a65d1ad99>
5. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/06/12/fact-sheet-president-biden-and-g7-leaders-launch-build-back-better-world-b3w-partnership/>
6. https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/recovery-coronavirus/recovery-and-resilience-facility_en#the-facility-and-nextgenerationeu
7. <https://www.ipcc.ch/assessment-report/ar6/>
8. Informacija o stanju životne sredine u Crnoj Gori za 2020. godinu (epa.org.me)
9. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX:52021DC0550>
10. <https://danube-region.eu/>
11. <https://www.gov.me/dokumenta/cc67577c-0e8f-4a55-a8c2-7d808de62d82>
12. <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/economic-and-investment-plan-brochure.pdf>
13. ibid
14. ibid
15. ibid
16. ibid
17. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=6&ved=2ahUKEwidLDmqzIAhVql4sKHezxDQoQFjAFegQIARAB&url=http%3A%2F%2Fwww.gov.me%2FResourceManager%2FFileDownload.aspx%3Frid%3D277512%26rType%3D2%26alphabet%3Dcyr&usq=AOvVaw3atXubIOWXILBVOIncarIW>
18. <http://www.mif.gov.me/vijesti/195259/Intervju-ministra-Darka-Radunovica-za-ND-Vijesti.html>
19. <http://www.gov.me/vijesti/198340/Zasjedala-Komisija-za-suzbijanje-sive-ekonomije-osnazeni-novim-kapacitetom-i-zajednickim-interesom-krecemo-u-intenzivnije.html>
20. <https://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2021/03/Godisnji-izvjestaj-o-radu-2020-18.02.2020-ISPRAVKA-NIVO-KVALIFIKACIJE.pdf>
21. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment_statistics_and_beyond
22. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Analysis_of_employment_\(persons_aged_15_years_or_more\)_by_economic_activity_\(NACE_Rev_2\),_2013_and_2018_\(%25_of_total_employment\)_CPC20.png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Analysis_of_employment_(persons_aged_15_years_or_more)_by_economic_activity_(NACE_Rev_2),_2013_and_2018_(%25_of_total_employment)_CPC20.png)
23. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>
24. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:CPC21_Poverty_main_indicators,_2019.png
25. http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di03&lang=en
26. <http://www.dri.co.me/1/doc/Izvje%C5%A1taj%20o%20ocjeni%20primjene%20kriterijuma%20fiskalne%20odgovornosti%20u%202019.%20godini.pdf>
27. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Inflation_in_the_euro_area
28. <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>
29. <https://hupx.hu/en/market-data/dam/historical-data>
30. *Napomena: Podaci o broju zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze ne uključuje podatke o broju zaposlenih u javnom sektoru, i treba ga uzeti sa rezervom.*
31. <https://www.gov.me/dokumenta/d3f71b72-fa31-4d94-80dd-18ce93096226>
32. Prelazak u 1a uz ispunjavanje uslova
33. 2018 - 2019
34. Uz ispunjavanje uslova
35. <https://whc.unesco.org/archive/2019/whc19-43com-7BAdd-en.pdf>

36. *Napomena: U tabeli nije naveden iznos „Porezi minus subvencije na proizvode“ koji se ne može podijeliti po sektorima*
37. Uključeni maslinjaci
38. U cilju harmonizacije statistike šumarstva odrađena je velika revizija podataka nastala usled promjene u metodologiji obračuna podataka.
39. Za 2006. godinu broj škola čine: četvororazredne, osmo i devetorazredne škole. Za 2019. godinu broj škola čine: matične škole i područne ustanove
40. UNDP (2020), Izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka za Crnu Goru za 2020
41. <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/>
42. European Commission (2020), Smart Specialisation Platform. Mapping S3 IKT priorities. Preuzeto sa: <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/digital-agenda-and-ikt>
43. http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
44. (Monstat, 2020), Bruto domaći proizvod Crne Gore , preuzeto sa https://www.monstat.org/uploads/files/Nacionalni%20racuni/BPD/2020/Godisnji%20BDP%202020_crn.pdf
45. (PKCG,2021) , Finansijski iskaz za IT sektor, preuzeto sa: <https://www.privrednakomora.me/saopstenja/it-sektor-mora-brze-i-kvalitetnije-rasti>
46. Asocijacija menadžera Crne Gore (2020), PRETPOSTAVKE RAZVOJA DIGITALNE TRANSFORMACIJE I PRESJEK STANJA U CRNOJ GORI – POGLED IZ PERSPEKTIVE IT SEKTORA
47. Ministarstvo javne uprave, digitalnog društva i medija (2021), Završni izvještaj o implementaciji Strategije razvoja informacionog društva 2016 –2020
48. IPSOS (2018): IKT kao pokretač daljeg razvoja Crne Gore: Istraživanje o trenutnom i potencijalnom uticaju IKT na razvoj Crne Gore. UNDP Crna Gora
49. ibid
50. ibid
51. WIPO (2021), preuzeto sa https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf
52. European Innovation Scoreboard (2020), Montenegro profile. Preuzeto sa: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/41902/attachments/1/translations/en/renditions/native>
53. European Commision (2019), Specific Support for Montenegro - Towards Entrepreneurial Innovation Ecosystem
54. ibid
55. ETF (2020) , European Training Foundation, “Developments in vocational educational policy in Montenegro”.
56. UNDP (2018), IKT kao pokretač daljeg razvoja Crne Gore
57. European Training Foundation (2020): Montenegro Education,training and employment developement, preuzeto sa <https://www.etf.europa.eu/en/regions-and-countries/countries/montenegro>
58. F. Molinari (2021): *Conclusions and recommendations for the development of implementation programmes in the ICT priority area of smart specialization in Montenegro*, Expert support for the implementation of Smart Specialisation Strategy in Montenegro
59. ibid
60. ibid
61. ibid
62. <https://wiiw.ac.at/getting-stronger-after-covid-19-nearshoring-potential-in-the-western-balkans-dlp-5814.pdf>
63. <https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/Indeks%20rodne%20ravnopravnosti.pdf>
64. <https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/Indeks%20rodne%20ravnopravnosti.pdf>
65. <https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/Indeks%20rodne%20ravnopravnosti.pdf>
66. SDR-2021-montenegro.pdf (sdgindex.org)
67. Za 2 Cilja nema informacija
68. <https://dashboards.sdgindex.org/profiles/montenegro/indicators>
69. <https://wapi.gov.me/download-preview/11cad45f-a7bd-4032-99ff-ab375ca2c3ce?version=1.0>

Lista web izvora podataka

- <http://www.dri.co.me/1/index.php?lang=sr>
- <https://danube-region.eu/>
- <https://dashboards.sdgindex.org/>
- <https://ec.europa.eu/>
- <https://epa.org.me/>
- <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>
- <https://hupx.hu/en/>
- <https://montenegro.un.org/>
- <https://whc.unesco.org/>
- <https://wiiw.ac.at/>
- <https://www.cbcg.me/>
- <https://www.fao.org/home/en/>
- <https://www.fondpio.me/>
- <https://www.gov.me/>
- <https://www.gov.me/cyr/mif/porezi-i-carine>
- <https://www.ipcc.ch/>
- <https://www.monstat.org/cg/index.php>
- <https://www.pefa.org/>
- <https://www.weforum.org/>
- <https://www.whitehouse.gov/>
- <https://www.who.int/>
- <https://www.wipo.int/portal/en/index.html>
- <https://www.zzcg.me/>

Nacrt za javnu raspravu